నైన యీపదార్థములకుఁ బరస్పరభేదమును నివర్తించునట్టి విశేషణవిశేష్యభావ సంబంధ మున్నది. అచ్చట "సోఽయమ్" అనువాక్యప్రయోగమునం దైననో స శబ్దార్థము విశేష్యమై యున్నది. అయంశబ్దార్థము విశేషణమై యున్నది. అయం సః అనువాక్యప్రయోగమందో అయంశబ్దార్థము విశేష్యమై యున్నది. సశబ్దార్థము విశేషణమై యున్నది. సోఽయం దేవదత్తః అనువాక్యమం దుండు సః అయం అను రెండుశబ్దములయొక్క భాగత్యాగలక్షణచేత తద్దేశకాలవిశిష్టత్వైతద్దేశకాలవిశిష్టత్వ ము లను ద్వివిధవిరోధ్యంశములను బరిత్యాగము చేసి యవిరుద్ధ దేవదత్తపిండమాత్ర మున కావాక్యముచే బోధ యగుచున్నది. అందువలన నాదేవదత్తపిండమాత్రమే సోఽయ మ్మనువాక్యముయొక్క లక్ష్యార్థమై యున్నది. అట్టి వాక్యార్థరూపలక్ష్యదేవ దత్తునితో సోఽయ మ్మను రెండుపదములకును ఆపదములయొక్క శక్యార్థములకును లక్ష్యలక్షణభావసంబంధ మున్నది. అచ్చట తెలియఁజేయునది లక్షణమై యున్నది. తెలియుటకు యోగ్య మైనయర్థము లక్ష్యమై యున్నది. సోఽయ మ్మను రెండుపదముల చేత, లేక, యీరెండుపదములయొక్క యర్థములచేత నాదేవదత్తపిండము దెలియఁ జేయఁబడు చున్నది. అందువలన నాపదములును అర్థములును లక్షణములై యున్నవి. ఆదేవదత్తపిండము లక్ష్యమై యున్నది.

ఇఁక, తత్త్వమస్యాదిమహావాక్యములయం దాత్రివిధసంబంధములు ఘటి ల్లఁజేయఁబడు చున్నవి. "తత్త్వమసి" యను మహావాక్యమునందుండు తత్పదమో పరోక్షత్వ సర్వజ్ఞత్వాది ధర్మవిశిష్టేశ్వరచైతన్యముయొక్క వాచకము. త్వంపదము అపరోక్షత్వాల్పజ్ఞత్వాది ధర్మవిశిష్టజీవచైతన్యముయొక్క వాచకము. అచ్చటఁ బరో క్షత్వాదిధర్మవిశిష్టత్వ మైననో తత్పదముయొక్క ప్రవృత్తికి నిమిత్తమై యున్నది. అప రోక్షత్వాదిధర్మవిశిష్టత్వము త్వంపదముయొక్క ప్రవృత్తికి నిమిత్తమై యున్నది. అందు వలన తత్ త్వ మ్మనుపదద్వయములయొక్క ప్రవృత్తికి నిమిత్తములు భిన్నభిన్నములే యగుచున్నవి. తత్త్వ మ్మను రెండుపదములు భాగత్యాగలక్షణచేత నేకాఖండచైత న్యముయొక్క బోధక మగుచున్నవి. ఇదియే యీతత్త్వంపదములకుఁ బరస్పరసామా నాధికరణ్యసంబంధము. తత్పదార్థరూపేశ్వరచైతన్యమునకును త్వంపదార్థరూపజీవ చైతన్యమునకును బరస్పరభేదభ్రమను నివర్తించునట్టి విశేషణవిశేష్యభావసంబంధ మున్నది. తత్త్వమసి అనువాక్యప్రయోగమం దైననో యీతత్పదార్థము విశేష్యమై యున్నది. త్వంపదార్థము విశేషణమై యున్నది. "త్వం తదసి" యనువాక్యప్ర యోగమందో త్వంపదార్థము విశేష్యమై యున్నది. తత్పదార్థము విశేషణమై యున్నది. ఈప్రకారముగాఁ తత్త్వంపదార్థములు రెంటికిని బరస్పరాభేదముగా విశేషణ

విశేష్యభావన చేయుటవలన నారెంటికిని గల భేదభ్రమ నివర్తిల్లుచున్నది. తత్త్వ మ్మను రెండుపదములకును ఆపదద్వయమున కర్థమైన యీశ్వరజీవులకును వాక్యార్థ భూతాఖండచైతన్యముతో లక్ష్యలక్షణభావసంబంధ మున్నది. తత్త్వంపదము లును ఆపదములయొక్కయర్థములును బరోక్షత్వాపరోక్షత్వాదివిరుద్ధాంశములను బరిత్యాగము చేసి యవిరుద్ధాఖండచైతన్యమాత్రమునే బోధించుచున్నవి. అందు వలన నాపదములయందును ఆపదములయొక్కయర్థములయందును లక్షణరూపత్వ మున్నది. ఆయఖండచైతన్యమందు లక్ష్యరూపత్వ మున్నది. ఉక్తత్రివిధసంబంధ ములే యన్యగ్రంథములయందు "సామానాధికరణ్యంచ విశేషణవిశేష్యతా। లక్ష్య లక్షణభావశ్చ పదార్థ ప్రత్యగాత్మనామ్" అను శ్లోకముచేతఁ జెప్పఁబడి యున్నవి.

శంక:—అన్య వేదాంతగ్రంథములయందుఁ దత్త్వమస్యాదివాక్యములకు భాగత్యాగలక్షణచేత నఖండచైతన్యముయొక్కబోధకత్వము చెప్పఁబడియున్నది. ఇచ్చట మీచే లక్ష్యలక్షణభావసంబంధముచేత నఖండచైతన్యముయొక్కబోధ కత్వము చెప్పఁబడియున్నది. అందువలన నాగ్రంథములతో నీగ్రంథమునకు విరోధ మగును.

సమాధానము:—లక్ష్యలక్షణభావము భాగత్యాగలక్షణ అను నీరెంటి కిని నామమాత్రముచేత భేదము. అర్థముచేత భేదము లేదు. అందువలన నది విరోధ మగుట లేదు. ఈ యభిప్రాయముచేత వాక్యవృత్తియను గ్రంథమువం దాచార్యుల చేతఁ దత్త్వమస్యాదివాక్యములకు భాగత్యాగలక్షణచేత నఖండార్థముయొక్కబోధ కత్వము చెప్పఁబడి యున్నది. "శ్లో. తత్త్వ మస్యాదివాక్యంచ తాదాత్మ్య ప్రతిపా దనే। లక్ష్యౌ తత్త్వం పదార్థౌ ద్వా వుపాదాయ ప్రవర్తతే" — భావము॥ తత్త్వ మస్యాదిమహావాక్యములు తత్ త్వ మ్మనుపదములయొక్కలక్ష్యార్థములను గొనియే యఖండస్వరూపముయొక్కప్రతిపాదనమందుఁ బ్రవృత్తము లగుచున్నవి.

మఱియు నెట్లు లోకమందు "ఘటమానయ, నీలోత్పలమ్" ఇత్యాదివా క్యములు పదార్థములయొక్కసంసర్గమునకు లేక విశిష్టార్థమునకు బోధకము లగు చున్నవో అట్లు తత్త్వమస్యాదివాక్యములు సంబంధరూపసంసర్గమునకుఁ గాని విశి ష్టార్థమునకుఁ గాని బోధక మగుట లేదు. మఱి యే మనఁగా, ఏకాఖండబ్రహ్మస్వ రూపమునకే బోధక మగుచున్నవి. ఈయర్థము గూడ నావాక్యవృత్తిగ్రంథమునం దాచార్యులచేతఁ జెప్పఁబడియున్నది. అచ్చట, "శ్లో. సంసర్గో వా విశిష్టో వా వాక్యార్థో నాత్రసమ్మతః। అఖండైకరసత్వేన వాక్యార్థో విదుషాం మతః" — భా[illegible] [illegible]ంత శాస్త్రమందుఁ దత్త్వమస్యాదివాక్యములకు సంసర్గవాక్యార్థము గాని విశిష్ట

వాక్యార్థము గాని సమ్మతము గాదు. ఇక నే మనఁగా, అఖండైకరసబ్రహ్మమే వాక్యార్థ మని విద్వాంసులకు సమ్మతమై యున్నది.

శంక:—నే నీశ్వరుఁడు గా నను నెల్లరయొక్క ప్రత్యక్షము జీవేశ్వరుల యొక్క భేదమునే విషయము చేయుచున్నది. అట్లే "ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా" ఇత్యాదిశ్రుతులును ఆజీవేశ్వరులయొక్క భేదమునే ప్రతిపాదించుచున్నవి. అందువలనఁ బ్రత్యక్షమునకును శ్రుతికిని విరుద్ధ మగు నఖండార్థము నామహావాక్యము లెట్లు ప్రతిపాదించును?

సమాధానము:—"తత్త్వ మసి, అహం బ్రహ్మాస్మి, అయ మాత్మా బ్రహ్మ, ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ" ఇత్యాదికబహుతరశ్రుతులయందు జీవేశ్వరులయొక్క యభేదమే చెప్పఁబడి యున్నది. ఆశ్రుతులకు విరుద్ధ మగుటవలనఁ బూర్వోక్తప్రత్యక్షము భ్రమరూపమే యగును. చంద్రుని స్వల్పపరిమాణునిఁగా విషయము చేయు లోకుల ప్రత్యక్ష మెట్లు చంద్రునకు మహాపరిమాణముఁ జెప్పునట్టిజ్యోతిషశాస్త్రమునకు విరుద్ధ మగుటవలన భ్రమరూప మగుచున్నదో అట్లు భేదవిషయకప్రత్యక్షమును ఆ యభేదబోధకశ్రుతికి విరుద్ధ మగుటవలన భ్రమరూపమే యగును.

మఱియు నావాది జీవాత్మయం దీశ్వరునియొక్క యేభేద మంగీకరించి నాఁడో ఆభేదము ధర్మాధర్మములవలెఁ బ్రత్యక్షయోగ్యమే కాదు. ఏల యన. చక్షురాదికబాహ్యేంద్రియములచేత నైననో బాహ్యరూపాదులయొక్క ప్రత్యక్షమే యగుచున్నది. ఆత్మ గాని యాత్మవృత్తిధర్మములు గాని యాచక్షురాదీంద్రియములచేతఁ బ్రత్యక్ష మగుట లేదు. అందువలన నాభేదము చక్షురాదీంద్రియములచేతఁ బ్రత్యక్ష మగుట సంభవించుట లేదు. మఱియు మనస్సునం దైననో యింద్రియరూపత్వమే సంభవించుట లేదు. అందువలన మనస్సుచేతను నాభేదముయొక్క ప్రత్యక్షము సంభవింపదు. భేదమును సాక్షిభాస్య మని యంగీకరించినయెడల స్వప్నపదార్థములవలె నాభేదము ప్రాతీతికము గావలయును. అట్టిభేదప్రతీతివిషయకప్రత్యక్షముచే నభేదబోధకశ్రుతికి బాధ సంభవించుట లేదు. ఇక నే మనఁగా దానికి విపరీతముగా నా శ్రుతిచేత నాప్రత్యక్షమునకే బాధ సంభవించును. అందువలన జీవేశ్వరులయొక్క భేదము ప్రత్యక్షముగా సిద్ధించుట లేదు. "ద్వా సుపర్ణా" ఇత్యాదిశ్రుతులకు జీవేశ్వరులయొక్క భేదమునందుఁ దాత్పర్యము లేదు. మఱి యే మనఁగా లోకసిద్ధభేదముయొక్క యనువాదముచేత నాశ్రుతికి నఖండబ్రహ్మమునందే తాత్పర్యము. ఎట్లనఁగా. వేదార్థముయొక్క జ్ఞాన మిష్టఫలప్రాప్తిని జేయునదియును ఏయర్థము ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములచేత నజ్ఞాత మయ్యున్నదో యాయర్థమునందే శ్రుతికిఁ దాత్పర్య

మున్నది. జీవబ్రహ్మములయొక్క భేద మజ్ఞాతము కాదు. మఱి యే మనఁగా శాస్త్ర సంస్కారరహితపురుషులకును నేనీశ్వరుఁడు కా ననునది జ్ఞాతమే యగును. భేద జ్ఞానముచేత నేయిష్టఫలప్రాప్తియును గలుగుట లేదు. దానికి విపరీతముగా “మృత్యోస్స మృత్యు మాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి” అను శ్రుతిచేత భేద దర్శిపురుషునకుఁ బునఃపునర్జన్మమరణప్రాప్తియే చెప్పఁబడి యున్నది.

మఱియు “అథ యో ఽన్యాం దేవతా ముపాస్తే ఽన్యో ఽసా వన్యో ఽహ మస్మీతి న స వేద యథా పశుః” అను శ్రుతిచేత భేదదర్శిపురుషుఁడు పశుతుల్యుఁడుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నాఁడు. అందువలన నా శ్రుతికి జీవబ్రహ్మభేదమునందుఁ దాత్పర్యము లేదు. మఱి యే మనఁగా నఖండబ్రహ్మమునందే తాత్పర్య మున్నది. అచ్చట నాయఖండబ్రహ్మము ప్రత్యక్షాదిప్రమాణముల కవిషయ మగుటవలన నజ్ఞాతము నగును. “తరతి శోక మాత్మవిత్, బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్, బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవతి” ఇత్యాదిశ్రుతులు నఖండబ్రహ్మముయొక్క జ్ఞానమున కనర్థనివృత్తి పరమానందప్రాప్తిరూపఫలము చెప్పుచున్నవి. అందువలన నాయఖండబ్రహ్మమునందే యాశ్రుతులకుఁ దాత్పర్యము సిద్ధ మగుచున్నది.

శంక:—అఖండబ్రహ్మమే మహావాక్యముల కర్థ మని పూర్వము మీచే జెప్పఁబడినది. అచ్చట బ్రహ్మమున కఖండత్వ మేది? యనుశంక ప్రాప్తము కాఁగా.

[*] (49) మతభేదముచేత నఖండత్వనిరూపణము. [*]

ఇఁక మతభేదముచేత నాయఖండత్వము నిరూపింపఁబడుచున్నది. “విజాతీయ సజాతీయ స్వగతభేదశూన్యత్వ మఖండత్వమ్”— భావము॥ విజాతీయభేదము సజాతీయభేదము స్వగతభేదము— ఏత త్త్రివిధభేదరహితత్వమే బ్రహ్మమున కఖండత్వమై యున్నది. ఇఁక బ్రహ్మమున కాత్రివిధభేదములయొక్క యభావము తెలియుట కొఱకు మొదట ననాత్మవస్తువులయం దాత్రివిధభేదములు చూపఁబడుచున్నవి.

విలక్షణజాతిసహితపదార్థములకు పరస్పరభేద మున్నదో యాభేదము విజాతీయభేద మనఁబడును. ఉదా — వృక్షములయందు ఘటపటాదిపదార్థములయొక్క భేదమును ఘటపటాదిపదార్థములయం దావృక్షములయొక్క భేదమును విజాతీయభేదమై యున్నది. సమానజాతిసహితపదార్థములకు పరస్పరభేద మున్నదో యాభేదము సజాతీయభేద మనఁబడును. ఉదా—పిప్పలవృక్షమునకు నింబవృక్షమునందు భేదమును నింబవృక్షమునకుఁ బిప్పలవృక్షమందు భేదమును సజాతీయభేదమై యున్నది. వృక్షమునందుండు పత్రపుష్పశాఖాదులయొక్క భేదమును [illegible] నందు వృక్షమునయొక్క భేదమును స్వగతభేద మనఁబడును.

ఈప్రకారముగా సర్వానాత్మపదార్థములు నుక్తత్రివిధభేదసహితములే యగును. బ్రహ్మమునం దుక్తత్రివిధభేదములయం దేప్రకార మైనభేదమును సంభవించుట లేదు. అది చూపఁబడుచున్నది. బ్రహ్మమునకు భిన్నముగా నేదైన నొకవస్తువు సత్యముగా నుండినయెడల బ్రహ్మమునందు విజాతీయభేదము సిద్ధించును. బ్రహ్మమునకు భిన్నముగా నొకవస్తువును సత్యము గాదు. మఱి యే మనఁగా నవిద్యాసహిత సర్వకార్యప్రపంచము నధిష్ఠానబ్రహ్మమునందుఁ గల్పిత మగుటవలన మిథ్యయే యగును. అందువలన బ్రహ్మమునందు విజాతీయభేదము సంభవించుట లేదు. బ్రహ్మమునకు సజాతీయముగా నేదైన నొకవస్తు వుండినయెడల బ్రహ్మమునందు సజాతీయభేదము సిద్ధ మగును. బ్రహ్మమునకు సజాతీయముగా వే ఱొకవస్తువు లేదు. జీవుఁడు బ్రహ్మమునకు సజాతీయుఁ డని చెప్పినయెడల నదియు సంభవించుట లేదు. ఏల యనఁ. తత్త్వ మసి, అహం బ్ర హ్మాస్మి, అయ మాత్మా బ్రహ్మ, క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి" ఇత్యాదికశ్రుతిస్మృతులచేత జీవబ్రహ్మములరెంటికిని సత్యంతైకత్వము చెప్పఁబడి యున్నది. సజాతీయత్వ మైననో భిన్నవస్తువునందుఁ గలుగుచున్నది. అభిన్నవస్తువునందు సజాతీయత్వము కలుగుట లేదు. అందువలన బ్రహ్మమునందు సజాతీయభేదమును సంభవించుట లేదు. బ్రహ్మమునందు అవయవ గుణ క్రియా జాతి సంబంధములను నయిదింటియం దేదైన నొకటి యుండినయెడల బ్రహ్మమునందు స్వగతభేదము సిద్ధించును. ఆ యైదింటియం దొకధర్మమును బ్రహ్మమునందు లేదు. ఏకారణముచేత ననఁగా "నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతమ్, నిరవద్యం నిరంజనమ్, సాక్షీ చేతాః కేవలో నిర్గుణశ్చ, అసంగో హ్యాయం పురుషః, నిత్యః సర్వగతః స్థాణు రచలో ఽయం సనాతనః" ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతులచేత బ్రహ్మమునం దవయవాది పంచకము నిషేధింపఁబడి యున్నది. అందువలన బ్రహ్మమునందు స్వగతభేదమును సంభవించుట లేదు. అట్టి పూర్వోక్తత్రివిధభేదరహితత్వమే బ్రహ్మమునం దఖండత్వమై యున్నది.

అచ్చట, ఏకస్వగతభేదరహితత్వమే యఖండత్వ మనినయెడల సాంఖ్యుల యొక్కయాత్మయం దాయఖండత్వముయొక్కలక్షణమున కతివ్యాప్తి యగుచున్నది. ఏకారణముచేత ననఁగా, సాంఖ్యమతానుసారులును ఆయాత్మను నవయవ గుణ క్రియా జాతి సంబంధము లైదును లేనిదానినిగానే యంగీకరించి యున్నారు. ఆ యతివ్యాప్తిదోషమును నివర్తించుటకొఱకు నాలక్షణమునందు సజాతీయభేదరహితత్వము చెప్పఁబడినది. సాంఖ్యమతస్థులు నానాయాత్మల నంగీకరించుచున్నారు. అందువలన వారిమతమునం దాత్మ సజాతీయభేదరహితము కాదు. మఱి యే మనఁ

గా, సజాతీయభేదసహితముగానే యున్నది. కావున నాయాత్మయం దతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు. లేక, సజాతీయ స్వగతాఖ్య ద్వివిధభేదరహితత్వమే యఖండత్వ మనినయెడల నాకాశమునం దాలక్షణమున కతివ్యాప్తి యగుచున్నది. ఎట్లనఁగా నాకాశ మేక మైనందువలన సజాతీయభేదరహితమును నిరవయవము నిష్క్రియము నగుటవలన స్వగతభేదరహితము నగుచున్నది. ఆ యతివ్యాప్తిదోషమును నివర్తించుటకొఱకు లక్షణమునందు విజాతీయభేదరహితత్వము చెప్పఁబడినది. ఆయాకాశము విజాతీయభేదరహితము కాదు. ఇఁక నేమనఁగా, పృథివ్యాది విజాతీయపదార్థభేదసహితమే యగును. అందువలన నాయాకాశమునం దాలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు. లేక, ఏకవిజాతీయభేదరహితత్వమే యఖండత్వ మనినయెడల బ్రహ్మమునందు సజాతీయస్వగతము లను ద్వివిధభేదములు ప్రాప్తము లగును. దానివలన "ఏక మేవా ద్వితీయం బ్రహ్మ" అను శ్రుతికి విరోధ మగును. ఆశ్రుతివిరోధము నివర్తించుటకొఱకు లక్షణమునందు సజాతీయభేదరహితత్వము చెప్పఁబడినది. బ్రహ్మమునం దేకరసత్వమును సిద్ధింపఁజేయుటకొఱకు స్వగతభేదరహితత్వము చెప్పఁబడినది. లేక, ఆయఖండత్వమున కీలక్షణము చెప్పవలయును. "త్రివిధ పరిచ్ఛేద శూన్యత్వ మఖండత్వమ్" — భావము॥ దేశపరిచ్ఛేదము కాలపరిచ్ఛేదము వస్తుపరిచ్ఛేదము నను త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితత్వము బ్రహ్మమునం దఖండత్వమై యున్నది.

[*] (50) దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదకథనము. [*]

ఇఁక, బ్రహ్మమునందుఁ ద్రివిధపరిచ్ఛేదరహితత్వము చూపుటకొఱకు మొదట ననాత్మవస్తువులయం దాత్రివిధపరిచ్ఛేదములు చూపఁబడు చున్నవి. అత్యంతాభావమునకుఁ బ్రతియోగిత్వము దేశపరిచ్ఛేద మనఁబడును. ఉదా—ఘటత్వాదిధర్మములకుఁ బటాదులయం దత్యంతాభావ మున్నది. ఆ యత్యంతాభావమునకుఁ బ్రతియోగిత్వ మాఘటత్వాదిధర్మములయం దున్నది. ఇదియే యాఘటత్వాదిధర్మములయందు దేశపరిచ్ఛేదము. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావములకుఁ బ్రతియోగిత్వము కాలపరిచ్ఛేద మనఁబడును. ఉదా—ఘటమునకుఁ దనయుత్పత్తికిఁ బూర్వము తనయుపాదానకారణరూపకపాలమందుఁ బ్రాగభావ మున్నది. అట్లే తననాశమున కనంతర మాకపాలములయందుఁ బ్రధ్వంసాభావ మున్నది. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావములకుఁ బ్రతియోగిత్వ మాఘటమునం దున్నది. ఇదియే ఘటమునందుఁ గాలపరిచ్ఛేదము. అన్యోన్యాభావమునకుఁ బ్రతియోగిత్వము వస్తుపరిచ్ఛేద మనఁబడును. ఉదా—ఘటమునకుఁ బటమునందు భేద మున్నది, ఘటమున కాఘటమునందు భేద మున్నది. ఆభేదరూపాన్యోన్యాభావమునకుఁ బ్రతియోగిత్వ మాఘటపటములయందు

యున్నది. ఇదియే ఘటపటాదులయందు వస్తుపరిచ్ఛేదము. ఈప్రకారముగా సర్వానాత్మపదార్థములు నుక్తత్రివిధపరిచ్ఛేదసహితములే యగును.

బ్రహ్మమునం దుక్తత్రివిధపరిచ్ఛేదములలో నేవిధపరిచ్ఛేదమును లేదు. అది చూపఁబడుచున్నది. అచ్చట "ఆకాశవ త్సర్వగతశ్చ నిత్యః, మహతో మహీయాన్" ఇత్యాదిశ్రుతులు బ్రహ్మమును విభు వని చెప్పుచున్నవి. విభుద్రవ్యమున కొకస్థానమందును అత్యంతాభావము కలుగుట లేదు. అందువలన బ్రహ్మమునందు దేశపరిచ్ఛేదము సంభవింపదు. 'సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ, నజాయతే మ్రియతే వా కదాచిత్" ఇత్యాదిశ్రుతులు బ్రహ్మము నుత్పత్తివినాశరహితనిత్య మని చెప్పుచున్నవి. నిత్యవస్తువునకుఁ బ్రాగభావప్రధ్వంసాభావములు గలుగవు. అందువలన బ్రహ్మమునందుఁ గాలపరిచ్ఛేదమును సంభవింపదు. మఱియు స్వప్నపదార్థములవలె సర్వజగత్తును బ్రహ్మమునం దారోపిత మగుటవలన మిథ్య యగును. ఆరోపితమిథ్యావస్తు వధిష్ఠానమునకన్న భిన్నసత్తాసహితము కాదు. అందువలన నధిష్ఠానబ్రహ్మమే సర్వజగత్తునకును ఆత్మరూపమై యున్నది. ఈకారణముచేత బ్రహ్మమునందు వస్తుపరిచ్ఛేదమును సంభవింపదు. శ్రుతి "వేదాహ మేత మజరం పురాణం సర్వాత్మానం సర్వగతం విభుత్వాత్"—భావము॥ ఏబ్రహ్మము, అజరమును పురాణమును సర్వాత్మరూపమును విభు వగుటవలన సర్వగతమునై యున్నదో యట్టిబ్రహ్మమును నేను అపరోక్షముగాఁ దెలియుచున్నాను.

మఱియుఁ గల్పతరుగ్రంథమునకుఁ గర్త లగు నాచార్యులైనవా రాయఖండత్వమున కీలక్షణము చెప్పి యున్నారు. "అపర్యాయానేకశబ్దప్రకాశ్యత్వే సతి అవిశిష్టత్వ మఖండత్వమ్"—భావము। అపర్యాయములును అనేకములు నైన శబ్దములచే నేవస్తువు ప్రకాశితమును విశిష్టభావరహితమును నై యున్నదో యావస్తు వఖండ మనఁబడును. అచ్చట, "తత్త్వ మసి, అహం బ్రహ్మాస్మి" ఇత్యాది మహావాక్యములయం దుండు తత్ త్వమ్ మొదలగుశబ్దములు వాచ్యార్థభేదముచేత నపర్యాయములును ననేకములును నగును. అట్టిశబ్దములచేత బ్రహ్మము ప్రకాశితమును విశిష్టభావరహితము నగును. ఇదియే బ్రహ్మమునం దఖండత్వమై యున్నది. అచ్చట ఘటః కలశః అను ననేకశబ్దములచేత యద్యపి ఘటము ప్రకాశిత మగుచున్నది. తథాపి, ఆశబ్దము లపర్యాయములు కావు. ఇఁక నే మనఁగాఁ బర్యాయములే యగును. నీల ముత్పలమ్ అను నపర్యాయానేకశబ్దములచేత యద్యపి యుత్పలము ప్రకాశిత మగుచున్నది. తథాపి, ఆయుత్పలము విశిష్టభావరహితము కాదు. మఱి యే మనఁగా నీలగుణవిశిష్టమే యగును. అందువలన, ఘటనీలోత్పలాదికము

దాయఖండత్వలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు. యద్యపి "యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ" ఇత్యాదిశ్రుతులు బ్రహ్మమును మనోవాక్కుల కవిషయ మని చెప్పి యున్నవి. అందువలన బ్రహ్మమునందు సాక్షాచ్ఛబ్దప్రకాశ్యత్వము సంభవించుట లేదు. తథాపి, వాచ్యార్థభూత మాయాంతఃకరణద్వారమున లక్షణావృత్తిచేత బ్రహ్మమునందు శబ్దప్రకాశ్యత్వము సంభవించు చున్నది. ఒకవేళ లక్షణావృత్తిచేతను బ్రహ్మమునందు శబ్దప్రకాశ్యత్వ మంగీకరింపనియెడల, "తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి"—భావము॥ ఉపనిషద్రూపశబ్దప్రమాణముచేతఁ దెలియుటకు యోగ్య మైన యాపరమాత్మయొక్క-స్వరూపమును నేను నిమ్ముఁ బ్రశ్నించుచున్నాను. అనుశ్రుతికి విరోధము ప్రాప్త మగును. అందువలనఁ దత్త్వమస్యాదిమహావాక్యములు తత్ త్వం పదములయొక్క-లక్ష్యార్థగ్రహణముచేత నాయఖండస్వరూపప్రతిపాదనమునందుఁ బ్రవృత్త మగుచున్న వను నుక్తార్థము సర్వదోషరహితమై యున్నది.

శంక:—ఉక్తరీతిగాఁ దత్త్వమస్యాదివాక్యము లాయఖండార్థముయొక్క-బోధక మగుఁ గాక. అయినను ఆయఖండార్థముయొక్క-బోధచేత నధికారిపురుషులకు ఫల మేమి?

సమాధానము:—శ్రోత్రియబ్రహ్మనిష్ఠగురువు ఎప్పు డీయధికారిపురుషుని గూర్చి తత్త్వమస్యాదిమహావాక్యముల నుపదేశించు చున్నాఁడో అప్పు డీయధికారి పురుషునకు భాగత్యాగలక్షణచేత మాయాంతఃకరణాది వాచ్యభాగపరిత్యాగపూర్వకముగా నాయఖండబ్రహ్మముయొక్క-జ్ఞానము కలుగుచున్నది. అనఁగా, అహం బ్రహ్మాస్మి, బ్రహ్మైవాహ మస్మి అను నీరీతిగాఁ బరస్పరాభేదవిషయకాపరోక్షజ్ఞానము కలుగుచున్నది. అచ్చట, "అహం బ్రహ్మాస్మి" యనువృత్తి యైనను అహంపదార్థ ప్రత్యగాత్మయందు బ్రహ్మముయొక్క-యభేదమును విషయము చేయుచున్నది. "బ్రహ్మైవాహ మస్మి" అనువృత్తి యైనను బ్రహ్మమునందుఁ బ్రత్యగాత్మయొక్క-యభేదమును విషయము చేయుచున్నది. అహంపదార్థ మగు ప్రత్యక్చైతన్యమునందు సర్వులకును అపరోక్షత్వమును ఆత్మత్వమును సిద్ధ మగుచున్నది. అయినను బ్రహ్మమును బరోక్షమనియు ననాత్మ యనియు నంగీకరించు చున్నారు. ఎప్పుడు ప్రత్యగాత్మయందు బ్రహ్మముయొక్క-యభేదమును విషయము చేయునట్టి అహం బ్రహ్మాస్మి యను నపరోక్షజ్ఞానము కలుగు చున్నదో అప్పు డాజ్ఞానముచేత బ్రహ్మముయొక్క-పరోక్షత్వమును ననాత్మత్వమును నివృత్త మగుచున్నది. మఱియు జీవాత్మను లోకులు పరిచ్ఛిన్నమనియు నబ్రహ్మరూప మనియు నంగీకరించు చున్నారు. ఎప్పుడు బ్రహ్మమునందు

జీవాత్మయొక్కయభేదమును విషయము చేయునట్టి "బ్రహ్మైవాహమస్మి" యను నపరోక్షజ్ఞానము కలుగుచున్నదో అప్పు డాజ్ఞానముచేత జీవాత్మయొక్కపరిచ్ఛిన్నత్వమును అబ్రహ్మత్వమును నివృత్త మగుచున్నది. అందువలన నధికారిపురుషుఁడు బ్రహ్మమునందుఁ బరోక్షత్వానాత్మత్వశంకానివృత్తికొఱకును దనయాత్మయందుఁ బరిచ్ఛిన్నత్వాబ్రహ్మత్వశంకానివృత్తికొఱకును "అహం బ్రహ్మాస్మి, బ్రహ్మైవాహమస్మి" అని యీరీతిగా నాత్మబ్రహ్మలకుఁ బరస్పరాభేదనిశ్చయము చేయవలయును.

ఈప్రకారముగాఁ దత్త్వమస్యాది మహావాక్యజన్యాఖండబ్రహ్మాకారాపరోక్షవృత్తి యేది గలదో యాయపరోక్షవృత్తి రూపజ్ఞానముచేతఁ గార్యప్రపంచసహితాజ్ఞానరూపానర్థనివృత్తి కలిగి యీప్రత్యగాత్మ యఖండైకరసబ్రహ్మానందరూపముచేత స్థితము నగుచున్నది. శ్రుతి.—"తరతి శోక మాత్మవిత్, బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి"—భావము॥ ఆత్మసాక్షాత్కారము గలపురుషుఁడు సర్వానర్థరూపశోకమును నాశము చేయుచున్నాఁడు. మఱియు "అహం బ్రహ్మాస్మి" యని బ్రహ్మమును దనయాత్మరూపముగాఁ దెలియువిద్వాంసుఁడు బ్రహ్మరూపుఁడే యగుచున్నాఁడు. ఇత్యాద్యనేకశ్రుతులు బ్రహ్మవేత్త యగుపురుషునకు బ్రహ్మసాక్షాత్కారముచేత నజ్ఞాననివృత్తి బ్రహ్మానందప్రాప్తిరూపఫలమును జెప్పి యున్నవి.

ఇది శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీస్వామ్యుద్ధవానందగిరిపూజ్య
పాదశిష్య స్వామి చిద్ఘనానందగిరి విరచిత ప్రాకృత తత్త్వాను
సంధానముయొక్కప్రథమపరిచ్ఛేదము సమాప్తము.
శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

ఓమ్.

శ్రీగణేశాయ నమః.

శ్రీశంకరాచార్యేభ్యో నమః.

తత్త్వానుసంధానము

ద్వితీయపరిచ్ఛేదము.

తత్త్వమస్యాదివాక్యములచే జన్య మైన యఖండబ్రహ్మమును విషయము చేయునట్టి యపరోక్షవృత్తిచేత నీయధికారిపురుషున కజ్ఞాననివృత్తియును బరమానంద ప్రాప్తియును గలుగుచున్నది. ఈయర్థము పూర్వము ప్రథమపరిచ్ఛేదాంతమునందుఁ జెప్పఁబడినది. దానియం దీజిజ్ఞాస కలుగుచున్నది. ఆవృత్తియొక్కస్వరూప మేది? ఆవృత్తియందుఁ బ్రమాణ మేది? ఆవృత్తి యేప్రకారముగా నుత్పన్న మగుచున్నది? ఆవృత్తివలనఁ బ్రయోజన మేమి సిద్ధించుచున్నది? అను జిజ్ఞాస ప్రాప్తింపఁగా ప్రమ అప్రమ అనుభేదముచేత ద్వివిధము లగువృత్తులను నిరూపించుటకొఱకు మొదట నావృత్తియొక్కసామాన్యలక్షణము చెప్పఁబడుచున్నది.

శంక:—ప్రమాణముచేతనే ప్రమేయము సిద్ధ మగుచున్నది. అందువలన గ్రంథమునందు మొదటఁ బ్రమాణమునే నిరూపించి యనంతరము ప్రమేయ నిరూపణ చేయవలయును. ఈకారణముచేతనే న్యాయశాస్త్రమందు మొదటఁ బ్రమాణనిరూపణ చేసి యనంతరము ప్రమేయనిరూపణ చేయఁబడియున్నది. మీచేత నైననో ప్రథమపరిచ్ఛేదమునందు బ్రహ్మాత్మరూపప్రమేయనిరూపణముచేసి యీద్వితీయపరిచ్ఛేదమునందుఁ బ్రమాణనిరూపణ చేయఁబడుచున్నది. అందువలన మీ నిరూపణము సర్వశాస్త్రవిరుద్ధమై యున్నది.

సమాధానము:—న్యాయాద్యన్యశాస్త్రములయందుఁ బ్రమేయము జడ మగుటవలన నాప్రమేయము ప్రమాణముయొక్కయధీనముగానే సిద్ధించుచున్నది. అందువలన నాయన్యశాస్త్రములయం దైననో మొదట ప్రమాణనిరూపణ చేసియే యనంతరము ప్రమేయనిరూపణ చేయుట యుచితము. ఈవేదాంతశాస్త్రమం దైననో సర్వప్రమాణాదివ్యవహారములకు సాధక మైన యద్వితీయాత్మరూపసాక్షి చైతన్యమే ప్రమేయమై యున్నది. అందువలన ఈవేదాంతశాస్త్రమునం దైననో

మొదట చైతన్యరూపప్రమేయనిరూపణ చేసియే యనంతర మాప్రమాణాదులయొక్క నిరూపణ చేయుట యుచితమై యున్నది.

ఈయర్థము సంక్షేపశారీరక మనుగ్రంథమునందు శ్రీసర్వజ్ఞమహామునుల చేతను జెప్పఁబడి యున్నది. "శ్లో. మానేన మేయావగతిశ్చ యుక్తా ధర్మస్య జాడ్యా ద్విధినిష్ఠకాండే। మేయేన మానావగతిస్తు యుక్తా వేదాంతవాక్యే ష్వజడం హి మేయమ్"-భావము॥ పూర్వమీమాంసయందు ధర్మాదిరూపప్రమేయము జడమగుటవలన నాప్రమేయముయొక్క సిద్ధి ప్రమాణముచేత యుక్తమై యున్నది. వేదాంతశాస్త్రమందు బ్రహ్మాత్మరూపప్రమేయము చేతన మగుటవలన నాప్రమేయముయొక్క సిద్ధి ప్రమాణముచేత యుక్తము కాదు. మఱే మనఁగా, చేతనప్రమేయముచేతనే జడప్రమాణముయొక్క సిద్ధి యుక్తమై యున్నది.

[*] (1) వృత్తియొక్క సామాన్యలక్షణము. [*]

ఇఁక నావృత్తియొక్క సామాన్యలక్షణము చెప్పఁబడుచున్నది. "విషయచైతన్యాభివ్యంజకో ఽంతఃకరణాజ్ఞానయోః పరిణామవిశేషః వృత్తిః"-భావము॥ ఘటపటాదిరూపవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్య మేది గలదో అది విషయచైతన్య మనఁబడును. ఆవిషయచైతన్యముయొక్క యభివ్యంజక మైన అంతఃకరణముయొక్క లేక అజ్ఞానముయొక్క పరిణామవిశేషము వృత్తిజ్ఞాన మనఁబడును. యద్యపి క్రోధేచ్ఛాసుఖదుఃఖాదికములును అంతఃకరణముయొక్క పరిణామములై యున్నవి. అట్లే ఆకాశాదులును అజ్ఞానముయొక్క పరిణామములై యున్నవి. తథాపి, ఆక్రోధాదికములయం దావిషయచైతన్యముయొక్క యభివ్యంజకత్వము లేదు. అందువలన, "విషయచైతన్యాభివ్యంజకః" అనుపదమును జెప్పుటవలనఁ గ్రోధాదికములయందు వృత్తియొక్క లక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు. యద్యపి, చక్షురాదీంద్రియములును స్వజన్యవృత్తిద్వారమున నావిషయచైతన్యముయొక్క యభివ్యంజకమే యగుచున్నవి. తథాపి, ఆచక్షురాదీంద్రియము లంతఃకరణముయొక్క, లేక, అజ్ఞానముయొక్క పరిణామములు కావు. ఇఁక నేమనఁగా, తేజఆదిభూతములయొక్క పరిణామములే యగును. అందువలన నంతఃకరణముయొక్క, లేక, అజ్ఞానముయొక్క పరిణామ మగుటవలన చక్షురాదీంద్రియములయం దావృత్తియొక్క లక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగదు. అతివ్యాప్తి అవ్యాప్తి అసంభవము అను త్రివిధదోషములయొక్క స్వరూపము ప్రథమపరిచ్ఛేదమునందు జెప్పఁబడి యున్నవి. దాని నచ్చటను దెలియవలయును.

పూర్వము వృత్తియందు విషయచైతన్యముయొక్క యభివ్యంజకత్వము చెప్పఁబడియున్నది. ఆయభివ్యంజకత్వ మేది యను శంక కలుగఁగా, ఇక్కడ [illegible]

వ్యంజకత్వముయొక్క లక్షణము చెప్పఁబడుచున్నది. "అపరోక్షవ్యవహారజనకత్వమ్ అభివ్యంజకత్వమ్" — భావము॥ "అయం ఘటః, అయం పటః" అను నపరోక్ష వ్యవహారజనకత్వమే ఆవృత్తులయందు విషయచైతన్యముయొక్క అభివ్యంజకత్వమై యున్నది.

శంక:—చక్షురాదీంద్రియజన్యాపరోక్షవృత్తులయం దైననో అపరోక్షవ్యవహారజనకత్వము సంభవించుచున్నది. అయినను అనుమానాదిప్రమాణ జన్యానుమిత్యాదిపరోక్షవృత్తులయం దాయపరోక్షవ్యవహారజనకత్వము లేదు. ఏ కారణముచేత ననఁగా, "పర్వతో వహ్నిమాన్" అను ననుమితి కనంతరము "అయం వహ్నిః" అను నపరోక్షవ్యవహార మొకనికిఁగూడఁ గలుగుట లేదు. అందువలన అనుమిత్యాదిపరోక్షవృత్తులయం దాయభివ్యంజకత్వముయొక్క యభావముచేతఁ బూర్వోక్తవృత్తిలక్షణమున కవ్యాప్తియే కలుగుచున్నది.

సమాధానము:—ఇట్టి యరుచి కలుగఁగా, ఇఁక నభివ్యంజకత్వము అన్యప్రకారముగా నిర్వచింపఁబడుచున్నది. "ఆవరణనివర్తకత్వమ్ అభివ్యంజకత్వమ్"— భావము॥ ఆవృత్తులయం దావరణనివర్తకత్వ మేది గలదో అదియే ఆవిషయచైతన్యముయొక్క అభివ్యంజకత్వమై యున్నది. ఆ యభివ్యంజకత్వ మనుమిత్యాదిపరోక్ష వృత్తులయందును గలదు. అందువలన ఆపరోక్షవృత్తులయందుఁ బూర్వోక్తలక్షణమున కవ్యాప్తి కలుగుట లేదు. ఇచ్చట, అభిప్రాయ మేమనఁగా, అజ్ఞానకృతావరణము ద్విప్రకారమై యున్నది. ఒకటి అసత్త్వాపాదక మగు నావరణము, మఱియొకటి అభానాపాదక మగు నావరణము. అచ్చట ఘటాదివిషయములయొక్క నాస్తి యను వ్యవహారమునకు హేతురూపావరణ మైననో అసత్త్వాపాదకావరణ మనఁబడును. నభాతి అను వ్యవహారమునకు హేతురూపావరణ మభానాపాదకావరణ మనఁబడును. అభానాపాదకావరణ మైననో అపరోక్షజ్ఞానముచేతనే నివృత్త మగుచున్నది. పరోక్షజ్ఞానముచేత నివృత్త మగుట లేదు. అసత్త్వాపాదకావరణ మనుమిత్యాదిపరోక్షజ్ఞానములచేతను నివృత్త మగుచున్నది. ఏకారణముచేత ననఁగా, ధూమరూపహేతుజ్ఞానమువలన, "పర్వతో వహ్నిమాన్" ఈప్రకార మైన యనుమితి కలుగుచోటను, శాస్త్రప్రమాణమువలన స్వర్గాదులయొక్క పరోక్షజ్ఞానము కలుగుచోటను, పర్వతమునందు వహ్ని లేదు అట్లే స్వర్గాదికము లేదు. ఈప్రకారముగా నాస్తివ్యవహారము కలుగుట లేదు. మఱి యేమనఁగా, "వహ్నిరస్తి, స్వర్గోఽస్తి" అను అస్తివ్యవహారమే కలుగుచున్నది. అందువలన ననుమిత్యాదిపరోక్షవృత్తులయందును అసత్త్వాపాదకావరణముయొక్క నివర్తకత్వము విద్యమానమే యగుచున్నది.

[illegible] లేక, అజ్ఞానకృతావరణము ద్విప్రకారమై యున్నది. ఒకటి విషయచైతన్యనిష్ఠావరణము, మఱియొకటి ప్రమాతృచైతన్యనిష్ఠావరణము. విషయచైతన్యనిష్ఠావరణమైనను అపరోక్షజ్ఞానముచేతనే నివృత్త మగుచున్నది. ప్రమాతృచైతన్యనిష్ఠావరణము పరోక్షజ్ఞానముచేతను నివృత్త మగుచున్నది. అందువలన నాయనుమిత్యాదికపరోక్షవృత్తులయం దాయావరణనివర్తకత్వరూపాభివ్యంజకత్వము సిద్ధించుటవలన బూర్వోక్తవృత్తియొక్క లక్షణమునకవ్యాప్తి కలుగుట లేదు.

శంక:—సుఖదుఃఖాదులను విషయము చేయునట్టి వృత్తిజ్ఞానమందును ఈశ్వరునియొక్క మాయావృత్తిరూపజ్ఞానమందును అవిద్యావృత్తిరూపభ్రమజ్ఞానమందును ఆయావరణనివర్తకత్వము లేదు. అందువలన నావృత్తులయందు బూర్వోక్త లక్షణమునకును అవ్యాప్తియే కలుగును. ఇట్టి యరుచి కలుగఁగా.

సమాధానము:—ఇఁక, అన్యప్రకారముగా నాయభివ్యంజకత్వము నిర్వచింపఁబడుచున్నది. "అస్తి వ్యవహారజనకత్వమ్ అభివ్యంజకత్వమ్" — భావము॥ ఘటో ఽస్తి, పటో ఽస్తి" అను నస్తివ్యవహారజనకత్వమే యావృత్తులయందు విషయచైతన్యముయొక్క యభివ్యంజకత్వము. ఈ యభివ్యంజకత్వ మాయపరోక్షవృత్తులయందును బరోక్షవృత్తులయందును సుఖదుఃఖాదివిషయకవృత్తులయందును మాయావృత్తులయందును భ్రమవృత్తులయందును సర్వత్ర విద్యమానమై యున్నది. అందువలన ఈలక్షణమున కేవృత్తియందును అవ్యాప్తి కలుగుట లేదు.

శంక: —పూర్వము మీరు వృత్తియొక్క లక్షణమునందు, అంతఃకరణముయొక్క లేక అజ్ఞానముయొక్క పరిణామము వృత్తి యని చెప్పితిరి. అది సంభవించుట లేదు. ఏల యన "పూర్వరూపపరిత్యాగేన రూపాంతరాపత్తిః పరిణామః" — భావము॥ ఒకవస్తువు తనపూర్వరూపమును బరిత్యజించి యన్యరూపము పొందుట పరిణామ మనఁబడును. ఇదియే పరిణామముయొక్క లక్షణముగాఁ జెప్పఁబడును. అది సంభవించుట లేదు. ఏకారణముచేత ననఁగా, లోకమునం [illegible] విద్యమాన మగుటవలనను, లేక, పూర్వరూపము [illegible] [illegible] ప్రాప్తి చూడఁబడుట లేదు. [illegible] [illegible] త్తనము [illegible] అంగీకరింపఁబడి యున్నది. పరిణామ [illegible] అంగీకరింపఁబడ [illegible] పరిణామ [illegible] అంగీకరించినను సిద్ధాంతమునకు [illegible] [illegible] ఇట్టి [illegible] కలుగఁగా.

[*] (౭) పరిణామవివర్తములయొక్క-లక్షణములు చెప్పుట. [*]

సమాధానము:—ఇఁకఁ బరిణామవివర్తములయొక్క-లక్షణములు చెప్పఁబడుచున్నవి. "ఉపాదానసమసత్తాకాన్యథాభావః పరిణామః, ఉపాదానవిషమసత్తాకాన్యథాభావః వివర్తః" — భావము॥ ఉపాదానకారణమునకు సమానసత్తాసహితమైనట్టి ఆయుపాదానముయొక్క-అన్యథాభావము పరిణామ మనఁబడును. ఉదా—దుగ్ధముయొక్క-పరిణామము దధియై యున్నది. అచ్చట దుగ్ధము వ్యావహారిక సత్తాకమై యున్నది. అట్లే దధియును వ్యావహారికసత్తాకమై యున్నది. అందువలన నాదధి దుగ్ధరూపోపాదానకారణముయొక్క-సమానసత్తాసహితమై యున్నది. అయినను, దధియందు దుగ్ధముయొక్క-వ్యవహారము కలుగుట లేదు. అందువలన నాదధి దుగ్ధముయొక్క-అన్యథాభావమే యగుచున్నది. ఇందుచేత దధియందు దుగ్ధముయొక్క-పరిణామత్వము సంభవించుచున్నది.

ఉపాదానకారణముకన్నను విషమసత్తాసహితమైనయాయుపాదానముయొక్క-అన్యథాభావము వివర్త మనఁబడును. ఉదా—రజ్జువునందుఁ బ్రతీత మగు సర్పము రజ్జ్వవచ్ఛిన్నచైతన్యముయొక్క-వివర్తమై యున్నది. అచ్చట చైతన్యమైననో పారమార్థికసత్తాకమై యున్నది. కల్పితసర్పము ప్రాతిభాసికసత్తాకమై యున్నది. అందువలన సర్పము చైతన్యరూపోపాదానకారణముకన్నను విషమసత్తాసహితమై యున్నది. "అయం సర్పః" అను వ్యవహారమునకు విషయ మగుటవలన నాసర్పము చైతన్యమున కన్యథాభావమును అగును, ఇాగువలనఁ గల్పితసర్పమునందు చైతన్యముయొక్క-వివర్తత్వము సంభవించు చున్నది.

"అన్యథాభావః పరిణామః" అను నింతమాత్రమే పరిణామమునకు లక్షణ మనినయెడల అన్యథాభావరూపవివర్తమునందుఁ బరిణామముయొక్క-లక్షణమున కతివ్యాప్తి యగుచున్నది. ఆ యతివ్యాప్తిదోషముయొక్క-నివృత్తికొఱకు పరిణామముయొక్క-లక్షణమునందు "ఉపాదానసమసత్తాకః" అనుపదము చెప్పఁబడినది. వివర్త ముపాదానముయొక్క-సమసత్తాసహితము కాదు. అందువలన వివర్తమునందుఁ బరిణామముయొక్క-లక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు. [illegible] వివర్తముయొక్క-లక్షణమందును అన్యథాభావరూపపరిణామమం దతివ్యాప్తిదోషము నివృత్తి చేయుటకొఱకు "ఉపాదానవిషమసత్తాకః" అనుపదము చెప్పఁబడినది. [illegible] పరిణామవివర్తములకుఁ బరస్పరభేద మున్నది. అట్లే [illegible] ప్రసంగమునందుఁ బూర్వోక్తవృత్తియును అంతఃకరణ[illegible]

ధముయొక్క యథార్థముచేతఁ బరిణామమును అధిష్ఠానచైతన్యముయొక్క యథార్థముచేత వివర్తము నగుచున్నది. అందువలనఁ బరిణామముయొక్క యప్రసిద్ధియును సిద్ధాంతమునకు విరోధమును గలుగదు.

శంక:—అంతఃకరణము నిరవయవద్రవ్య మగుటవలన నాయంతఃకరణమునకు వృత్తిరూపపరిణామము సంభవించుట లేదు. ఏకారణముచేత ననఁగా, లోకమునందు సావయవదుగ్ధాదులకే దధ్యాదికపరిణామము చూడఁబడు చున్నది. నిరవయవద్రవ్యమున కెచ్చటను బరిణామము చూడఁబడుట లేదు. ఇట్లు గాక నిరవయవద్రవ్యమునకును బరిణామ మంగీకరించినయెడల నానిరవయవద్రవ్యముయొక్క స్వరూపమునకే నాశము కలుగును.

సమాధానము:—"తన్మనో ఽకురుత"—భావము॥ పరమాత్మ మనస్సును ఉత్పన్నము చేసెను. ఇత్యాదికశ్రుతులయందు మనోరూపాంతఃకరణమున కుత్పత్తి చెప్పఁబడినది. ఏయేద్రవ్య ముత్పత్తిసహితమై యున్నదో ఆయాద్రవ్యము దుగ్ధాదికమువలె సావయవమే యగును. అందువలన నంతఃకరణము సావయవ మగుటవలన దానికిఁ బరిణామము సంభవించుచున్నది. మఱియు ఎట్లు అంతఃకరణమునకు సావయవత్వము శ్రుతిప్రమాణముచేత సిద్ధించుచున్నదో, అట్లు వృత్తిజ్ఞానమునకు అంతఃకరణధర్మత్వమును శ్రుతిప్రమాణముచేతనే సిద్ధించుచున్నది. శ్రుతి.—"కామః సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతి రధృతి ర్హ్రీ ర్ధీ ర్భీ రిత్యేత త్సర్వం మన ఏవ"—భావము॥ ఇచ్ఛ, సంకల్పము, సంశయము, శ్రద్ధ, అశ్రద్ధ, ధైర్యము, అధైర్యము, లజ్జ, వృత్తిజ్ఞానము, భయము ఈసర్వమును మనస్సుయొక్క ధర్మములే. ఈశ్రుతి యిచ్ఛాదుల నంతఃకరణముయొక్క ధర్మములుగానే చెప్పుచున్నది.

శంక:—"అహం జానామి అహ మిచ్ఛామి" అను ననుభవ మెల్లరకుఁ గలుగుచున్నది. ఆయనుభవముచేత జ్ఞానేచ్ఛాదు లాత్మయొక్క ధర్మములుగానే సిద్ధించుచున్నది. అందువలన ఆజ్ఞానేచ్ఛాదులయం దంతఃకరణధర్మత్వము సంభవించుట లేదు. ఒకవేళ జ్ఞానేచ్ఛాదుల నంతఃకరణధర్మములుగా నంగీకరించిననో, పూర్వోక్తానుభవమునకు విరోధము కలుగును. ఈ యనుభవమున కేబాధయుఁ గలుగనందున ఈ యనుభవమునందు భ్రమరూపత్వమును సంభవించుట లేదు.: జ్ఞానేచ్ఛాదికము మనోరూపనిమిత్తకారణముచేత జన్యమై యున్నది. అందువలన "ఏత త్సర్వం మన ఏవ" అను నుక్తశ్రుతిచేత ఆయిచ్ఛాదికసర్వమును మనస్సుచేతనే జన్య మను నర్థము బోధించు చున్నది. ఇందువలన నాశ్రుతివచనముచేతను ఇచ్ఛాజ్ఞానాదులకంతఃకరణధర్మరూపత్వము సిద్ధించుట లేదు.

సమాధానము:—ఎట్లు వాస్తవమందు దాహకత్వరహితమైన లోహపిండమున [illegible] దగ్నియొక్క తాదాత్మ్యసంబంధముచేత నీలోహపిండము దహించుచున్నదను దాహకర్తృత్వవ్యవహారము కలుగుచున్నదో అట్లు అంతఃకరణము ఆత్మ యీ రెంటికిని గల తాదాత్మ్యాధ్యాసముచేతనే "అహం జానామి అహ మిచ్ఛామి" ఇత్యాద్యనుభవము కలుగుచున్నది. ఆయధ్యాసమునం దేప్రమాణమును లేదని చెప్పినయెడల అట్లు చెప్పుట కూడదు. ఏకారణముచేత ననఁగా, ఆయధ్యాసమునందుఁ బురుషునకుఁ దనయనుభవమే ప్రమాణమై యున్నది. అది చూపఁబడుచున్నది. "అహం జానామి" అను ననుభవ మెల్లరికిని గలుగుచున్నది. ఆయనుభవముచేతఁ బురుషునియందు జ్ఞాతృత్వము ప్రతీత మగుచున్నది, ఆజ్ఞాతృత్వము కేవలాంతఃకరణమందైనను సంభవించుట లేదు. ఏకారణముచేత ననఁగా, అంతఃకరణము భూతములయొక్క కార్య మగుటవలన జడము. జడమైనందున జ్ఞాతృత్వము కలదను నెడల ఘటాదులయందును జ్ఞాతృత్వము కలుగవలయును. అట్లే ఆజ్ఞాతృత్వము కేవలాత్మయందును సంభవించుట లేదు. ఏకారణముచేత ననఁగా, 'అసంగో హ్యయం పురుషః, కేవలో నిర్గుణశ్చ, అవ్యక్తో ఽయ మచింత్యో ఽయ మవికార్యో ఽయ ముచ్యతే" ఇత్యాదికశ్రుతిస్మృతులచేత నాయాత్మ కసంగిత్వమే తెలియవచ్చుచున్నది. అట్టి యసంగాత్మయందు జ్ఞాతృత్వము సంభవించుట లేదు. అందువలన "అహమ్" అను ప్రతీతిచేత నాత్మయం దంతఃకరణముయొక్క యధ్యారోపముచేతను "అహం చేతనః" అను ప్రతీతిచేత నంతఃకరణమునం దాత్మయొక్క తాదాత్మ్యాధ్యారోపముచేతను ఆత్మయం దంతఃకరణముయొక్క యిచ్ఛాదిధర్మములకును అంతఃకరణమం దాత్మయొక్క సత్యాదిధర్మములకును అధ్యారోపముచేత నీజీవుఁడు "అహం జానామి" అని తనయందు జ్ఞాతృత్వము ననుభవించుచున్నాఁడు. అందువలన నాయధ్యాసమునందు జీవునియొక్క యనుభవమే ప్రమాణము. ఈప్రకారముగా ననుభవసిద్ధాధ్యాసవశముచేతనే యంతఃకరణముయొక్క జ్ఞానేచ్ఛాదిధర్మము లాత్మయందుఁ బ్రతీతము లగుచున్నవి. వాస్తవముచేత నవి యాత్మయొక్క ధర్మములు కావు.

ఇచ్చట నైయాయికు లైనను యిట్లు చెప్పుచున్నారు. ఆత్మతో మనస్సుయొక్క సంయోగము కలుగఁగా, జ్ఞానము 1 ఇచ్ఛ 2 ప్రయత్నము 3 సుఖము 4 దుఃఖము 5 ద్వేషము 6 ధర్మము 7 అధర్మము 8 సంస్కారము 9 అను తొమ్మిది గుణము లాత్మయం దుత్పన్నము లగుచున్నవి. అందువలన, జ్ఞానేచ్ఛాదికము లాత్మధర్మములే యగును. ఈ నైయాయికులమతము న్యాయ[illegible]యొక్క తృతీయపరిచ్ఛేదమునందు విస్తరముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది.

ఆ నైయాయికులయొక్క మతము సమీచీనము కాదు. ఎట్లనగా, నైయాయికులచేత నాత్మవలె మనస్సుకూడ నిరవయవద్రవ్య మని యంగీకరింపబడియున్నది. అట్టి నిరవయవమనస్సునకు నిరవయవాత్మతో సంయోగమే సంభవించుట లేదు. ఏకారణముచేత ననగా, నైయాయికులు సంయోగము నవ్యాప్యవృత్తి యని యంగీకరించుచున్నారు. ఎచ్చట నే రెండుద్రవ్యములకు సంయోగము కలుగుచున్నదో యా రెండుద్రవ్యములకు కించిద్దేశమునం దైనను ఆసంయోగ మున్నది. కించిద్దేశమునందు సంయోగాభావ మున్నది. ఇదియే యాసంయోగమునం దవ్యాప్యవృత్తిత్వము. ఉదా— వృక్షముయొక్క శాఖలయం దైనను మర్కటముయొక్క సంయోగ మున్నది. ఆవృక్షముయొక్క మూలదేశమునం దాసంయోగాభావ మున్నది. ఈప్రకారముగా సర్వసంయోగములును అవ్యాప్యవృత్తు లగుచున్నవి. ఇట్టి యవ్యాప్యవృత్తిసంయోగము వృక్షమర్కటాదిసావయవద్రవ్యములకే సంభవించుచున్నది. ఆత్మ మనస్సు మొదలగు నిరవయవద్రవ్యముల కాసంయోగము సంభవించుట లేదు. అందువలన నాత్మమనస్సంయోగముచేత నాత్మయందు జ్ఞానాదిగుణము లుత్పన్నము లగుచున్న వను నైయాయికులకథనము మిథ్యయే యగును.

మఱియు జ్ఞానేచ్ఛాదులు నాత్మయొక్క ధర్మము లని యంగీకరించు నైయాయికు లాత్మనే యాజ్ఞానేచ్ఛాదిధర్మముల కుపాదానకారణ మని చెప్పవలసి వచ్చును. దానియందు వారి నిట్లడుగవలయును. ఆత్మ కారంభకత్వరూపముచేత నాజ్ఞానాదులయొక్క యుపాదానత్వ మున్నదా? లేక, పరిణామిత్వముచేత నుపాదానత్వ మున్నదా? నైయాయికులు ప్రథమపక్ష మంగీకరించినయెడల నది సంభవించుట లేదు. ఎట్లనగా, అనేకద్రవ్యములయందే ఆరంభకత్వ మున్నది. ఉదా— అనేకపరమాణువులకు జగత్తుయొక్క యారంభకత్వ మున్నది. మఱియు ఆత్మ యైనను ఏక మగుటవలన నాయేకాత్మకు జ్ఞానేచ్ఛాదులయొక్క యారంభకత్వము సంభవించుట లేదు. ఆలాగుననే ద్వితీయపరిణామిత్వపక్షముగూడ సంభవించుట లేదు. ఎట్లనగా, సావయవదుగ్ధాదికమే దధ్యాద్యాకారపరిణామము పొందుచున్నది. నిరవయవద్రవ్యమునం దెచ్చటను బరిణామము చూడబడుట లేదు. ఆత్మయును నిరవయవద్రవ్య మగుటవలన నాయాత్మకు జ్ఞానేచ్ఛాదులయొక్క పరిణామ్యుపాదానత్వము సంభవించుట లేదు. ఆత్మను సావయవద్రవ్య మని యంగీకరించినయెడల ఘటాదులవలె నాయాత్మకు ననిత్యత్వమే ప్రాప్త మగును. అందువలన జ్ఞానేచ్ఛాదికము లాత్మధర్మములై యున్న వను నైయాయికులయొక్క మతమసంగతమై యున్నది.

మఱియు "సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ" అను శ్రుతి యాత్మను సర్వగుణరహితముగాఁ జెప్పి యున్నది. ఆ శ్రుతికి విరోధ మగుటవలనను నైయాయికుల యొక్క మత మసంగతమై యున్నది. అందువలన జ్ఞానేచ్ఛాదికము సర్వము నంతఃకరణము యొక్క ధర్మమే యని సిద్ధించుచున్నది.

[*] (8) వృత్తియొక్క విభాగకథనము. [*]

ఇంతపర్యంతము వృత్తియొక్క స్వరూపము నిరూపింపఁబడినది. ఇఁక వృత్తియొక్క విభాగము నిరూపింపఁబడుచున్నది. పూర్వోక్తవృత్తి, ప్రమ అప్రమ అనుభేదముచేత ద్విప్రకార మగుచున్నది. ఆద్వివిధవృత్తులయందుఁ బ్రథమ మగు ప్రమావృత్తి చెప్పఁబడుచున్నది. "బోధే ద్ధావృత్తిః వృత్తీ ద్ధబోధో వా ప్రమా"— భావము॥ చైతన్యమునకు బోధ యని పేరు, ఆచైతన్యరూపబోధచేత ఇద్ధము. అనఁగాఁ బ్రకాశిత మగు నేవృత్తి యున్నదో ఆవృత్తి ప్రమ యనఁబడును. లేక, ఆవృత్తియందు ఇద్ధము అనఁగాఁ బ్రతిబింబిత మగు చైతన్యరూపబోధ ప్రమ యనఁబడును. ఉక్తప్రమయును, ఈశ్వరాశ్రయము జీవాశ్రయము అనుభేదముచేత ద్విప్రకార మగుచున్నది. అందు "ఈక్షణా పరపర్యాయ స్రష్టవ్య విషయాకారమాయావృత్తి ప్రతిబింబితా చిత్ ఈశ్వరాశ్రయ ప్రమా"—భావము॥ సృష్ట్యాదికాలమందు అనంతర ముత్పన్నము కాఁబోవు జగత్తును విషయము చేయునట్టి యేమాయావృత్తి యున్నదో అవృత్తి శ్రుతియందు ఈక్షణ మనునామముచే చెప్పఁబడును. ఆమాయావృత్తియందు ప్రతిబింబితచైతన్యము ఈశ్వరాశ్రయప్రమ యనఁబడును. అచ్చట శ్రుతి "త దైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయే య"—భావము॥ మాయోపహితపరమేశ్వరుఁడు సృష్ట్యాదికాలమునందు నేను బహుతరరూపములుగా నుత్పన్నుఁడ నగుదును అని యీక్షణము చేసెను.

ఇఁక జీవాశ్రయప్రమ నిరూపింపఁబడుచున్నది. "అనధిగతా బాధిత విషయాకారాంతఃకరణవృత్తి ప్రతిబింబితా చిత్ జీవాశ్రయప్రమా"— భావము॥ అనధిగతము— అజ్ఞాతము, అనఁగా బోధచే విషయీకరింపఁబడనిదియును, అబాధితము— బాధరహితము నైన విషయ మేది గలదో తదాకారాంతఃకరణవృత్తియందుఁ బ్రతిబింబితచైతన్యము జీవాశ్రయప్రమ యనఁబడును. అచ్చట "విషయాకారాంతఃకరణవృత్తి ప్రతిబింబితాచిత్, జీవాశ్రయప్రమా" అను నింతమాత్రమే జీవాశ్రయప్రమకు లక్షణముగాఁ జెప్పినయెడల భ్రాంతిజ్ఞానమునం దాయీలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుచున్నది. ఆయతివ్యాప్తిదోషనివృత్తికొఱకు లక్షణమునందు "అబాధిత" యను విశేషణము చెప్పఁబడినది. భ్రమజ్ఞానము

యొక్క విషయము అబాధితము కాదు. ఎట్లనగా, శుక్తిరజతాద్యధిష్ఠానజ్ఞానముచేత భ్రమకు విషయభూత మగురజతసర్పాదులకు బాధ కలుగుచున్నది. అందువలన భ్రమజ్ఞానమునం దా ప్రమయొక్క లక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగదు. యద్యపి, వివరణకారాదిసంప్రదాయులయొక్క మతమునం దా భ్రమజ్ఞాన మవిద్యావృత్తిరూప మగుటవలన, "అంతఃకరణవృత్తి" అనుపదము చెప్పుటచేతనే ఆ భ్రమజ్ఞానము నందుఁ బూర్వోక్తలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు కావున అబాధితపదము వ్యర్థమై యున్నది, తథాపి, ఉపాధ్యాయులయొక్క మతమునందు భ్రమజ్ఞాన మంతఃకరణవృత్తిరూపమై యున్నది, ఆమతమునందు అబాధితపదము చెప్పుటచేతనే ఆ భ్రమజ్ఞానమునం దతివ్యాప్తి నివారణ మగుచున్నది. అందువలన అబాధితపదము సార్థకమై యున్నది. మఱియుఁ బూర్వోక్తలక్షణమునందు, "అనధిగత" మను పదము చెప్పనియెడల నాలక్షణమునకు స్మృతిజ్ఞానమునం దతివ్యాప్తి కలుగుచున్నది. ఎట్లనగా, యథార్థస్మృతికి విషయ మబాధితమే యగుచున్నది. ఆయతివ్యాప్తి దోషనివృత్తికొఱ కాలక్షణమునందు, "అనధిగత" మనుపదము చెప్పఁబడినది. పూర్వ మనుభవింపఁబడినయర్థమునందే స్మృతి కలుగుచున్నది. అందువలన నా స్మృతికి విషయము పూర్వ మజ్ఞాతము కాదు. మఱే మనఁగా, జ్ఞాతమే యగును. ఇందువలన, "అనధిగత" మనుపదము చెప్పుటచేత నాస్మృతియందు జీవాశ్రితప్రమయొక్క లక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు.

శంక:—పూర్వోక్తజీవాశ్రితప్రమయొక్క లక్షణ మేప్రమయందును ఘటిల్లదు. అందువలన నీలక్షణ మసంభవదోషసహితమై యున్నది.

సమాధానము:—"అహం బ్రహ్మాస్మి" ఇత్యాది మహావాక్యములచేత నుత్పన్నమైన బ్రహ్మాత్మలయొక్క యేకత్వమును విషయము చేయునట్టి యేయంతఃకరణవృత్తి యున్నదో ఆవృత్తియందుఁ బ్రతిబింబితచైతన్యరూపప్రమయందుఁ బూర్వోక్త లక్షణము సంభవించుచున్నది. ఏకారణముచేత ననఁగా, బ్రహ్మాత్మలయొక్క నేకత్వము అనధిగతమును అబాధితము నగుచున్నది. అందువలనఁ బూర్వోక్తలక్షణ మసంభవదోషసహితము కాదు.

శంక:—ఈలక్షణమునకు "అయం ఘటః, అయం పటః" ఇత్యాది ప్రత్యక్షప్రమయం దవ్యాప్తిదోషము కలుగుచున్నది. ఎట్లనగా, ఆఘటపటాదిసర్వప్రపంచమునకు బ్రహ్మజ్ఞానముచేత బాధ కలుగుచున్నది. అందువలన నాఘటపటాదిజ్ఞానములకు నబాధితత్వము లేదు.

సమాధానము:—ప్రపంచమునకు నీవ్యాప్తి బ్రహ్మజ్ఞానముచేత బాధ యగుచున్నది. అట్టి బ్రహ్మజ్ఞానముకన్నను పూర్వము సంసారదశయందు ప్రపంచమునకు బాధ కలుగుట లేదు. అందువలన నాప్రపంచమునకు సంసారదశయందు అబాధితత్వమే యగుటవలన ఆఘటపటాదిప్రపంచవిషయకప్రమయందును పూర్వోక్త లక్షణమున కవ్యాప్తి కలుగుట లేదు.

శంక:—అబాధితపదమున కీప్రకారముగా నర్థ మంగీకరించినయెడల భ్రాంతిజ్ఞానమునకును ఆప్రమయొక్కలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగును. ఏకారణము చేత ననఁగా, భ్రాంతిజ్ఞానమునకు విషయ మైనను శుక్తిరజతాదికమును భ్రాంతికాలమునం దబాధితమే యగుచున్నది.

సమాధానము:—ఆశుక్తిరజతాదికము భ్రాంతికాలమునం దబాధిత మైనను అనధిగతము కాదు. అనఁగా, అజ్ఞాతసత్తాసహితము కాదు. మఱి యే మనఁగా, జ్ఞాతసత్తాసహితమే యగుచున్నది. అందువలన భ్రాంతిజ్ఞానమునందుఁ బూర్వోక్త ప్రమయొక్కలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు.

అచ్చట, జ్ఞానమునకుఁ బూర్వకాలమునందు విషయమున కేసత్త యున్నదో అది యజ్ఞాతసత్త యనఁబడును. జ్ఞానముయొక్క సమకాలమునందు విషయమున కేసత్త యున్నదో అది జ్ఞాతసత్త యనఁబడును.

[*] (4) ప్రమాణముయొక్కలక్షణనిరూపము. [*]

ఇఁక, ప్రసంగానుసారముగాఁ బ్రమాణము యొక్కలక్షణము చెప్పఁబడు చున్నది. "ప్రమాకరణం ప్రమాణమ్"— భావము॥ పూర్వోక్తలక్షణాశ్రితప్రమ యొక్కకరణము ప్రమాణ మనఁబడును. ఎట్లనఁగా "అయంఘటః" అనుప్రత్యక్ష ప్రమకుఁ జక్షురింద్రియము కరణము. అందువలన నాచక్షురింద్రియము ప్రమాణ మనఁబడును. ఈప్రకారముగా ననుమానాదిప్రమాణములయందును ఈలక్షణము తెలియవలయును. అచ్చట "కరణంప్రమాణమ్" అను నింతమాత్రమే ప్రమాణ మునకు లక్షణ మైనయెడల ఛేదనరూపక్రియను గూర్చి కరణరూప మగుకుఠారము నం దాప్రమాణలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగును. ఆయతివ్యాప్తిదోషము నివృత్తి చేయుటకొఱకు లక్షణమునందు "ప్రమా" అనుపదము చెప్పఁబడినది. ఆకుఠా రమునందు ప్రమాజ్ఞానముయొక్క కరణరూపత్వము లేదు. అందువలన నాకుఠా రమునందుఁ బూర్వోక్తలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు. "[illegible] ప్రమాణమ్" అను నింతమాత్రమే ప్రమాణముయొక్క [illegible] [illegible] మునందుఁ గరణ మనుపదము చెప్పనియెడల చక్షురాదులయందు [illegible]

మునకవ్యాప్తి కలుగును. ఏకారణముచేత ననఁగా, ఆచక్షురాదులకు ద్రవ్యరూపత్వ ముండుటవలన ప్రమాజ్ఞానరూపత్వము లేదు. ఆ యవ్యాప్తిదోషమును నివర్తించుటకొఱకు కాలక్షణమునందుఁ గరణ మనుపదము చెప్పఁబడినది. ఏకారణము ప్రవృత్త మగుచుండఁగాఁ గార్యోత్పత్తికి విలంబము కలుగుట లేదో ఆకారణము కరణ మనఁబడును.

[*] (5) జీవాశ్రితప్రమయొక్క విభాగవర్ణనము. [*]

ఇఁక జీవాశ్రితప్రమయొక్క విభాగవర్ణనము చేయఁబడుచున్నది. ఆజీవాశ్రితప్రమ, పారమార్థికము 1 వ్యావహారికము 2 అను భేదముచేత ద్విప్రకార మగుచున్నది. అచ్చట అధికారిపురుషునకుఁ దత్త్వమస్యాదిమహావాక్యములచే జన్య మైన అహం బ్రహ్మాస్మి యను నేప్రమ యున్నదో అది పారమార్థికప్రమ యనఁబడును. ఆపారమార్థికప్రమ పూర్వము నిరూపింపఁబడినది. అట్లే యుత్తరత్రయును శాబ్దప్రమయొక్క నిరూపణమందు నిరూపింపఁబడును. ఘటపటాదిరూపప్రపంచమును విషయము చేయునట్టి "అయం ఘటః, అయం పటః" ఇత్యాదికప్రమ వ్యావహారికప్రమ యనఁబడును. ఆవ్యావహారికప్రమయును, ప్రత్యక్షము 1 అనుమితి 2 ఉపమితి 3 శాబ్ది 4 అర్థాపత్తి 5 అభావప్రమ 6 అనుభేదముచేత షడ్విధమై యున్నది. ఆప్రమలయొక్క షడ్విధభేదముచేతఁ బ్రమాకరణరూపప్రమాణములు కూడ ప్రత్యక్షము 1 అనుమానము 2 ఉపమానము 3 శబ్దము 4 అర్థాపత్తి 5 అనుపలబ్ధి 6 అనుభేదముచేత షడ్విధములే యగుచున్నవి.

[*] (6) ప్రత్యక్షప్రమయొక్క ప్రథమలక్షణము. [*]

ఇఁక, ఆషడ్విధప్రమలయందుఁ బ్రథమ మగుప్రత్యక్షప్రమ నిరూపింపఁబడుచున్నది. అచ్చట "విషయచైతన్యాఽభిన్నప్రమాణచైతన్యం ప్రత్యక్షప్రమా"—భావము॥ విషయచైతన్యముకన్న నభిన్న మైన యేప్రమాణ చైతన్య మున్నదో అది ప్రత్యక్షప్రమ యనఁబడును. ఇఁక నుక్తార్థమును స్పష్టము చేయుటకొఱకు మొదటఁ జైతన్యముయొక్క యుపాధికృతభేదము నిరూపింపఁబడు చున్నది. వాస్తవముచేత నాచైతన్య మేకము అద్వితీయ మయ్యును ఉపాధిభేదముచేతఁ బ్రమాతృచైతన్యము 1 ప్రమాణచైతన్యము 2 విషయచైతన్యము 3 ఫలచైతన్యము 4 అనుభేదముచేతఁ జతుర్విధ మగుచున్నది. అందు, అంతఃకరణవిశిష్టచైతన్యము ప్రమాతృచైతన్య మనఁబడును. అంతఃకరణవృత్తిచేత నవచ్ఛిన్న మైన యేచైతన్య మున్నదో అది ప్రమాణచైతన్య మనఁబడును. ఘటాదివిషయములచేత నవచ్ఛిన్న

మైన యేచైతన్య మున్నదో అది విషయచైతన్య మనఁబడును. ఘటాదివిషయములయొక్కసమానాకారతను బొందినవృత్తిచేత నభివ్యక్తమైన యేచైతన్య మున్నదో అది ఫలచైతన్య మనఁబడును. ఈప్రకారముగా నంతఃకరణాద్యుపాధులయొక్కభేదముచేత నాయొకటేచైతన్యము చతుర్విధ మగుచున్నది. అచ్చట నాయుపాధుల కిది స్వభావమై యున్నది. ఎంతపర్యంత మాయుపాధులు భిన్నభిన్న దేశములయందు స్థితము లగుచున్నవో అంతపర్యంతమే యాయుపాధులు స్వోపహితములను భిన్నము చేయుచున్నవి. ఎప్పు డాయుపాధు లేకదేశమందు స్థితము లగుచున్నవో అప్పుడు స్వోపహితములను భిన్నము చేయుట లేదు. ఇఁక నేమనఁగా, ఆకాలమునం దాయుపహితముల కభేదమే యగుచున్నది. ఉదా—మఠమునకు బాహ్యమందు ఘట ముండినయెడల ఆమఠోపహితాకాశమునకును ఘటోపహితాకాశమునకును భేదమే యున్నది. ఆమఠమునందు ఘట ముండినయెడల నామఠాకాశఘటాకాశములరెంటికిని అభేదమే యున్నది. ఈలాగుననే యంతఃకరణతద్వృత్తి ఘటాదివిషయము లను నీత్రివిధోపాధు లెంతపర్యంతము భిన్నభిన్న దేశములయం దున్నవో అంతపర్యంతమే ప్రమాతృచైతన్యము ప్రమాణచైతన్యము విషయచైతన్యము అను త్రివిధచైతన్యములకు భేదము కలుగుచున్నది. ఎప్పుడు నేత్రాదీంద్రియములద్వారమున నాయంతఃకరణము వృత్తిరూపముచేత బాహ్యమునకు వచ్చి ఘటాదివిషయదేశము పొందుచున్నదో అప్పు డాయంతఃకరణాదిత్రివిధోపాధులును ఏకదేశస్థితము లగుటవలన నాప్రమాత్రాది త్రివిధచైతన్యములకును అభేదమే కలుగుచున్నది. ఈప్రకారముగా విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యముతోఁ బ్రమాణచైతన్యమునకు అభేద మేది కలదో అది ప్రత్యక్షప్రమ యనఁబడును.

[*] (7) వృత్తియొక్కయుత్పత్తిప్రకారము. [*]

ఇఁక నాయపరోక్షవృత్తియొక్కయుత్పత్తిప్రకారము దృష్టాంతముచేత నిరూపింపఁబడుచున్నది. ఉదా—తటాకజల మొకఛిద్రమువలన బాహ్యమునకు వచ్చి కాలువద్వారమునఁ గేదారమును బొంది కేదారముయొక్కయాకారము త్రికోణముగాఁ గాని చతుష్కోణముగాఁ గాని యెట్లున్నదో ఆ యాకారమైనపరిణామమును బొందుచున్నది. అచ్చటఁ గాలువద్వారమునఁ దటాకజలమునకును గేదారజలమునకును అభేదమే యున్నది. ఈలాగుననే ఘటాద్యర్థములతోఁ జక్షురాదీంద్రియములయొక్కసంబంధానంతర మంతఃకరణము చక్షురాదీంద్రియములద్వారమున బాహ్యవిషయదేశమునకుఁ బోయి యాఘటాదివిషయములయొక్కసమానాకారపరిణామమును బొందుచున్నది. ఇట్టి విషయాకారాంతఃకరణపరిణామము వృత్తి

యనఁబడును. ఆఘటాకారవృత్తియందు ఘటాదివిషయావచ్ఛిన్న చైతన్యము ప్రతిఫలించుచున్నది. అనఁగాఁ బ్రతిబింబించుచున్నది. ఏకాలమునం దాఘటాకారవృత్తియందు ఘటావచ్ఛిన్న చైతన్యము ప్రతిఫలిత మగుచున్నదో ఆకాలమునం దావృత్తి విషయరూపద్వివిధోపాధు లేకదేశమందు స్థితము లగుటవలనఁ బ్రమాణచైతన్యమునకు విషయచైతన్యముతో నభేదము కలుగుచున్నది. ఈప్రకారముగా విషయచైతన్యముకంటె నభిన్న మైన యేప్రమాణచైతన్య మున్నదో అది ప్రత్యక్షప్రమ యనఁబడును. అచ్చట "ప్రమాణచైతన్యం ప్రత్యక్షప్రమా" అను నింతమాత్రమే ప్రత్యక్షప్రమకు లక్షణముగాఁ జెప్పినయెడల అనుమిత్యాదికపరోక్షప్రమయం దాలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగును. ఆ యతివ్యాప్తిదోషము నివర్తించుటకొఱ కాలక్షణమునందు "విషయచైతన్యాభిన్న" మని ప్రమాణచైతన్యమునకు విశేషణము చెప్పఁబడినది. అనుమిత్యాదిపరోక్షవృత్తులు బాహ్యవిషయదేశములకుఁ బోవుట లేదు. ఇం కేమనఁగా, శరీరమునకు లోపల హృదయదేశమునందే యుత్పన్నము లగుచున్నవి. అందువలన నాపరోక్షస్థలమం దావిషయచైతన్యముతోఁ బ్రమాణచైతన్యమున కభేదము కలుగుట లేదు. అందువలన నాయనుమిత్యాదిపరోక్షజ్ఞానములయం దాప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు. మఱియు "విషయచైతన్యాభిన్నం వృత్త్యవచ్ఛిన్న చైతన్యం ప్రత్యక్షప్రమా" అను నింతమాత్రమే ప్రత్యక్షప్రమకు లక్షణ మనినయెడల భ్రమప్రత్యక్షమునం దాలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగును. ఏకారణముచేత ననఁగా, ఆభ్రమస్థలమునందును విషయావచ్ఛిన్న చైతన్యముతో వృత్త్యవచ్ఛిన్న చైతన్యమున కభేదమే యున్నది. ఆ యతివ్యాప్తిదోషము నివర్తించుటకొఱ కాలక్షణమునందు "ప్రమాణచైతన్య" మ్మనుపదము చెప్పఁబడినది. అచ్చట భ్రమవృత్త్యవచ్ఛిన్న చైతన్యమునందుఁ బ్రమాణచైతన్యరూపత్వము లేదు. అందువలన భ్రమప్రత్యక్షమం దాప్రత్యక్షప్రమయొక్కలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు.

శంక:—భ్రమజ్ఞానమునకు విషయ మైనరజతాదులను బ్రకాశింపఁజేయునట్టి యేయిద మాకారాంతఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్న సాక్షిచైతన్య మున్నదో ఆసాక్షిచైతన్యమే యావిషయచైతన్యముకంటెను అభిన్న మైనప్రమాణచైతన్యరూప మగుచున్నది. అందువలనఁ బూర్వోక్తలక్షణమునకు భ్రమప్రత్యక్షమునం దతివ్యాప్తియే కలుగుచున్నది.

సమాధానము:—ఆ యతివ్యాప్తిదోషముయొక్కనివృత్తికొఱ కాలక్షణమునందు విషయమునకు "అబాధిత" మనువిశేషణము మాకు వివక్షితమై యు

స్నది. అచ్చట భ్రమప్రత్యక్షమునకు విషయమైన యేరజతాదిక మున్నదో అది యబాధితము కాదు. మఱి యే మనఁగా, శుక్త్యాద్యధిష్ఠానజ్ఞానముచేత రజతాదికమునకు బాధ కలుగుచున్నది. అందువలన భ్రమప్రత్యక్షమునం దాప్రత్యక్షప్రమయొక్క లక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు.

శంక:—ఘటాదిప్రపంచము బ్రహ్మజ్ఞానముచేత బాధిత మగుటవలన దాని కబాధితత్వము సంభవించుట లేదు. అందువలన “అయం ఘటః, అయం పటః” ఇత్యాదిప్రత్యక్షప్రమయం దాలక్షణమున కవ్యాప్తియే కలుగును.

సమాధానము:—ఆ యబాధితపదముచేత సంసారదశయం దబాధితత్వమే మాకు వివక్షితము. అచ్చట ఘటపటాదిప్రపంచము బ్రహ్మజ్ఞానమునకంటెఁ బూర్వము సంసారదశయం దబాధితమే యగుచున్నది. అందువలన నాఘటపటాదిప్రపంచవిషయకప్రత్యక్షప్రమయం దాలక్షణమున కవ్యాప్తి కలుగుట లేదు.

శంక:—ఎచ్చటఁ బురుషునకు సుఖదుఃఖరూపహేతుజ్ఞానముచేతఁ దన ధర్మాధర్మములయొక్క యనుమితిజ్ఞానము కలుగుచున్నదో, లేక, నీవు ధర్మవంతుఁడవు నీ వధర్మవంతుఁడవు అను నొకనియొక్క వచనముచేత నీపురుషునకుఁ దనయొక్క ధర్మాధర్మములయొక్క శాబ్దజ్ఞానము కలుగుచున్నదో, అచ్చట ధర్మాధర్మరూపవిషయములకును అనుమితిశాబ్దరూపవృత్తులకును ఏకాంతఃకరణరూపదేశమందు స్థితి యుండుటవలనఁ దదుపహితచైతన్యములకును అభేదమే యున్నది. మఱియు నాధర్మాధర్మములు సంసారదశయం దబాధితములే యగుచున్నవి. అందువలనఁ బ్రత్యక్షప్రమయొక్క లక్షణమునకు ధర్మాధర్మవిషయ కానుమితిశాబ్దరూపపరోక్షజ్ఞానమునం దతివ్యాప్తి కలుగును.

సమాధానము:—పూర్వోక్తలక్షణమునందు విషయమునకు “యోగ్య” అను విశేషణముకూడ మాకు వివక్షితమై యున్నది. అచ్చట ధర్మాధర్మములు ప్రత్యక్షయోగ్యములు కావు. ఇంకే మనఁగా అయోగ్యములై యున్నవి. అందువలన నాధర్మాధర్మవిషయకానుమితిశాబ్దజ్ఞానములందుఁ బ్రత్యక్షప్రమయొక్క లక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు. ఈప్రకారముగాఁ దనసుఖాదులయొక్క యథార్థస్మృతిజ్ఞానమునం దాప్రత్యక్షప్రమాలక్షణముయొక్క యతివ్యాప్తి నివారించుటకొఱ కా లక్షణమునందు విషయమునకు “వర్తమాన” అనువిశేషణమును జెప్పవలయును. స్మృతిజ్ఞానముయొక్క విషయము వర్తమాన మగుట లేదు. అందువలన స్మృతియందుఁ బూర్వోక్తలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు. ఇంతయుఁ జెప్పుటచేతఁ బ్రత్యక్ష

ప్రమ కీలక్షణము సిద్ధించుచున్నది. "అబాధితవర్తమానయోగ్యవిషయచైతన్యాభిన్నం ప్రమాణచైతన్యం ప్రత్యక్షప్రమా" — భావము॥ సంసారదశయం దబాధితమును వర్తమానమును ప్రత్యక్షయోగ్యము నైన యేవిషయ మున్నదో ఆవిషయముచే నవచ్ఛిన్నచైతన్యముతో నభిన్న మైన ప్రమాణచైతన్యము ప్రత్యక్షప్రమ యనఁబడును.

[*] (8) ప్రత్యక్షప్రమయొక్క ద్వితీయలక్షణము. [*]

లేక, ప్రత్యక్షప్రమ కీద్వితీయలక్షణము చెప్పనలయును. "అబాధితాపరోక్షార్థవిషయజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమా" — భావము॥ అబాధితమును అపరోక్షము నైన యేయర్థ మున్నదో ఆయర్థమును విషయము చేయునట్టి జ్ఞానము ప్రత్యక్షప్రమ యనఁబడును. ఈలక్షణమందును భ్రమజ్ఞానమునం దతివ్యాప్తిని నివారించుటకొఱకు "అబాధిత" మని యర్థమునకు విశేషణము చెప్పఁబడినది. అనుమిత్యాదిపరోక్షజ్ఞానములయం దతివ్యాప్తిని నివారించుటకొఱకు "అపరోక్ష" మని యర్థమునకు విశేషణము చెప్పఁబడినది. అచ్చట సాక్షిచైతన్యముతో ఘటాద్యర్థముల కేతాదాత్మ్య మున్నదో యదియే యాఘటాద్యర్థములయం దపరోక్షత్వమై యున్నది.

యద్యపి ఘటమునకు స్వావచ్ఛిన్నబ్రహ్మచైతన్యమునందే తాదాత్మ్య మున్నది. అంతఃకరణోపహితసాక్షిచైతన్యమునందుఁ దాదాత్మ్యము లేదు. తథాపి పూర్వోక్తరీతిగా నంతఃకరణవృత్తిబాహ్యనిర్గమనకాలమున ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యమునకు సాక్షిచైతన్యముతో నభేద మే యున్నది. అందువలన నాఘటాదులకు సాక్షిచైతన్యమునందుఁ దాదాత్మ్యము సంభవించుచున్నది.

[*] (9) ప్రత్యక్షప్రమయొక్క ఫలనిరూపణము. [*]

ఇఁకఁ బ్రత్యక్షప్రమయొక్క ఫలము చెప్పఁబడుచున్నది. పూర్వోక్తప్రత్యక్షప్రమయందు రెండంశము లున్నవి. ఒకటి యంతఃకరణవృత్తిరూపాంశము. మఱియొకటి చైతన్యరూపాంశము. అచ్చట వృత్త్యంశముచేత నైననో ఘటాదివిషయములయొక్క యావరణము నివృత్త మగుచున్నది. చైతన్యాంశముచేత నజ్ఞానము నివృత్త మగుచున్నది. ఇది నృసింహాశ్రమస్వాములమతమై యున్నది. ఆచార్యులచేత నైననో యిట్లంగీకరింపఁబడి యున్నది. పూర్వోక్తప్రత్యక్షప్రమచేతనే యావరణశక్తిసహితాజ్ఞానము నివృత్త మగుచున్నది. తదనంతర మంతఃకరణోపహితచైతన్యరూపసాక్షిచేత ఘటాదివిషయములయొక్క స్ఫురణము కలుగుచున్నది.

[*] (10) సాక్షిస్వరూపనిరూపణము. [*]

ఇఁకఁ బ్రసంగానుసారముగా సాక్షిస్వరూపము నిరూపింపఁబడు చున్నది. "ఉదాసీనత్వే సతి బోద్ధా సాక్షీ" — భావము॥ ఏచైతన్యము నిర్వికారోదాసీనమై యుండి బుద్ధ్యాదులను బ్రకాశింపఁజేయుచున్నదో, అనఁగా, ప్రమాతృప్రమాణ ప్రమేయము లను నీసర్వమును బ్రకాశింపఁజేయు చున్నదో ఆచైతన్యము సాక్షి యనఁబడును. లోకమునందును ఏపురుషుఁడు పరస్పరవివాదము చేయు నిరువురకంటె భిన్నుఁడై యుండియు నాయిరువురియొక్క వివాదము నపరోక్షముగాఁ జూచియు నుదాసీనుఁడై అనఁగాఁ బక్షపాతరహితుఁడై యున్నాఁడో ఆపురుషుఁడు సాక్షి యనఁబడును. ఈలాగుననే యేచైతన్య ముదాసీనమై యుండియు బుద్ధ్యాదిసర్వమును బ్రకాశింపఁజేయు చున్నదో ఆచైతన్యము సాక్షి యనఁబడును. అచ్చట "బోద్ధా సాక్షీ" అను నింతమాత్రమే యాసాక్షియొక్క లక్షణముగాఁ జెప్పి యాలక్షణమునందు "ఉదాసీనత్వే సతి" అనుపదము చెప్పనియెడలఁ బరస్పరవివాదము చేయు నట్టిపురుషులయందును సాక్షిత్వము కలుగవలయును. ఏల యన, స్వపరవ్యవహార బోద్ధృత్వ మాపురుషులయందు నున్నది. అయినను, ఆపురుషుల నొక్కరును సాక్షి యని చెప్పుట లేదు. అందువలన నాసాక్షికి "ఉదాసీనత్వే సతి" యను విశేషణము చెప్పఁబడినది. ఆవివాదకర్తలయం దుదాసీనత్వము లేదు. అందువలన వారియం దాసాక్షిలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు. లేక "ఉదాసీనః సాక్షీ" అను నింతమాత్రమే యాసాక్షి యొక్క లక్షణముగాఁ జెప్పి యాలక్షణమునందు "బోద్ధా" అనుపదము చెప్పనియెడల నావివాదస్థలమునం దుండు స్తంభాదులయందును నుదాసీనత్వ ముండుటవలన నాస్తంభాదికము కూడ సాక్షి కావలయును. ఆ స్తంభాదికము నొక్కరును సాక్షి యని చెప్పుట లేదు. అందువలన నాసాక్షిలక్షణమునందు "బోద్ధా" అనుపదము చెప్పఁబడినది. ఆజడస్తంభాదికమందు బోద్ధృత్వము లేదు. అందువలన దానియం దాసాక్షిలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు.

ఈలాగుననే యీప్రసంగమునందుఁ గేవలబోద్ధృత్వ మైననో భోక్త యగు జీవునియందు నున్నది. అయినను ఆజీవునియం దుదాసీనత్వము లేదు. కేవలోదాసీనత్వ మైననో దేహేంద్రియాదిజడపదార్థములయందు నున్నది. దానియందు బోద్ధృత్వము లేదు. అందువలన నాభోక్త యగు జీవునియందును దేహేంద్రియాదివిషయములయందును నాసాక్షిలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు. ఇదియే సాక్షిలక్షణము. దీనినే "సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ" అను శ్రుతియును జెప్పుచున్నది.

అచ్చట నీశ్రుతియందు "చేతాః" అనుపదముచేత బోద్ధృత్వము చెప్పఁబడినది. మఱియు "కేవలః" అనుపదముచేత నుదాసీనత్వము చెప్పఁబడినది. అందువలన "చేతాః కేవలః సాక్షీ" అను సాక్షియొక్క లక్షణ మాశ్రుతిచేత సిద్ధించుచున్నది. నైయాయికు లాత్మను జ్ఞానాదిగుణసహితముగా నంగీకరించి యున్నారు. వారి మతము ఖండించుకొఱకు నాశ్రుతిచేత నాత్మకు నిర్గుణత్వము చెప్పఁబడినది. మఱియు నాశ్రుతియందుండు చకారముచేత నాత్మకు నిష్క్రియత్వముకూడఁ జెప్పఁబడినది. దానిచేత నాత్మను మధ్యమపరిమాణసహిత మనియును క్రియాసహిత మనియు నంగీకరించుదిగంబరులయొక్క మతముకూడ ఖండింపఁబడిన దని తెలియఁగలయును.

మఱియు నుక్తసాక్షిస్వరూపమే పంచదశప్రకరణ మను గ్రంథముయొక్క నాటకదీపమందు శ్రీవిద్యారణ్యస్వాములచేత నృత్యశాలయందుండు దీపదృష్టాంతముచేత నిరూపింపఁబడి యున్నది. అందువలన నాసాక్షిచేత ఘటాదివిషయముల యొక్క స్ఫురణము సంభవించుచున్నది.

[*] (11) ప్రత్యక్షప్రమావిభాగకథనము. [*]

పూర్వము ప్రత్యక్షప్రమ ఫలసహితముగాఁ జెప్పఁబడినది. ఇఁకఁ బ్రత్యక్ష ప్రమయొక్క విభాగము చెప్పఁబడుచున్నది. పూర్వోక్తప్రత్యక్షప్రమ బాహ్యప్రత్యక్షప్రమ ఆంతరప్రత్యక్షప్రమ అను భేదముచేత ద్విప్రకార మగుచున్నది. అందు బాహ్యార్థమును విషయముచేయు ప్రత్యక్షప్రమ బాహ్యప్రత్యక్షప్రమ యనఁబడును. ఆంతరార్థమును విషయముచేయు ప్రత్యక్షప్రమ ఆంతరప్రత్యక్షప్రమ యనఁబడును. అద్వివిధప్రమలయందుఁ బ్రథమబాహ్యప్రత్యక్షప్రమ శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధము లను పంచవిషయములయొక్క భేదముచేత పంచప్రకార మగుచున్నది. అనఁగా శబ్దప్రమ స్పర్శప్రమ రూపప్రమ రసప్రమ గంధప్రమ అను పంచప్రకారములుగా బాహ్యప్రత్యక్షప్రమ కలుగుచున్నది. మఱియు నాపంచప్రకారబాహ్యప్రత్యక్ష ప్రమలకుఁ గ్రమముగాఁ గరణములు శ్రోత్ర త్వక్ చక్షుః రసన ఘ్రాణము లను పంచజ్ఞానేంద్రియము లగుచున్నవి. అందువలన నాపంచజ్ఞానేంద్రియములు బాహ్యప్రత్యక్షప్రమాణము లనఁబడుచున్నవి.

మఱియు ద్వితీయ మగు నాంతరప్రత్యక్షప్రమయును ఆత్మగోచరము సుఖాదిగోచర మను భేదముచేత ద్విప్రకార మగుచున్నది. అందు ఆత్మను విషయము చేయు ప్రమ యున్నదో అది యాత్మగోచర మనఁబడును. సుఖదుఃఖాదులను విషయము చేయు ప్రమ యున్నదో అది సుఖాదిగోచర మనఁబడును. మఱియు, ఆ

యాత్మగోచరప్రమయును విశిష్టాత్మవిషయము శుద్ధాత్మవిషయ మను భేదముచేత ద్విప్రకార మగుచున్నది. అందు "అహం జీవః" అను ప్రమ రైనవనో విశిష్టాత్మ విషయక మగుచున్నది. "అహం బ్రహ్మాస్మి" యను ప్రమ శుద్ధాత్మవిషయకం మగుచున్నది. "అహం సుఖీ, అహం దుఃఖీ" ఇత్యాదిప్రమ సుఖదుఃఖాదివిషయక మగుచున్నది.

ఇఁక నాంతరప్రత్యక్షప్రమయొక్క కరణము నిరూపింపఁబడుచున్నది. వాచస్పతిమిశ్రులయొక్క మత మే మనఁగా, అంతరింద్రియరూపమనస్సే యాంతర ప్రత్యక్షప్రమకుఁ గరణమై యున్నది. ఎట్లనఁగా బాహ్యరూపాదులయొక్క సాక్షాత్కారమునకుఁ గరణరూపముచేత నెట్లు చక్షురాదీంద్రియములు సిద్ధ మగుచున్నవో అట్లాంతరసుఖదుఃఖాదులయొక్క సాక్షాత్కారమునకుఁ గరణరూపముచేత మనోరూపాంతరింద్రియము సిద్ధ మగుచున్నది. మఱియు సుఖదుఃఖాదులకు వ్యావహారికత్వ ముండుటవలన నాసుఖదుఃఖాదులయొక్క జ్ఞానమునకును వ్యావహారికత్వమే సంభవించుచున్నది.

శంక:—అమనస్సునకు విశిష్టాత్మగోచరసాక్షాత్కారకరణత్వ ముండినను శుద్ధాత్మగోచరసాక్షాత్కారకరణత్వము సంభవించుట లేదు. ఒకవేళ ఆమనస్సును శుద్ధాత్మయొక్క సాక్షాత్కారమునకుఁ గరణ మని యంగీకరించినయెడల ఆత్మసాక్షాత్కారమునందు మనస్సుయొక్క కరణత్వమును నిషేధించియుండు "యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ యన్మనసా న మనుతే" ఇత్యాదిశ్రుతులకు విరోధము ప్రాప్త మగును.

సమాధానము:—"మనసైవానుద్రష్టవ్యమ్, దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా" ఇత్యాదిశ్రుతులచేత నామనస్సునకే శుద్ధాత్మసాక్షాత్కారమునందుఁ గరణత్వము చెప్పఁబడి యున్నది. అందువలన నాత్మసాక్షాత్కారమునందు మనస్సునకుఁ గరణత్వము నిషేధించియుండు శ్రుతి యశుద్ధమనోవిషయముగాఁ జెప్పఁబడియును. అనఁగా, అశుద్ధమనస్సుచేత నాత్మసాక్షాత్కారము కలుగుట లేదు. అందువలన "మనసైవానుద్రష్టవ్యమ్, అను శ్రుతిచేత శుద్ధమనస్సునకే యాత్మసాక్షాత్కారకరణత్వము సిద్ధ మగుచున్నది.

శంక:—"తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి" అను శ్రుతియం దౌపనిషద మనువచనముచేత నాత్మ యుపనిషద్రూపశబ్దప్రమాణజన్యజ్ఞానమునకు విషయ మని చెప్పఁబడినది. మఱియు ఆత్మను మానసప్రత్యక్షమునకు విషయముగా నంగీకరించినయెడల నుక్తశ్రుతికి విరోధము ప్రాప్త మగును.

సమాధానము:— శాస్త్రాచార్యులచేత సంస్కృత (సంస్కారమును బొందిన) శుద్ధమనస్సునకే మేము బ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారమునందుఁ గరణత్వ మంగీకరించు చున్నాము. అందువలన నామనస్సునకు నుపనిషద్రూపశాస్త్రముయొక్క యపేక్ష యుండుటవలన నాయౌపనిషదశ్రుతికి విరోధము కలుగుట లేదు. ఆయుపనిషద్రూపశబ్దమున కాత్మసాక్షాత్కారమునందుఁ గరణత్వము లేదు. మఱి యే మనఁగా, ఆ శుద్ధమనస్సునకే కరణత్వ మున్నది. మఱియు విశిష్టాత్మయొక్క సాక్షాత్కారమునం దామనస్సునకుఁ గరణత్వము సిద్ధమే యగుచున్నది. అందువలన శుద్ధాత్మసాక్షాత్కారమందును నామనస్సే కరణ మని యంగీకరింపవలయును. ఆమనస్సునకు భిన్నముగా వేఱొకకరణ మంగీకరించుటయందు ఒకటి కల్పనాగౌరవదోషము ప్రాప్త మగుచున్నది. మఱియొకటి తత్సాధకప్రమాణాభావము. అందువలన నాంతరప్రత్యక్షమునకు మనస్సే కరణమై యున్నది.

(14) వాచస్పతిమిశ్రమతఖండనపూర్వకముగా నాచార్యమతవర్ణనము.

మనస్సున కింద్రియరూపత్వము సిద్ధమైనయెడల దాని కాంతరప్రత్యక్షమును గూర్చి కరణత్వము సిద్ధించును. ఆమనస్సున కింద్రియరూపత్వమే సంభవించుట లేదు. ఏకారణముచేత ననఁగా, “ఇంద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః, ఇంద్రియేభ్యః పరంమనః” ఇత్యాదికశ్రుతిస్మృతులయం దామన స్సింద్రియములకన్నను బృథక్కుగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది. అట్లు గాక, ఆమన స్సింద్రియ మైనయెడలఁ బూర్వోక్తశ్రుతిస్మృతు లామనస్సు నింద్రియములకంటెఁ బృథక్కుగాఁ జెప్పి యుండవు. అందువలన నామన స్సింద్రియము కా దనునది నిశ్చిత మగుచున్నది.

మఱియు సుఖదుఃఖాదులయొక్క సాక్షాత్కారమునం దామనస్సునకుఁ గరణత్వము సిద్ధమైనయెడల నామనస్సున కింద్రియరూపత్వము సంభవించును. ఆ మనస్సునకుఁ గరణరూపత్వమే సంభవించుట లేదు. ఎట్లనఁగా, సర్వవృత్తులకు నామనస్సే యుపాదానకారణ మను నీయర్థము పూర్వము చెప్పఁబడి యున్నది. మఱియు నేపదార్థ మేకార్యమున కుపాదానకారణ మగుచున్నదో ఆపదార్థ మాకార్యమునకుఁ గరణ మగుట లేదు. ఎట్లు ఘటరూపకార్యముయొక్క యుపాదానకారణమైనమృత్తిక యాఘటమునకుఁ గరణరూపము గాక దండాదికమే కరణరూపమైయున్నదో అట్లు సర్వవృత్తులయొక్క యుపాదానకారణరూపమనస్సుకూడ నావృత్తులను గూర్చి కరణరూపము గాఁజాలదు. ఆకరణత్వ మసంభవ మగుచుండఁగా మనస్సు నింద్రియ మని యంగీకరించుట వ్యర్థము.

శంక:—మనస్సు నింద్రియరూపముగా నంగీకరించనియెడల నాంతరసుఖదుఃఖాదులయొక్క సాక్షాత్కారమునం దప్రమాత్వమే ప్రాప్తమగును.

సమాధానము:—సుఖదుఃఖాదులయొక్క సాక్షాత్కార మింద్రియప్రమాణముచేత జన్యము కాదు. అందువలన నాసాక్షాత్కారమునం దప్రమాత్వము మా కంగీకార్య మయ్యే యున్నది.

శంక:—సుఖాదులయొక్క సాక్షాత్కార మప్రమారూపముగా నంగీకరించినయెడల నాయప్రమాజ్ఞానమునకు విషయ మైనసుఖదుఃఖాదికము శుక్తిరజతాదికమువలెఁ బ్రాతీతికమే యగును. అనఁగా స్వవిషయకప్రతీతిసమకాలవృత్తియే యగును. దానిచేత నాసుఖదుఃఖాదులయందు వ్యావహారికత్వము సిద్ధము కాక పోవలయును.

సమాధానము:—సుఖదుఃఖాదులయొక్క సాక్షాత్కార మప్రమారూపమే యగును. ఈకారణముచేత నంతఃకరణమును దద్ధర్మము లగుసుఖదుఃఖాదికములును శుక్తిరజతమువలెఁ బ్రాతీతికములే యగును. వ్యావహారికము కాదు.

శంక:—సుఖదుఃఖాదికము ప్రాతీతిక మని యంగీకరించినయెడల దానికి హర్షశోకాదిరూపార్థక్రియాజనకత్వము సంభవింపక పోవును. వ్యావహారికపదార్థమే యర్థక్రియాజనక మగుచున్నది.

సమాధానము:—వ్యావహారికపదార్థమువలెఁ గొన్నిస్థలములయందుఁ బ్రాతీతికపదార్థముకూడ నర్థక్రియకు జనకమై యున్నది. ఉదా—ప్రాతీతికశుక్తిరజతము పురుషునియొక్క ప్రవృత్తిరూపార్థక్రియకు జనకమై యున్నది. అట్లే ప్రాతీతికరజ్జుసర్పము పురుషునియొక్క భయపలాయనాదిరూపార్థక్రియకు జనకమై యున్నది. ఈలాగుననే ఆప్రాతీతికసుఖదుఃఖాదికమునకుఁగూడ హర్షశోకాదిరూపార్థక్రియయొక్క జనకత్వము సంభవించుచున్నది.

శంక:—ఎట్లాంతరసుఖదుఃఖాదులయొక్క సాక్షాత్కారము ప్రమాణముచేత నజన్య మగుటవలన నప్రమారూపమై యున్నదో, అట్లాంతరాత్మసాక్షాత్కారముకూడ ప్రమాణముచేత నజన్య మగుటవలన దానికి నప్రమారూపత్వమే ప్రాప్త మగును. అది గాక, ఆ యాత్మసాక్షాత్కారమందును మీ రప్రమాత్వమే యంగీకరించినయెడల, అప్రమాజ్ఞానమునకు విషయ మగుటవలన నాత్మకూడ సుఖదుఃఖాదికమువలెఁ బ్రాతీతికమే యగును. మఱియు నాత్మయొక్క ప్రాతీతికత్వ మాస్తికవాది కెవ్వనికి నిష్టము కాదు. అందువలన నాయాత్మసాక్షాత్కారమునకు మనస్సును గరణ మని యవశ్య మంగీకరింపవలయును.

సమాధానము:—సుఖదుఃఖాదుల సాక్షాత్కారమునకే నాత్మసాక్షాత్కారమందు నప్రమాత్వము చెప్పినయెడల, అది విశిష్టాత్మయొక్క సాక్షాత్కారమునకప్రమాత్వము చెప్పుచున్నారా? లేక, శుద్ధాత్మయొక్క సాక్షాత్కారమునకప్రమాత్వము చెప్పుచున్నారా? అందుఁ బ్రథమపక్ష మంగీకరించినయెడల నది మాకు నిష్టము. అనఁగా విశిష్టాత్మయొక్క సాక్షాత్కారమునకు మేము నప్రమాత్వమే యంగీకరించుచున్నాము. ద్వితీయపక్ష మంగీకరించినయెడల నది సంభవించుట లేదు. ఏల యన "అహం బ్రహ్మాస్మి" అను నీప్రకారముగా శుద్ధాత్మయొక్క సాక్షాత్కారము తత్త్వమస్యాదివేదాంతవాక్యములచే జన్య మగుటవలనఁ బ్రత్యక్షప్రమారూపమే యగును. అందువలన నాశుద్ధాత్మయొక్క సాక్షాత్కారమం దప్రమాత్వము సంభవించుట లేదు.

శంక:—వాక్యము నియమముగాఁ బరోక్షజ్ఞానజనకమే యగును. అపరోక్షజ్ఞానజనకము కాదు. అందువలన నావేదాంతవాక్యముచేత నాత్మయొక్క యపరోక్షజ్ఞానము సంభవించుట లేదు.

సమాధానము:—కొన్ని స్థలములయందు శబ్దముచేతను అపరోక్షజ్ఞానమే కలుగుచున్నది. ఎట్లు "దశమ స్త్వమసి" అనువాక్యముచేత నాదశమపురుషునకుఁ దనయొక్క యపరోక్షజ్ఞానమే కలుగుచున్నదో, అట్లు తత్త్వమస్యాదివాక్యములచేతను ఈయధికారిపురుషున కాత్మయొక్క యపరోక్షజ్ఞానమే కలుగుచున్నది. ఈయర్థము ముందు శాబ్దప్రమానిరూపణమందుఁ జెప్పఁబడును.

ప్రత్యక్షప్రమానిరూపణము సమాప్తము.

[*] అనుమితిప్రమ. [*]

ఇఁక ద్వితీయ మగు ననుమితిప్రమ నిరూపింపఁబడుచున్నది. "లింగజ్ఞానజన్యజ్ఞాన మనుమితిః"—భావము॥ లింగజ్ఞానముచేత జన్య మైన యేజ్ఞాన మున్నదో అది యనుమితి యనఁబడును. ఉదా—"అయం పర్వతః వహ్నిమాన్ ధూమవత్త్వాత్ యో యో ధూమవాన్ స వహ్నిమాన్ యథా మహానసః"—భావము॥ ఈపర్వతము వహ్నిమంతము, ధూమవంత మగుటవలన. ఏది యేది ధూమవంతమై యున్నదో అది యది వహ్నిమంతమే యగుచున్నది, మహానసమువలె. అన్నపాకస్థానము మహానస మనఁబడును. ఈప్రసిద్ధానుమానమునందుఁ బర్వతము పక్షమై యున్నది. వహ్ని సాధ్యమై యున్నది. ధూమము లింగమై యున్నది. మహానసము

దృష్టాంతమై యున్నది. ఈపర్వతము ధూమవంత మను లింగజ్ఞానముచేత నీపురుషున కీపర్వతము వహ్నిమంత మను ననుమితిజ్ఞానము కలుగుచున్నది. అందువలనఁ బూర్వోక్తానుమితిలక్షణము సంభవించుచున్నది.

[*] (13) అనుమితిలక్షణమును సిద్ధాంతమునందు ఘటిల్లఁ జేయుట. [*]

ఇఁక సిద్ధాంతమునం దనుమితిలక్షణము ఘటిల్లఁ జేయఁబడుచున్నది. "జీవః బ్రహ్మాఽభిన్నః, సచ్చిదానందలక్షణత్వాత్, బ్రహ్మవత్"—భావము॥ ఈజీవాత్మ బ్రహ్మాఽభిన్నుఁడు, సచ్చిదానందరూపుఁ డగుటవలన, ఏది యేది సచ్చిదానందరూపమై యున్నదో అది యది బ్రహ్మాఽభిన్నమే యగుచున్నది. ఎట్లు బ్రహ్మము సచ్చిదానందరూప మగుటవలన బ్రహ్మముకన్న నభిన్నమే యగునో, అట్లే జీవుఁడును సచ్చిదానందరూపుఁ డగుటవలన బ్రహ్మముకన్న నభిన్నుఁడే యగును. ఈ యనుమానమందుఁ జీవుఁడు పక్షము. బ్రహ్మాఽభేదము సాధ్యము. సచ్చిదానందరూపత్వము లింగము. బ్రహ్మము దృష్టాంతము. ఈ జీవుఁడు సచ్చిదానందరూపుఁ డను లింగజ్ఞానానంతర మీయధికారిపురుషునకు జీవుఁడు బ్రహ్మముకన్న నభిన్నుఁ డను ననుమితిజ్ఞానము కలుగుచున్నది. అందువలనఁ బూర్వోక్తానుమితిలక్షణ మిచ్చటను సంభవించుచున్నది.

[*] (14) పక్షాదులస్వరూపవర్ణనము. [*]

ఇఁకఁ బ్రసంగానుసారముగాఁ బక్షాదులస్వరూపము నిరూపింపఁ బడుచున్నది. అనుమితిజ్ఞానముకన్నఁ బూర్వ మీపురుషున కేపదార్థమునందు సాధ్యముయొక్క సంశయము కలుగుచున్నదో ఆపదార్థము పక్ష మనఁబడును. ఉదా—ప్రసిద్ధానుమానమునందు "పర్వతో వహ్నిమాన్" అను ననుమితికిఁ బూర్వ మీపురుషున కాపర్వతమునందు వహ్నిసంశయ మున్నది. అందువలన నాపర్వతము పూర్వోక్తానుమానమునందుఁ బక్ష మనఁబడును. ఈపురుషున కాపక్షమునందు లింగజ్ఞానముచేత నేపదార్థముయొక్క జ్ఞానము కలుగుచున్నదో ఆపదార్థము సాధ్య మనఁబడును. ఉదా—ఆ ప్రసిద్ధానుమానమునం దీపురుషునకుఁ బర్వతరూపపక్షమునందు ధూమరూపలింగజ్ఞానముచేత వహ్నిజ్ఞానము కలుగుచున్నది. అందువలన నీయనుమానమునందు వహ్ని సాధ్య మనఁబడును. పురుషునకు సాధ్యలింగములు రెండు నేపదార్థమునందు నిశ్చితము లగుచున్నవో ఆపదార్థము దృష్టాంత మనఁబడును. ఉదా—ప్రసిద్ధానుమానమునం దీపురుషునకు మహానసమునందు వహ్నిరూపసాధ్యముయొక్కయు ధూమరూపలింగముయొక్కయు నిశ్చయ మగుచున్నది. అందువలన, నామహానసము పూర్వోక్తానుమానమునందు దృష్టాంత మనఁబడును.

శంక:—అనుమితి యేలింగజ్ఞానముచేతఁ గలుగుచున్నదో ఆలింగముయొక్క స్వరూప మేది? అనుశంక కలుగఁగా నిఁక నాలింగముయొక్క లక్షణము చెప్పఁబడుచున్నది.

సమాధానము:—"వ్యాప్త్యాశ్రయః లింగమ్"—భావము॥ సాధ్యవ్యాప్తి కేది యాశ్రయమై యున్నదో అది లింగ మనఁబడును. ఉదా—ప్రసిద్ధానుమానము నందు వహ్నిరూపసాధ్యముయొక్క వ్యాప్తి కాశ్రయము ధూమమై యున్నది. అందు వలన నాధూమము లింగ మనఁబడును.

శంక:—ఏవ్యాప్తి కాశ్రయ మగుటవలన ధూమాదికము లింగ మనఁబడు చున్నదో ఆవ్యాప్తియొక్క స్వరూప మేది? అనుశంక కలుగగా నిఁక వ్యాప్తియొక్క స్వరూపము చెప్పఁబడుచున్నది.

సమాధానము:—"సాధనసాధ్యయో ర్నియత సామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిః"—భావము॥ సాధనసాధ్యములరెంటికిని ఏ యవ్యభిచరితసామానాధికరణ్యా మున్నదో అది వ్యాప్తి యనఁబడును. ఉదా—ప్రసిద్ధానుమానమునందు ధూమరూప సాధనమునకును వహ్నిరూపసాధ్యమునకును అవ్యభిచరితసామానాధికరణ్యా మున్నది. అనఁగా వహ్నిరూపసాధ్యమును విడిచి ధూమరూపసాధన మెకప్పుడును స్వతంత్ర ముగా నుండదు. ఇదియే ఆధూమమునందు వహ్నియొక్క వ్యాప్తియై యున్నది. వహ్ని యైననో యీధూమమును విడిచి తప్తలోహపిండమునం దున్నది. అందువలన నావహ్నియందు ధూమమునకు వ్యాప్తి లేదు. ఉక్తవ్యాప్తి కాశ్రయ మగుటవలన ధూమాదిసాధనము వ్యాప్య మనఁబడును. మఱియు వ్యాప్తినిరూపక మగుటవలన వహ్న్యాదిసాధ్యము వ్యాపక మనఁబడును. లింగము, సాధనము, హేతు వను నీ త్రివిధశబ్దములు నొక్క టేయర్థముయొక్క వాచకము లగుచున్నవి.

శంక:—పూర్వోక్తవ్యాప్తిజ్ఞానము పురుషున కేయుపాయముచేతఁ గలుగును?

సమాధానము:—ఎచ్చట ధూమ మున్నదో అచ్చట వహ్ని యవశ్య మున్నది అను నీప్రకారముగా మహానసాదులయందు మాటిమాటికి ధూమవహ్నుల యొక్క సహచారదర్శన మగుచున్నది. ఆసహచారదర్శనముచేతనే యీపురుషునకు ధూమమునందు వహ్నియొక్క వ్యాప్య మను వ్యాప్తిజ్ఞానము కలుగుచున్నది. అయినను ఏసాధనమునం దీసాధనము సాధ్యాభావసహితమం దున్న దను వ్యభిచారజ్ఞానము కలుగుచున్నదో ఆసాధనమునందు సహచారదర్శనము కలిగియు నాసాధ్యముయొక్క వ్యాప్తిజ్ఞానము కలుగదు. ఉదా—ఎచ్చటఁ బార్థివత్వమున్నదో అచ్చట లోహలేఖ్యత్వ

మున్న దను సహచారదర్శనము కలిగియు హీరాదులయందు లోహలేఖ్యత్వాభావ మంకీదను అపార్థివత్వము చూడఁబడుచున్నది. అందువలన నాసహచారదర్శనము వలన నాపార్థివత్వమందు లోహలేఖ్యత్వముయొక్క వ్యాప్తిజ్ఞానము కలుగుట లేదు. అందువలన నావ్యభిచారజ్ఞానము వ్యాప్తిజ్ఞానమునకుఁ బ్రతిబంధకమై యున్నది. ప్రతిబంధకాభావసహితసహచారజ్ఞానమే యావ్యాప్తిజ్ఞానమునకుఁ గారణ మగుచున్నది. అందుఁ గాష్ఠాదిపార్థివపదార్థములయందు లోహశస్త్రమువలన వజ్రాదికములవలె ప్రాయఁగలుగుట లోహలేఖ్యత్వ మనఁబడును. ఇంతయును జెప్పుటవలన నాయనుమానమున కీక్రిందిరీతి సిద్ధించుచున్నది. మహానసాదులయందు ధూమవహ్నులయొక్క సహచారదర్శనమువలన నీపురుషునకు ధూమము వహ్నివ్యాప్తిసహితము అను నీ ప్రకారముగా వ్యాప్తిజ్ఞానము కలుగుచున్నది. తదనంతర మొకకాలమందుఁ బర్వత సమీపమును బొందిన యాపురుషునకుఁ బర్వతమునందు, ఈపర్వతము ధూమవంత మను ధూమరూపలింగజ్ఞానము కలుగుచున్నది. తదనంతరము పూర్వానుభూత వ్యాప్తియొక్క సంస్కార ముద్బుద్ధ మగుచున్నది. తదనంతర మాపురుషున కీపర్వతము వహ్నిమంత మను ననుమితిజ్ఞానము కలుగుచున్నది. అచ్చట ఆవ్యాప్తిజ్ఞాన మైననో ఆయనుమితిప్రమకుఁ గరణ మగుటవలన ననుమానప్రమాణమై యున్నది. మఱియు నావ్యాప్తియొక్క యుద్బుద్ధసంస్కారము కరణమునకు నవాంతరవ్యాపారమై యున్నది. అనుమితిప్రమ ఫలమై యున్నది. లింగజ్ఞానము సంస్కారోద్బోధక మగుట వలన సహకారికారణమై యున్నది.

[*] (15) అనుమితిప్రమావిభాగకథనము. [*]

ఇఁకఁ బూర్వోక్తానుమితిప్రమయొక్క విభాగవర్ణనము చేయఁబడుచున్నది. అనుమితిప్రమ స్వార్థానుమితి పరార్థానుమితి యనుభేదముచేత ద్విప్రకార మగుచున్నది. అచ్చటఁ బురుషునకు వేఱొకనియుపదేశము లేకయే వ్యాప్తిలింగజ్ఞానాదికములచేత నేయనుమితి కలుగుచున్నదో అది స్వార్థానుమితి యనఁబడును. ఆస్వార్థానుమితియొక్క రీతి పూర్వము నిరూపింపఁబడి యున్నది. ఇఁక ద్వితీయ మగుపరార్థానుమితియొక్క ప్రకారము చెప్పఁబడు చున్నది. పూర్వోక్తరీతిగాఁ దాను బర్వతమునందు వహ్నినిశ్చయము చేసి యన్యపురుషునకు వహ్నియొక్క నిశ్చయము కలిగించుట యేది గలదో అది పరార్థానుమితి యనఁబడును. ఆపరార్థానుమితి న్యాయముచేత సిద్ధ మగుచున్నది. అవయవసముదాయము న్యాయ మనఁబడును. ఆ యనుమానవాక్యమం దేప్రతిజ్ఞాదివాక్యము లున్నవో అవి యవయవములై యున్నవి. అందు నైయాయికు లైననో ప్రతిజ్ఞ హేతువు ఉదాహరణము ఉపనయము నిగమన

మను పంచావయవసముదాయమును న్యాయ మందురు. ఈదా-ప్రసిద్ధాను మానమునందు "పర్వతో వహ్నిమాన్" అనునది ప్రతిజ్ఞావాక్యమై యున్నది. "ధూమవత్త్వాత్" అనునది హేతువాక్యమై యున్నది. "యో యో ధూమవా న్స వహ్నిమా న్యథా మహానసః" అనునది యుదాహరణవాక్యమై యున్నది. "తథాచా ఽయమ్" అనఁగా, ఈపర్వత మీమహానసమువలె ధూమవంతము అనునది యుపనయవాక్యమై యున్నది. "తస్మా త్తథా" అనఁగా ధూమవంత మగుట వలన నీపర్వత మీమహానసమువలె వహ్నిమంతమే యగును. అనునది నిగమన వాక్యమై యున్నది. ఈప్రతిజ్ఞాదికపంచావయవలక్షణములు న్యాయప్రకాశము యొక్క-షష్ఠపరిచ్ఛేదమునం దనుమాననిరూపణమందుఁ జెప్పఁబడి యున్నవి. దాని నచ్చటఁ దెలియనగును. ఈప్రకారముగా ప్రతిజ్ఞాదిపంచావయవసముదాయరూప న్యాయముచేత నన్యపురుషునకును వ్యాప్తిలింగాదులయొక్క-జ్ఞానము కలిగి వహ్న్య నుమితి కలుగుచున్నది ఇదియే పరార్థానుమితి యనఁబడును.

మఱియు వేదాంతసిద్ధాంతమం దైననో ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణములను త్రివిధావయవసముదాయమునకు న్యాయ మని పేరు. లేక, ఉదాహరణోపనయ నిగమనము లను త్రివిధావయవసముదాయమునకు న్యాయ మనిపేరు. ఈన్యాయము చేతనే యన్యపురుషునకును అనుమితిజ్ఞానమం దుపయోగి యగు వ్యాప్త్యాదుల యొక్క-జ్ఞానము కలుగుచున్నది. అందువలనఁ బంచావయవము లంగీకరించుట నిష్ఫలమై యున్నది. అచ్చటఁ బూర్వము "పర్వతో వహ్నిమాన్" అను లౌకి కానుమానవాక్యమందుఁ బ్రతిజ్ఞాద్యవయవములు చూపఁబడినవి.

(16) వైదికానుమానవాక్యమునందుఁ బ్రతిజ్ఞాదులయొక్క-వర్ణనము.

ఇఁక జీవబ్రహ్మాభేదసాధకవైదికానుమానవాక్యమందును ఆప్రతిజ్ఞాద్యవ యవనిరూపణము చేయఁబడుచున్నది. అచ్చట "జీవః పరస్మాత్ నభిద్యతే, సచ్చి దానందలక్షణత్వాత్, యః సచ్చిదానందలక్షణః స పరస్మా న్నభిద్యతే, యథా పర మాత్మా, తథా చాయమ్, తస్మా త్తథా" — భావము॥ ఈజీవుఁడు బ్రహ్మముకంటె భిన్నుఁడు కాఁడు. అనునది ప్రతిజ్ఞావాక్యము. సచ్చిదానందరూపుఁ డగుటవలన అనునది హేతువాక్యము. ఏది సచ్చిదానందరూపమై యున్నదో అది బ్రహ్మము కంటె భిన్నము కాదు పరమాత్మవలె అనునది యుదాహరణవాక్యము. జీవుఁడు పరమాత్మవలె సచ్చిదానందరూపుఁడు. అనునది యుపనయవాక్యము. సచ్చిదానంద రూపుఁ డగుటవలన నీజీవుఁడు బ్రహ్మముకంటె నభిన్నుఁడే యగును అనునది నిగమన

వాక్యము. ఈప్రకారముగాఁ బ్రతిజ్ఞాది త్రివిధావయవములయొక్క, లేక, ఉదాహరణాది త్రివిధావయవములయొక్క సముదాయరూపన్యాయముచేత నీ యధికారిపురుషునకు వ్యాప్తిలింగాదులయొక్క జ్ఞానము కలిగి జీవబ్రహ్మాభేదవిషయకానుమితిజ్ఞానము కలుగుచున్నది.

శంక:—జీవాత్మయం దెప్పుడొకప్రమాణముచేత సచ్చిదానందరూపత్వము సిద్ధ మగుచున్నదో అప్పుడా సచ్చిదానందరూపత్వహేతువువలన నాజీవుని యందు బ్రహ్మాభేదము సిద్ధించును. ఆజీవునియొక్క సచ్చిదానందరూపత్వమం దొకప్రమాణమును లేదు. అందువలన నాసచ్చిదానందరూపత్వహేతు వాజీవరూపపక్షమునం దవృత్తి యగుటవలన స్వరూపాఽసిద్ధ మను హేత్వాభాస మగును.

ఇట్లు శంక ప్రాప్తింపఁగా నీక శ్రుతిస్మృతియుక్త్యనుభవములచేత జీవాత్మయందు సచ్చిదానందరూపత్వము సిద్ధము చేయఁబడుచున్నది.

[*] (17) జీవాత్మయందు సచ్చిదానందరూపత్వకథనము. [*]

"అవినాశీ వా అరే ఽయ మాత్మా సన్మాత్రో నిత్యః శుద్ధో బుద్ధః"—భావము॥ ఓ మైత్రేయీ! ఈ యాత్మ నాశరహితము, ఈయాత్మ సత్తామాత్రము, నిత్యము, శుద్ధము, జ్ఞానస్వరూపము. ఇత్యాదిశ్రుతులచేత నీజీవాత్మయొక్క సత్యరూపత్వము సిద్ధ మగుచున్నది. మఱియు "నిత్య స్సర్వగతః స్థాణు రచలోఽయం సనాతనః"—భావము॥ ఈయాత్మ నిత్యము, సర్వత్ర వ్యాపకము, కూటస్థము, అచలము, సనాతనము. ఇత్యాది గీతాస్మృతివచనములచేతను ఆజీవాత్మయొక్క సత్యరూపత్వము సిద్ధ మగుచున్నది. ఈజీవాత్మ సత్యము కానియెడలఁ గృతనాశ మకృతాభ్యాగమ మను రెండుదోషములు ప్రాప్తము లగును. అందుఁ జేయఁబడినపుణ్యపాపకర్మములు ఫలభోగము లేక వినాశ మొందుట కృతనాశ మనఁబడును. పూర్వము చేయఁబడనికర్మములు ఫలభోగమునకు వచ్చుట యకృతాభ్యాగమ మనఁబడును. ఇత్యాదియుక్తిచేతఁగూడ నాజీవాత్మయొక్క సత్యరూపత్వము సిద్ధ మగుచున్నది. మఱియు "అహ మస్మి" అను ననుభవముచేతను ఆయాత్మయొక్క సత్యరూపత్వము సిద్ధ మగుచున్నది. అందువలన నాజీవాత్మ సత్యరూపమే యగును. "అత్రాయం పురుషః స్వయం జ్యోతి ర్భవతి, ఆత్మై వాస్య జ్యోతి ర్భవతి, సోఽయం విజ్ఞానమయః, త్రిషు ధామసు య ద్భోగ్యం భోక్తా భోగశ్చ య ద్భవేత్, తేభ్యో విలక్షణ స్సాక్షీ చిన్మాత్రోఽహం సదాశివః"—భావము॥ స్వప్నావస్థయం దీయాత్మయే స్వయంజ్యోతిస్సై యున్నది. అనఁగా స్వప్నావస్థయందు సూర్యాదుల

ప్రజ్ఞాదిశబ్దవాచ్యములైన ఘటపటాదులు తోఁచుచున్నవి. ఆ యాత్మరూపజ్యోతిచేతనే సర్వవ్యవహారములు కల్గుచున్నవి. మఱియు ఈసంఘాతమున కాత్మయే జ్యోతిస్వరూపమై యున్నది. ఈయాత్మ విజ్ఞానరూపమై యున్నది. మఱియు జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులను త్రివిధావస్థలయందు యథాక్రమముగా విద్యమానులగు విశ్వతైజసప్రాజ్ఞులను త్రివిధభోక్తలును వారియొక్క స్థూలసూక్ష్మాదిభోగ్యపదార్థములును అంతఃకరణముయొక్క లేక అజ్ఞానముయొక్క వృత్తిరూపభోగమును ఏవి కలవో ఆసర్వముకంటె విలక్షణమైన చైతన్యమాత్రసాక్షి నేనై యున్నాను. ఇత్యాదిశ్రుతులచేత జీవాత్మయొక్క చైతన్యరూపత్వము సిద్ధమగుచున్నది. మఱియు "యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నం లోకమిమం రవిః। క్షేత్రం క్షేత్రీ తథా కృత్స్నం ప్రకాశయతి భారత"—భావము॥ ఓ యర్జునా! ఒకఁడే సూర్యుఁడు సర్వలోకముల నెట్లు ప్రకాశింపఁజేయుచున్నాఁడో, అట్లు ఈ యాత్మ సర్వసంఘాతమును ప్రకాశింపఁజేయుచున్నది. ఇత్యాదిస్మృతులచేతను నాజీవాత్మయొక్క చైతన్యరూపత్వము సిద్ధమగుచున్నది. మఱియు నొకవేళ నీయాత్మ చైతన్యరూపము కానియెడలఁ ప్రకాశకాభావముచేత జగత్తున కంధత్వము ప్రాప్తమగును. ఇత్యాదియుక్తులచేతఁగూడ నాజీవాత్మయొక్క చైతన్యరూపత్వము సిద్ధమగుచున్నది. "అహ మనుభవామి" అను ననుభవముచేతను ఈయాత్మయొక్క చైతన్యరూపత్వము సిద్ధమగుచున్నది. అందువలన నాజీవాత్మ చైతన్యరూపమే యగును.

మఱియు "యో వై భూమా తత్సుఖమ్, కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్, ఏష హ్యేవానందయాతి"—భావము॥ దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితమగు నేయాత్మ యున్నదో అది సుఖరూపము కానియెడల నపానప్రాణదేహేంద్రియాదివ్యాపారముల నెవఁడు చేయును? ఇతరుఁడెవఁడును జేయఁడు. ఏల యన లోకులయొక్క జీవన మానందపూర్వకమే యగుచున్నది. అతిదుఃఖము ప్రాప్తించునపుడు ప్రాణులయొక్క వియోగమే చూడఁబడుచున్నది. ఇత్యాదిశ్రుతులచేత నాజీవాత్మయొక్క యానందరూపత్వము సిద్ధమగుచున్నది. "యో౽న్తః సుఖో౽న్తరారామ స్తథాన్తర్జ్యోతి రేవ యః" ఇత్యాది గీతాస్మృతివచనములచేతను ఆజీవాత్మయొక్క యానందరూపత్వము సిద్ధమగుచున్నది. ఒకవేళ నీయాత్మ యానందరూపము కానియెడల సర్వలోకులకుఁ [illegible] యాత్మయందు [illegible] ప్రీతి కలుగఁగూడదు. సర్వలోకులకు [illegible] యాత్మయం దైనన్నో [illegible] ప్రీతి [illegible] చూడఁబడుచున్నది. మఱియు సుషుప్తియందుండి మేల్కొనినవానకు నేను సుఖముగా నిద్రించితి ననుస్మరణ కలుగుచున్నది. ఆస్మరణ [illegible]

వము లేక కలుగదు. అందువలన సుషుప్తియందు సుఖానుభవము కల్పింపఁబడుచున్నది. అచ్చట సుషుప్తియందు విషయజన్యానందమైననో లేదు. కాని కేవలముగాఁ దనస్వరూపానందమే యున్నది. ఇత్యాదియుక్తులచేతను ఆజీవాత్మయొక్కయానందరూపత్వము సిద్ధమగుచున్నది. నాయం దొకప్పుడును అప్రియత్వము లేదను ననుభవముచేతను ఆజీవాత్మయొక్కయానందరూపత్వము సిద్ధమగుచున్నది. అందువలన నీజీవాత్మ యానందరూపమే యగును. ఈప్రకారముగా శ్రుతిస్మృతియుక్త్యనుభవములచేత నీజీవాత్మయొక్కసచ్చిదానందరూపత్వము సిద్ధమగుటవలన నాసచ్చిదానందరూపత్వహేతు వాజీవాత్మరూపపక్షమం దుండుటవలన స్వరూపాసిద్ధమను హేత్వాభాసము లేదు.

మఱియుఁ బూర్వోక్తానుమానమునందుఁ బక్షరూపజీవాత్మయొక్కసచ్చిదానందరూపత్వ మెట్లు శ్రుత్యాదిప్రమాణములచేత సిద్ధమగుచున్నదో అట్లు దృష్టాంతరూపపరమాత్మయొక్కసచ్చిదానందరూపత్వమును శ్రుతిప్రమాణముచేతనే సిద్ధమగుచున్నది. అచ్చట శ్రుతి "సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ, ఆనందో బ్రహ్మ"—భావము॥ బ్రహ్మము సత్యరూపము జ్ఞానరూపము అనంతరూపము ఆనందరూపము. దీనిచే నాసచ్చిదానందరూపత్వహేతు వాపరమాత్మరూపదృష్టాంతమందును విద్యమానమే యగుచున్నది. యద్యపి పూర్వోక్తానుమానమునందు జీవాత్మాఽభిన్నమైనబ్రహ్మమునకు దృష్టాంతరూపత్వము సంభవించుట లేదు. ఏల యన, సర్వత్ర పక్షముకన్న భిన్నముగానే దృష్టాంత మున్నది. తథాపి జీవబ్రహ్మములయొక్కకల్పితభేద మంగీకరించినపుడు బ్రహ్మమునకు దృష్టాంతరూపత్వము సంభవించును. వాస్తవముచేతనైననో జీవబ్రహ్మముల కభేదమే యున్నది. ఆజీవబ్రహ్మములయొక్కయభేదము ప్రథమపరిచ్ఛేదమునందు భేదవాదఖండనపూర్వకముగా విస్తరముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది.

శంక:—నేను బ్రహ్మరూపుఁడనై యున్నా నను నుక్తానుమితి సర్వపురుషుల కుత్పన్న మగుచున్నదా? లేక యొకపురుషున కుత్పన్న మగుచున్నదా?

సమాధానము:—ఏపురుషుఁడు బ్రహ్మవేత్త యగు గురువుయొక్కముఖమునందుండి శ్రద్ధాభక్తిపూర్వకముగా వేదాంతశాస్త్రశ్రవణము చేసియుఁ బ్రథమపరిచ్ఛేదమునందుఁ జెప్పఁబడి యుండు తత్త్వంపదార్థశోధన చేసియు నున్నాఁడో ఆపురుషునకే తనయాత్మయందు సచ్చిదానందరూపత్వహేతుజ్ఞానముచేత "అహం బ్రహ్మాస్మి" యను జీవబ్రహ్మాభేదవిషయకానుమితి కలుగుచున్నది. వేదాంతశ్రవణాదిరహితపురుషున కాయభేదవిషయకానుమితి కలుగుట లేదు.

శంక:—"తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి" అను శ్రుతిచేత నా బ్రహ్మము కేవలోపనిషద్రూపశబ్దప్రమాణమునకు విషయముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఒకవేళ నా బ్రహ్మమునం దనుమానప్రమాణవిషయత నంగీకరించినయెడలఁ బూర్వోక్తశ్రుతికి విరోధ మగును. అందువలన నా బ్రహ్మమునం దుక్తానుమానవిషయత సంభవించుట లేదు.

సమాధానము:—బ్రహ్మమునం దనుమానమునకు స్వతంత్రముగాఁ బ్రమాణత్వము లేదా? లేక వేదాంతమునకు సహకారిత్వరూపముచేతను బ్రమాణత్వము లేదా? అచ్చటఁ బ్రథమపక్ష మంగీకరించినయెడల నది మాకును ఇష్టమై యున్నది. అనఁగాఁ బురుషునియొక్క కల్పనారూపానుమానప్రమాణ మతీంద్రియ బ్రహ్మమందు స్వతఃప్రమాణరూపముగా మేమును అంగీకరించుట లేదు. మఱియు ద్వితీయపక్ష మంగీకరించినయెడల నది సంభవించుట లేదు. ఏల యన "ఆత్మావా ఽరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యః" అను శ్రుతిచేతను "శ్రోతవ్యః శ్రుతివాక్యేభ్యో మంతవ్య ఉపపత్తిభిః" అను స్మృతిచేతను ఆత్మసాక్షాత్కారమునకు మననము విధింపఁబడి యున్నది. అనుమానాదియుక్తులచేత నేయాత్మవిచారము చేయఁబడు చున్నదో అది మనన మనఁబడును. ఈరీతిగా మననమం దుపయోగి యగుటచేత నాయనుమానమునకు వేదాంతశాస్త్రముయొక్క సహకారిత్వముచేతఁ బ్రమాణరూపత్వము మా కంగీకార్య మయ్యే యున్నది. ఒకవేళ సర్వప్రకారములచేతను ఆయనుమాన మప్రమాణరూపమే యనినయెడల శ్రుతిస్మృతులయం దేమననవిధి చెప్పఁబడి యున్నదో అది వ్యర్థమే యగును. అందువలన వేదాంతశాస్త్రమునకు సహకారిత్వరూపముచేత నాయనుమానమునకుఁ బ్రమాణత్వ మవశ్య మంగీకరింప వలయును. ఈకారణముచేతనే "అహం బ్రహ్మా ఽస్మి, అయ మాత్మా బ్రహ్మ" ఇత్యాదిశ్రుతులచేత బోధింపఁబడు జీవబ్రహ్మాఽభేదము పూర్వోక్తానుమానముచేత సిద్ధ మగుచున్నది. అచ్చట ఏయర్థమును వేదాంతశాస్త్రము ప్రతిపాదించు చున్నదో ఆయర్థమునే యేయనుమానము సిద్ధింపఁజేయు చున్నదో ఆయనుమానము వేదాంతశాస్త్రమునకు సహకారి యనఁబడును.

మఱియు "నేహ నానాస్తి కించన, వాచారంభణం వికారో నామధేయమ్, మాయామాత్ర మిదం ద్వైతమ్" ఇత్యాదిశ్రుతులచేత నెట్లు ప్రపంచ మిథ్యాత్వము సిద్ధ మగుచున్నదో అట్లనుమానముచేతను ఆమిథ్యాత్వము సిద్ధ మగు చున్నది. అది ఎట్లనఁగా.

[*] (౧౯) అనుమానప్రమాణముచేతఁ బ్రపంచమిథ్యాత్వము. [*]

"వ్యావహారికప్రపంచః మిథ్యా, దృశ్యత్వాత్, శుక్తిరూప్యవత్" — భావము॥ ఈ యాకాశాదికవ్యావహారికప్రపంచము మిథ్యాభూతము, దృశ్యమగుట వలన, ఏయేపదార్థము దృశ్య మగుచున్నదో ఆయాపదార్థము మిథ్యయే యగుచున్నది, ఉదా—శుక్తిరజతము దృశ్య మగుటవలన మిథ్యయే యగుచున్నది. ఈ యనుమానముచేత నధికారిపురుషునకు బ్రహ్మముకన్న భిన్న మైనసర్వప్రపంచమందు మిథ్యాత్వానుమితి కలుగుచున్నది.

శంక:—ఈప్రపంచమునందు మిథ్యాత్వ మనునది యెట్టిది ?

సమాధానము:—సదసద్విలక్షణత్వరూప మగు నేయనిర్వచనీయత్వ మున్నదో అదియే యీప్రపంచమునందు మిథ్యాత్వము. ప్రపంచమును సత్య మని యంగీకరించినయెడల బ్రహ్మమువలెఁ బ్రపంచమునకు బాధ లేకపోవలయును. బ్రహ్మ సాక్షాత్కారముచేత నాప్రపంచమునకు బాధ కలుగుచున్నది. అందువలన నాప్రపంచము సత్తుకన్నను విలక్షణమై యున్నది. ఆప్రపంచమును అసత్య మని యంగీకరించినయెడల నరశృంగవంధ్యాపుత్రులవలెఁ బ్రపంచము ప్రత్యక్షముగాఁ గూడదు. ఆప్రపంచప్రత్యక్షమో సర్వులకును గలుగుచున్నది. అందువలన నాప్రపంచ మసత్తుకన్నను విలక్షణమై యున్నది. మఱియు సదసత్తులరెంటికిని బరస్పరవిరోధ మగుటవలన సదసదుభయరూపత్వమును ఆప్రపంచమునందు సంభవించుట లేదు. ఈప్రకార మైన యనిర్వచనీయత్వమే ప్రపంచమందును శుక్తిరజతమందును మిథ్యాత్వమై యున్నది.

శంక:—ఏదృశ్యత్వరూపహేతువుచేతఁ బ్రపంచమునందు మిథ్యాత్వము సిద్ధము చేయఁబడినదో ఆదృశ్యత్వహేతువు వ్యభిచారి యగుటవలన నసద్ధేతువే యగుచున్నది. ఎట్లనఁగా దర్శనవిషయత్వము దృశ్యత్వ మనఁబడును. వృత్తిజ్ఞానము దర్శన మనఁబడును. ఆవృత్తిజ్ఞానవిషయత్వరూపదృశ్యత్వము బ్రహ్మమునందు నున్నది. ఆబ్రహ్మమునందుఁ బూర్వోక్తమిథ్యాత్వరూపసాధ్యమో లేదు. అందు వలన మిథ్యాత్వరూపసాధ్యాభావసహితబ్రహ్మమునం దాదృశ్యత్వహేతు వుండుట వలన నాహేతువు వ్యభిచారియే యగును.

సమాధానము:—పూర్వోక్తానుమానమునందు దృశ్యత్వశబ్దముచేత వృత్తిజ్ఞానవిషయత్వరూపదృశ్యత్వము వివక్షితము కాదు. ఇంకేమనఁగా నావృత్తియం దారూఢ మగునేఫలచైతన్య మున్నదో దానికి విషయత్వ మనుదృశ్యత్వమే వివక్షితమై యున్నది. అచ్చట నాబ్రహ్మమునం దావరణనివృత్తికొఱకు వృత్తియొక్క

విషయత్వ మొందినను స్వప్రకాశరూప మగుటవలన సాధ్యాభావవత్వముయొక్క విష యత్వము లేదు. అందువలన సాదృశ్యత్వహేతు వ్యాబ్రహ్మమునం దవృత్తి యగుట వలన వ్యభిచారి కాదు. ఇంక నే మనఁగా సద్ధేతువై యున్నది.

ఇచ్చట తాత్పర్య మే మనఁగా, ఒకటి సద్ధేతువు, మఱియొకటి అసద్ధే తువు. అందు సద్ధేతువుచేత నైననో ఆయాసాధ్యములయొక్క సిద్ధి యగుచున్నది. అసద్ధేతువుచేత నాసాధ్యముయొక్క సిద్ధి యగుట లేదు. ఆ యసద్ధేతువునే దుష్ట హేతు వనియును హేత్వాభాస మనియును జెప్పుదురు. ఆహేత్వాభాసముగూడ సవ్యభిచారము విరుద్ధము అసిద్ధము సత్ప్రతిపక్షము బాధిత మనుభేదముచేతఁ బంచ ప్రకారమై యున్నది. అందుఁ బ్రథమ మగు సవ్యభిచారమును, సాధారణము అసా ధారణము అనుపసంహారము అనుభేదముచేతఁ ద్రిప్రకారమై యున్నది. మఱియుఁ దృతీయ మగు నసిద్ధమును, ఆశ్రయాసిద్ధము స్వరూపాసిద్ధము వ్యాప్యత్వాసిద్ధ మను భేదముచేతఁ ద్రిప్రకారమై యున్నది. ఈపంచహేత్వాభాసములయొక్క లక్షణము లును ఉదాహరణములును న్యాయప్రకాశముయొక్క షష్ఠపరిచ్ఛేదమునం దనుమాన నిరూపణమందు మాచే విస్తరముగా నిరూపింపఁబడియున్నది. గ్రంథవిస్తరభయ ముచే నిచ్చట విరమించితిమి. జిజ్ఞాసగలవా రచ్చటఁ దెలియనగును.

ఇచ్చట నైయాయికు లాయనుమానమును, కేవలాన్వయి కేవలవ్యతిరేకి అన్వయవ్యతిరేకి యనుభేదముచేతఁ ద్రివిధముగా నంగీకరించుచున్నారు. అందు ఏ యనుమానముయొక్క సాధ్యమున కెచ్చటను అత్యంతాభావము లేదో ఆయనుమా నము కేవలాన్వయి యనఁబడును. ఉదా—"ఘటో ఽభిధేయః, ప్రమేయత్వాత్" ఇత్యా ద్యనుమానములై యున్నవి. ఇచ్చట అభిధేయత్వరూపసాధ్యమునకు ఎచ్చ టను అత్యంతాఽభావము లేదు. ఇం కే మనఁగా, పదముయొక్క వాచ్యత్వరూపాభి ధేయత్వమును ప్రమాజ్ఞానవిషయత్వరూపప్రమేయత్వమును సర్వపదార్థములయందు నున్నది. అందువలనఁ బూర్వోక్తానుమానము కేవలాన్వయి యనఁబడును. మఱియు, ఏయనుమానముయొక్క సాధ్యమునకును హేతువునకును ఎచ్చటను సహచారదర్శ నము లేదో, ఆసాధ్యహేతువులయొక్క అభావములకే సహచారదర్శన మున్నదో ఆ యనుమానము కేవలవ్యతిరేకి యనఁబడును. ఉదా—"పృథివీ ఇతరేభ్యో భిద్యతే, గంధవత్త్వాత్, య న్నైవం త న్నైవం, యథా జలాదిః" ఇత్యా ద్యనుమానములై యున్నవి. ఇచ్చట, పృథివి జలాదీతరపదార్థములకన్న భిన్న మను సాధ్యమునకును గంధరూపహేతువునకును ఆపృథివీరూపపక్షమును విడిచి అన్యత్ర యెచ్చటను సహ చారము లేదు. ఇంక నే మనఁగా, ఆసాధ్యహేతువులయొక్క యభావములకే జలా

దాలయందు సహచార మున్నది. అందువలన నుక్తానుమానము కేవలవ్యతిరేకి యనఁబడును. మఱియు నేయనుమానముయొక్క సాధ్య హేతువుల రెంటికిని యా రెంటి యొక్క యభావములకును ఎచ్చటను సహచారదర్శన మున్నదో ఆయనుమాన మన్వయవ్యతిరేకి యనఁబడును. ఉదా—“ పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమవత్త్వాత్ ” అను ప్రసిద్ధానుమానమై యున్నది. ఇచ్చట వహ్నిరూపసాధ్యమునకును ధూమ రూపహేతువునకును మహానసమందు సహచారము చూడఁబడు చున్నది. మఱియు నా రెంటియొక్క యభావములకు జలహ్రదమందు సహచారము చూడఁబడుచున్నది. అందువలన నీయనుమాన మన్వయవ్యతిరేకి యనఁబడును. ఈత్రివిధానుమానము లును న్యాయప్రకాశముయొక్క షష్ఠపరిచ్ఛేదమునందు విస్తరముగా నిరూపింపఁ బడి యున్నవి. దాని నచ్చటఁ దెలియవలయును.

ఈనైయాయికులయొక్క మత మసంగతము. ఎట్లనఁగా, “ నేహ నానా స్తి కించన.” ఇత్యాదిశ్రుతులచేత బ్రహ్మమునందు సర్వప్రపంచముయొక్క యత్యం తాభావము చెప్పఁబడియున్నది. అందువలన బ్రహ్మముకన్నను భిన్నమైనయేకపదార్థ మందుఁగూడ నత్యంతాభావముయొక్క యప్రతియోగిత్వము లేదు. ఇఁక నే మనఁగా సర్వానాత్మపదార్థములును ఆయత్యంతాభావముయొక్క ప్రతియోగులే యగుచు న్నవి. అందువలన నాయనుమానమునందుఁ గేవలాన్వయిరూపత్వము సంభవించుట లేదు. ఈప్రకారముగానే యా కేవలవ్యతిరేక్యనుమానముగూడ సంభవించుట లేదు. ఎట్లనఁగా, ఏపదార్థములకుఁ బరస్పరవ్యాప్యవ్యాపకభావము లున్నవో ఆపదార్థము లకే పరస్పరసాధనసాధ్యభావము లున్న వనునియమ మున్నది. ఈనియమమున కా కేవలవ్యతిరేక్యనుమానమునందు భంగ మగుచున్నది. ఏకారణముచేత ననఁగా, ఉక్త కేవలవ్యతిరేక్యనుమానమునందు గంధము ఇతరభేదము అను నీరెంటికిని సాధన సాధ్యభావ మంగీకరింపఁబడియున్నది. మఱియు నితరభేదాభావము గంధాభావ మను రెంటికిని వ్యాప్యవ్యాపకభావ మంగీకరింపఁబడియున్నది. ఒకవేళ, అన్యపదార్థముల యొక్క వ్యాప్తిజ్ఞానమువలన నన్యపదార్థములయొక్క యనుమితి కలుగు ననిన యెడలఁ బర్వతమునందు వహ్నివ్యాప్యధూమజ్ఞానముచేత జలమునందును అనుమితి కలుగవల యును. అందువలన నాయనుమానమునందుఁ గేవలవ్యతిరేకిరూపత్వమును సంభ వింపదు. కేవలాన్వయియును గేవలవ్యతిరేకియును అసంభవ మగుటవలన నాయను మానమునం దన్వయవ్యతిరేకిరూపత్వమును సంభవించుట లేదు. అందువలన వేదాంతసిద్ధాంతమునం దాయనుమాన మేకాన్వయిరూపమే యగుచున్నది. అందుఁ బూర్వోక్తాన్వయవ్యాప్తిసహితానుమానమున కన్వయి యని పేరు.

శంక:—ఏపురుషునకుఁ బూర్వోక్తసాధనసాధ్యములరెంటికిని సామానాధికరణ్యరూపాన్వయవ్యాప్తిజ్ఞానము కలుగక సాధ్యాభావసాధనాభావములరెంటికిని సామానాధికరణ్యరూపవ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానము కలుగుచున్నదో యాపురుషునకును ఆవ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానమువలన సాధ్యానుమితి కలుగుచున్నది. అది కలుగఁ గూడదు.

సమాధానము:—ఆ యన్వయవ్యాప్తిజ్ఞానరహితపురుషునకు వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానముచేత సాధ్యానుమితి కలుగదు. ఇంకేమనఁగా నచట నర్థాపత్తిప్రమాణముచేతనే యాసాధ్యముయొక్క ప్రమ కలుగుచున్నది. ఉదా—పృథివీమాత్రమందుండు గంధగుణ మాపృథివియందు జలాదీతరపదార్థములయొక్క భేద మున్ననే కాని యనుపపన్నమై యాపృథివియం దితరభేదకల్పన చేయఁబడు చున్నది.

అనుమితిప్రమానిరూపణము సమాప్తము.

[*] ఉపమితిప్రమానిరూపణము. [*]

ఇఁక, తృతీయ మగు నుపమితిప్రమ నిరూపింపఁబడుచున్నది. "సాదృశ్యప్రమితిః ఉపమితిః"—భావము॥ సాదృశ్యమును విషయము చేయు నేప్రమ యున్నదో అది యుపమితిప్రమ యనఁబడును. ఉదా—ఏపురుషుఁడు నగరమునందు గోపిండమును జూచి గవయపశువును దెలియుట కిచ్ఛ గలిగియు నున్నాఁడో ఆపురుషుఁ డొకానొకవనవాసిపురుషునిఁ జూచి గవయపశు వెట్టి దని ప్రశ్న చేయఁగా నావనవాసిపురుషుఁ డానగరవాసిని జూచి గోసదృశము గవయమై యున్నది యని చెప్పఁగా నావచనమును విని యానగరవాసిపురుషుం డొకానొకకాలమందు వనమునకుఁ బోయెను. ఆవనమునందు గవయపిండమును జూడఁగానే యీగవయము గోసదృశమై యున్న దనుజ్ఞానము వానికిఁ గలుగుచున్నది. తదనంతరము గవయసదృశము నాదగోవై యున్నది. అనుజ్ఞాన మాపురుషునకుఁ గలుగుచున్నది. ఈప్రకారమైనజ్ఞాన ముపమితిప్రమ యనఁబడును.

అచ్చట గవయపశు నిష్ఠ మయిన యేగోసాదృశ్యముయొక్క జ్ఞాన మున్నదో ఆజ్ఞాన ముపమితిప్రమకుఁ గరణ మగుటవలన నుపమానప్రమాణమై యున్నది. నిజగోనిష్ఠ మగు నేగవయసాదృశ్యముయొక్క జ్ఞాన మున్నదో ఆజ్ఞాన ముపమానప్రమాణమునకు ఫలమైన యుపమితిప్రమ యనఁబడును. ఇది యుపమితిప్రమకు లౌకికోదాహరణమై యున్నది. ఇఁక నాయుపమితికి వైదికోదాహరణము చెప్పఁబడుచున్నది. ఏపురుషునిచేత నాకాశముయొక్క యసంగత్వమును వ్యాపకత్వమును

నిశ్చయింపఁబడి యున్నదో మఱియు బ్రహ్మముయొక్క యసంగత్వమును వ్యాపకత్వమును దెలియఁబడలేదో అట్టి యధికారిపురుషుఁడు బ్రహ్మవేత్తయగుగురువును జూచి, హేభగవన్ బ్రహ్మముయొక్క స్వరూప మేది యని ప్రశ్న చేయఁగా, తదనంతర మా గురు వాశిష్యునిఁ జూచి యాకాశమువలె నాబ్రహ్మ మసంగమై యున్నది అట్లే వ్యాపకమయ్యు నున్నది యని యుత్తరము చెప్పెను. తదనంతర మాశిష్యుఁ డేకాంతదేశమందు విచారము చేసి తనబ్రహ్మరూపాత్మయం దసంగత్వవ్యాపకత్వములచేత నాకాశముయొక్క సాదృశ్యము ననుభవించెను. అనఁగా ఆకాశమువలె నసంగమును వ్యాపకము నైనబ్రహ్మము నే నను ననుభవ మాయధికారిపురుషునకుఁ గలిగెను.

శంక:—ఆత్మయం దసంగత్వరూపమును వ్యాపకత్వరూపమును ఆకాశమునకు సదృశమై యున్న దను నీయర్థమందుఁ బ్రమాణ మేమి?

సమాధానము:—శ్రుతిస్మృత్యాచార్యవాక్యము లను మూటిచేత నాయర్థము సిద్ధించుచున్నది. అచ్చట శ్రుతి, "ఆకాశవ త్సర్వగతశ్చ నిత్యః"—భావము॥ ఆత్మ యాకాశమువలె సర్వత్ర వ్యాపకమును నిత్యమునై యున్నది. ఈశ్రుతిచేత నాత్మ యాకాశమువలె వ్యాపక మని చెప్పఁబడినది. మఱియు "యథా సర్వగతం సౌక్ష్మ్యా దాకాశం నోపలిప్యతే। సర్వత్రావస్థితో దేహే తథాత్మా నోపలిప్యతే"—భావము॥ ఆకాశము సర్వత్ర యుండున దైనను ఎట్లు తనయసంగస్వభావముచేత నేపదార్థముచేతను సంగము లేని దగునో అట్లీయాత్మ సర్వదేహములయం దుండున దైనను దనయసంగస్వభావమువలన నేపదార్థముచేతను సంగము లేని దగును. అను నీగీతాస్మృతిచేత నాత్మ యాకాశమువలె నసంగ మనఁబడినది. మఱియు "దృశిస్వరూపం గగనోపమం పరమ్" అను నీవచనముచేత నాచార్యులచేతను ఆత్మ యాకాశమువలె వ్యాపక మనఁబడినది. దీనిచే నాత్మయం దాకాశముయొక్క సాదృశ్యమువలనఁ బూర్వోక్తోపమితియొక్క యుదాహరణము సంభవించుచున్నది.

లేక, శుక్తిరజతస్వప్నపదార్థాదికములయందు మిథ్యాత్వనిశ్చయముచేత నాకాశాదిప్రపంచముయొక్క స్వరూపము తెలియుట కిచ్ఛ గల యధికారిపురుషుఁ డీప్రపంచము శుక్తిరజతాదికమువలె మిథ్యయై యున్నది యను గురువచనమును విని యేకాంతదేశమందు విచారము చేసినవాఁడై యీప్రపంచమునందు శుక్తిరజతాదికములతో మిథ్యాత్వరూపసాదృశ్యము ననుభవించుచున్నాఁడు. అనఁగా నీయాకాశాదికప్రపంచము శుక్తిరజతాదికమువలె మిథ్యయే యగు నను ననుభవ మాయధికారిపురుషునకుఁ గలుగు చున్నది. ఈ యుపమితియొక్క యుదాహరణముకూడ వేదాంతసిద్ధాంతమున కనుకూలమై యున్నది.

ఇచ్చట నైయాయికు లైననో గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యజ్ఞానానంతరము గవయము గవయపదవాచ్యమై యున్నది యనుజ్ఞానమునే యుపమితిప్రమ యని యంగీకరించుచున్నారు. అట్లే ఆయుపమానమును, సాదృశ్యవిశిష్టపిండజ్ఞానము వైధర్మ్యవిశిష్టపిండజ్ఞానము అసాధారణధర్మవిశిష్టపిండజ్ఞానము అనుభేదముచేతఁ ద్రివిధముగా నంగీకరించుచున్నారు. ఆనైయాయికులయొక్క మతము న్యాయప్రకాశముయొక్క షష్ఠపరిచ్ఛేదమునం దుపమాననిరూపణమున విస్తరముగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడియున్నది.

ఉపమితిప్రమానిరూపణము సమాప్తము.

[*] శాబ్దప్రమానిరూపణము. [*]

ఇఁకఁ జతుర్థ మగు శాబ్దప్రమ నిరూపింపఁబడుచున్నది. "వాక్యకరణకా ప్రమా శాబ్దీ ప్రమా" — భావము॥ వాక్యరూపకరణముచేత జన్య మగు నేప్రమ యున్నదో అది శాబ్దప్రమ యనఁబడును. ఉదా—"తత్త్వ మసి" అను వైదికవాక్య శ్రవణముచేత నీయధికారిపురుషునకు "అహం బ్రహ్మాస్మి" యనుప్రమ కలుగుచున్నది. అట్లే "ఘటమానయ గామానయ" ఇత్యాది లౌకికవాక్యశ్రవణముచేత నీపురుషునకు ఘటగవాద్యానయనముయొక్క ప్రమ యేది కలుగుచున్నదో ఆప్రమకు శాబ్దప్రమ యని పేరు. అచ్చట నేవాక్యముచేత శాబ్దప్రమ కలుగుచున్నదో ఆ వాక్యమునకు లక్షణము చెప్పఁబడుచున్నది. "ఆకాంక్షాయోగ్యతా సన్నిధిమత్పద సముదాయః వాక్యమ్"—భావము॥ ఆకాంక్ష యోగ్యత సన్నిధి అను నీమూఁడును గల యేపదము లున్నవో ఆపదములయొక్క సముదాయము వాక్య మనఁబడును. ఉదా—"తత్త్వ మసి" ఇత్యాదివైదికవాక్యములు తత్ త్వమ్ మొదలగుపదముల యొక్క సముదాయరూపములై యున్నవి. అట్లే "ఘటమానయ" ఇత్యాదిలౌకిక వాక్యములు "ఘటమ్ ఆనయ" ఇత్యాదిపదములయొక్క సముదాయరూపములై యున్నవి. ఇఁక, ఏపదములయొక్క సముదాయము వాక్య మనఁబడుచున్నదో ఆ పదములయొక్క లక్షణము చెప్పఁబడుచున్నది. అందు "వర్ణసమూహః పదమ్"— భావము॥ కకారాదివర్ణములసమూహము పద మనఁబడును. ఉదా—కలశాదిపదములు కకారాదివర్ణములసమూహరూపములై యున్నవి. ఆపదఘటకకకారాది వర్ణములయం దేకజ్ఞానవిషయత్వ మేది గలదో అదియే సమూహత్వమై యున్నది.

యద్యపి నైయాయికమతమం దాకకారాదివర్ణములు శబ్దరూపము లగుటవలన క్షణికములు. అనఁగా, తృతీయక్షణమునంగు నాశవంతములు. అట్లే యా వర్ణములయొక్క సముదాయరూపపదమును ఆపదసముదాయరూపవాక్యమును ఆ

వాక్యసముదాయరూపవేదమును క్షణికములై యున్నవి. తథాపి, వేదాంతసిద్ధాంతమందా వర్ణములు క్షణికములు కావు. ఇఁక నే మనఁగా, ఆకాశాదులవలె సృష్ట్యాదికాలమునందు మాయోపహితేశ్వరునిచేత నావర్ణము లుత్పన్నము లగుచున్నవి. మఱియుఁ ప్రళయకాలమందా వర్ణములు నాశ మొందుచున్నవి. మధ్యకాలమందా వర్ణముల కుత్పత్తివినాశములు కలుగుట లేదు. ఈకారణముచేతనే "సో ఽయం గకారః" ఇత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞకును ప్రమాణరూపత్వ మున్నది. మఱియు "ఉత్పన్నో గకారః, వినష్టో గకారః" ఇత్యాదిప్రతీతి యైననో ఆగకారాదివర్ణోచ్చారణముల యొక్క యుత్పత్తివినాశములనే విషయము చేయుచున్నది. గకారాదివర్ణముల యొక్కయుత్పత్తివినాశములను విషయము చేయుట లేదు. అందువలన వర్ణము పదము వాక్యము వేదము అను నీసర్వమును శబ్దరూప మగుటవలన క్షణికమై యున్నది యను నైయాయికులయొక్కమత మసంగతమై యున్నది.

మఱియు మీమాంసకు లైనను వర్ణములను వర్ణసముదాయరూపవేదములను ఉత్పత్తివినాశరహితనిత్యము లని యంగీకరించుచున్నారు. ఈ మీమాంసకులమతముకూడ నసంగతమై యున్నది. ఏల యనఁగా "ఛందాంసి జజ్ఞిరే తస్మాత్ యజు స్తస్మా దజాయత, అస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసిత మేతై తద్య దృగ్వేదో యజుర్వేదః" ఇత్యాదికశ్రుతులచేత సృష్ట్యాదికాలమందు మాయోపహితేశ్వరునియందుండి వేదములయొక్కయుత్పత్తి చెప్పఁబడియున్నది. మఱియు "అత ఏవచ నిత్యత్వమ్" అను సూత్రమందు శ్రీవ్యాసభగవానులచేత వేదములకుఁ బ్రళయపర్యంతస్థాయిత్వరూపనిత్యత్వము చెప్పఁబడి యున్నది. అందువలన నీమీమాంసకులయొక్కమతముకూడ నసంగతమై యున్నది.

[*] (19) ఆకాంక్షాదులయొక్కస్వరూపనిరూపణము. [*]

పూర్వ మాకాంక్ష యోగ్యత సన్నిధి అను నీమూడును గల పదసముదాయము వాక్య మనఁబడినది. దానియందుఁ బ్రథమ మగు నాకాంక్షస్వరూపము చెప్పఁబడుచున్నది. "అన్వయానుపపత్తిః ఆకాంక్షా" — భావము॥ ఏపదమున కే పదము లేక యన్వయము సంభవించుట లేదో ఆపదమున కాపదముతో సమభివ్యాహార మాకాంక్ష యనఁబడును. ఉదా—ఘటమానయ అనువాక్యముచేత శ్రోతకు ఘటమును ఆనయనము చేయుబోధ కలుగుచున్నది. ఆబోధ కేవల "ఘటమ్" అను కారకపదముచేతను కేవల "ఆనయ" అను క్రియాపదముచేతను గలుగుట లేదు. ఇఁక నే మనఁగా, ఆద్వివిధపదము లున్ననే యాబోధ కలుగుచున్నది.

అందువలన నాఘటపదమున కానయపదముతో సమభివ్యాహార మున్నది. అట్లే ఆనయపదమునకు ఘటపదముతో సమభివ్యాహార మున్నది. ఇదియే యాద్వివిధ పదములకుఁ బరస్పరాకాంక్షయై యున్నది. సమభివ్యాహార మనఁగా సహితోచ్చారణ మనఁబడును. యద్యపి, ఆకాంక్ష కిచ్ఛ యని పేరు, ఆయిచ్ఛ చైతన్యముయొక్క ధర్మమే యగుచున్నది, జడపదార్థములయొక్క ధర్మము కాదు. తథాపి, ఆపదములు స్వవిషయకాకాంక్షను శ్రోతకుఁ గలుగఁజేయుచున్నవి. అందువలన నాపదములు కూడ నాకాంక్షాసహితము లని చెప్పఁబడినది.

ఇఁక యోగ్యతావర్ణనము చేయఁబడుచున్నది. అచ్చట "వాక్యార్థా ఽబాధః యోగ్యతా"—భావము॥ వాక్యార్థమునకుఁ బ్రమాణాంతరముచేత నబాధితత్వము యోగ్యత యనఁబడును. ఉదా—"ఘటమానయ" అనువాక్యమున కర్థమైన యేఘటానయన మున్నదో అది ప్రత్యక్షాదిప్రమాణములయందు దేనిచేతను బాధిత మగుట లేదు. ఇదియే యాఘటాదిపదములయందు యోగ్యతయై యున్నది.

ఇఁక, సన్నిధివర్ణనము చేయఁబడు చున్నది. "పదానా మవిలంబో చ్చారణం సన్నిధిః"—భావము॥ పదములయొక్క విలంబరహితోచ్చారణ మేది గలదో అది సన్నిధి యనఁబడును. ఉదా—"ఘటమానయ" అనువాక్యమందు "ఘటమ్" అనుపదోత్తరము విలంబరహితముగా "ఆనయ" యనుపదోచ్చారణ మేది యున్నదో అది సన్నిధియై యున్నది. ఈప్రకారముగా, ఆకాంక్ష యోగ్యత సన్నిధి అను నీమూఁడును గలపదములయొక్క యేసముదాయ మున్నదో అది వాక్య మనఁబ-

* అచ్చట "పదసముదాయః వాక్యమ్" అను నింతమాత్రమే వాక్యమునకు లక్షణ మైనయెడల యామమాదికాలవిలంబముచేత నుచ్చరింపఁబడుఘటాదిపద సముదాయమం దావాక్యలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగును. ఆయతివ్యాప్తిదోషమును నివర్తించుటకొఱకు లక్షణమునందు సన్నిధిసహితపదసముదాయము వాక్య మనఁబడినది. యామమున కొకటిగా నుచ్చరింపఁబడిన యాఘటాదిపదములయం దవిలంబోచ్చారణరూపసన్నిధి లేదు. అందువలన నాపదసముదాయమునం దావాక్యలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు. మఱియు "సన్నిధిమదాకాంక్షాసముదాయః వాక్యమ్" అను నింతమాత్రమే యావాక్యమునకు లక్షణ మైనయెడల "అగ్నినా సించేత్"—భావము॥ అగ్నిచేత వృక్షములను సేచన మొనరింపవలెను (తడుపును) అను నప్రమాణవాక్యమునందును ఆవాక్యలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలు

గును. ఏల యనఁగాఁ బూర్వోక్తసన్నిధి యీపదములయందు నున్నది. అయతి వ్యాప్తిదోషము నివర్తించుటకొఱకు లక్షణమునం దాపదములకు యోగ్యతా యను విశేషణము చెప్పఁబడినది. అచ్చట నగ్నియందు సేచనకరణత్వము ప్రత్యక్షప్రమాణముచేత బాధితమై యున్నది. అందువలన నాపదములు పూర్వోక్తయోగ్యతా సహితములు కావు. దీనిచే "అగ్నినాసించేత్" అను పదసముదాయమం దావాక్యలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు:

మఱియు "యోగ్యతా సన్నిధి మత్పదసముదాయః వాక్యమ్" అను నింతమాత్రమే యీవాక్యమునకు లక్షణముగాఁ జెప్పినయెడల "గౌరశ్వః పురుషో హస్తీ" అనుపదసముదాయమునం దావాక్యలక్షణమున కతివ్యాప్తి యగును. ఏల యనఁ బూర్వోక్తము లగుసన్నిధియును యోగ్యతయును నీపదములయం దున్నవి. అయతివ్యాప్తిదోషము నివర్తించుటకొఱకు నాపదముల కాకాంక్షా యను విశేషణము చెప్పఁబడినది. అచ్చట గవాశ్వాదిపదములు పరస్పరాకాంక్షాసహితములు కావు. అందువలన నాపదసమూహమం దావాక్యలక్షణమున కతివ్యాప్తి కలుగుట లేదు.

శంక:—ఈప్రకారముగా నుక్తవాక్యము శాబ్దప్రమకుఁ గరణ మైన యెడల నవ్యుత్పన్నపురుషులకుఁ గూడ నావాక్యముచేత శాబ్దప్రమ కలుగవలయును. ఈపదమున కీయర్థ మనుజ్ఞానము లేనిపురుషుఁ డవ్యుత్పన్నుఁ డనఁబడును.

సమాధానము:—ఎట్లు వాక్యము శాబ్దప్రమకుఁ గారణమై యున్నదో అట్లు వాక్యనిష్ఠపదములయొక్క సంగతిజ్ఞానముకూడ నాశాబ్దప్రమకుఁ గారణమై యున్నది. అవ్యుత్పన్నపురుషున కాసంగతిజ్ఞానము లేదు. అందువలన నావాక్యము శ్రవణము చేసినను అవ్యుత్పన్నపురుషునకు వాక్యార్థప్రమ కలుగుట లేదు: ఇచ్చట శాబ్దప్రమ వాక్యార్థప్రమ శాబ్దబోధ మను త్రివిధశబ్దములును ఏకార్థముయొక్క వాచకములే యగుచున్నవి.

[*] (20) సంగతియొక్క స్వరూపము. [*]

ఇఁక సంగతియొక్క స్వరూపము వర్ణింపఁబడుచున్నది. "పదపదార్థయోః స్మార్యస్మారకభావసంబంధః సంగతిః" — భావము॥ పదము పదార్థము అనురెంటికిని ఏస్మార్యస్మారకభావసంబంధ మున్నదో అది సంగతి యనఁబడును. ఉదా—ఘటపద శ్రవణముచేతఁ బురుషునకు ఘటరూపార్థముయొక్క స్మృతి కలుగుచున్నది. అచ్చట ఘటపద మైననో ఆస్మృతికి జనక మగుటవలన స్మారక మనఁబడును. మఱియు ఆ ఘటరూపార్థము స్మృతికి విషయ మగుటవలన స్మార్య మనఁబడును. ఈప్రకారము

గా స్మార్యస్మారకభావసంబంధము సంగతి యనఁబడును. శాస్త్రకారు లీసంగతిని వృత్తి యనియును జెప్పుచున్నారు.

మఱియు, ఆవృత్తిరూపసంగతి, శక్తి లక్షణ అను భేదముచేత ద్వివిధమై యున్నది. యద్యపి, అన్యశాస్త్రములయందు శక్తి గౌణి లక్షణ అనుభేదముచేత నావృత్తి త్రివిధముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. తథాపి, ఇచ్చట ఆగౌణీవృత్తికి లక్షణ యం దంతర్భావ మంగీకరించి యావృత్తి ద్వివిధముగాఁ జెప్పఁబడినది.

[*] (21) శక్తివృత్తినిరూపణము. [*]

ఇఁక, ఆద్వివిధవృత్తులయందుఁ బ్రథమ మగు శక్తివృత్తి నిరూపింపఁబడు చున్నది. "పదపదార్థయో ర్వాచ్య వాచకభావసంబంధః శక్తిః"—భావము॥ పదము పదార్థ మను రెంటికిని ఏవాచ్యవాచకభావసంబంధ మున్నదో అది శక్తి యనఁ బడును. ఉదా—ఘటపదము ఘటరూపార్థము ఈరెంటికిని వాచ్యవాచకభావసంబంధ మున్నది. అచ్చట ఘటపద మైననో వాచకమై యున్నది. ఘటరూపార్థము వాచ్య మై యున్నది. అందు, పదజన్యజ్ఞానమున కేది విషయమై యున్నదో అది వాచ్య మనఁబడును. పదార్థస్మృతి కేది జనకమై యున్నదో అది వాచక మనఁబడును. ఈశక్తి శాస్త్రమునందు ముఖ్యవృత్తి యనియును జెప్పఁబడుచున్నది.

మఱియు నాముఖ్యవృత్తి రూపశక్తియును, యోగము రూఢి యనుభేద ముచేత ద్వివిధమై యున్నది. అందు "అవయవశక్తిః యోగః"—భావము॥ పదము యొక్క ప్రకృతిప్రత్యయరూపావయవములయం దేయర్థబోధకశక్తి యున్నదో అది యోగశక్తి యనఁబడును. ఉదా—పాచకాదిపదములకుఁ బాకకర్త్రాదిరూపార్థమందు యోగశక్తి యున్నది. ఇచ్చట, పచ అనుధాతువున కనంతరము అక యనుప్రత్య యము వచ్చి పాచక యనుశబ్దము సిద్ధ మగుచున్నది. పచ అనుధాతువునకుఁ బాక మందు శక్తి యున్నది. అక యనుప్రత్యయమునకుఁ గర్తయందు శక్తి యున్నది. ఈద్వివిధావయవములయొక్క శక్తిచేతఁ బాకకర్త యగుపురుషునియొక్క బోధ కలుగు చున్నది. ఈయోగశక్తిసహితపాచకాదిపదములు శాస్త్రమునందు యౌగికపదము లని చెప్పఁబడును. మఱియు "సముదాయశక్తిః రూఢిః"—భావము॥ పదముయొక్క ప్రకృతిప్రత్యయరూపావయవసముదాయమం దేయర్థబోధక మగునేకశక్తి యున్న దో అది రూఢిశక్తి యనఁబడును. ఉదా—ఘటాదిపదములకు కలశాదిరూపార్థముల యందు రూఢిశక్తి యున్నది. ఈరూఢిశక్తిసహితపదములు శాస్త్రమునందు రూఢ పదము లనఁబడును.

ఇచ్చట నైయాయికులు శక్తిని, యోగము రూఢి యోగరూఢి యౌగిక రూఢి అను భేదముచేతఁ జతుర్విధముగా నంగీకరించుచున్నారు. మఱియు నాశక్తి చతుర్విధ మగుటచేత నాశక్తిసహితపదములుకూడ, యౌగికము రూఢము యోగరూఢము యౌగికరూఢము అను భేదముచేతఁ జతుర్విధములుగా నంగీకరించుచున్నారు. అచ్చటఁ బంకజాదిపదములకు యోగరూఢియును, ఉద్భిజ్జాదిపదములకు యౌగికరూఢియు నంగీకరించుచున్నారు. ఈ నైయాయికులయొక్క మతము న్యాయప్రకాశముయొక్క షష్ఠపరిచ్ఛేదమున శబ్దప్రమాణనిరూపణమందు విస్తరముగా నిరూపింపఁబడి యున్నది. దాని నచ్చటఁ దెలియనలయును.

[*] (22) శక్తిజ్ఞాననిరూపణము. [*]

ఇఁకఁ బూర్వోక్తశక్తియొక్క జ్ఞానప్రకారము చెప్పఁబడుచున్నది. ఆశక్తియొక్క జ్ఞానము పురుషునకు వ్యవహారముచేతఁ గలుగుచున్నది. ఉదా—గురుపిత్రాదిరూపు లగు నుత్తమవృద్ధపురుషులచేతఁ జెప్పఁబడిన "ఘటమానయ" అనువాక్యమును విని శిష్యపుత్రాదిరూపమధ్యమవృద్ధపురుషు లాఘటానయనమునకుఁ బ్రవర్తించుచున్నారు. మఱియు నాయుత్తమవృద్ధపురుషులయొక్క సమీపమునం దున్న యొకానొకబాలకుఁ డామధ్యమవృద్ధపురుషునియొక్క గమనాగమనరూపప్రవృత్తిని జూచి యామధ్యమవృద్ధపురుషునియొక్క జ్ఞానము ననుమానము చేయుచున్నాఁడు. ఆయనుమాన మెట్లనఁగా "ఇయం ప్రవృత్తిః జ్ఞానసాధ్యా, ప్రవృత్తిత్వాత్, మదీయప్రవృత్తివత్" — భావము॥ ఈ మధ్యమవృద్ధపురుషునియొక్క యేప్రవృత్తి యున్నదో అది జ్ఞానముచేత జన్యమై యున్నది, ప్రవృత్తిరూప మగుటవలన, ఏది యేది ప్రవృత్తి యగుచున్నదో అది యది జ్ఞానముచేత జన్యమే యగుచున్నది, మదీయప్రవృత్తి యిష్టసాధనత్వజ్ఞానముచేత జన్య మగుటవలె. ఈప్రకారముగా నాబాలకుఁ డామధ్యమపురుషునియొక్క ప్రవృత్తికి హేతు వైనజ్ఞానము ననుమానము చేసి తదనంతర మాజ్ఞానమునం దాయుత్తమవృద్ధపురుషవాక్యజన్యత్వ మనుమానము చేయుచున్నాఁడు. ఆ యనుమాన మెట్లనఁగా "ఇదం జ్ఞాన మేత ద్వాక్యజన్యమ్, ఏత ద్వాక్యాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాత్, దండజన్యఘటాదివత్"—భావము॥ ఈమధ్యమపురుషునియొక్క ప్రవృత్తికి హేతుభూత మగు నేజ్ఞాన మున్నదో అజ్ఞాన మీయుత్తమవృద్ధపురుషునియొక్క "ఘటమానయ" అనువాక్యముచేత జన్యమైనది. ఈవాక్యముయొక్క యన్వయవ్యతిరేకానుసారి యగుటవలన. ఏపదార్థ మేపదార్థముయొక్క యన్వయవ్యతిరేకానుసారి యగుచున్నదో ఆపదార్థ మాపదార్థముచేత జన్యమే యగుచున్నది. ఉదా—దండ ముండినయెడల ఘటరూపకార్యో

త్పత్తి యగుచున్నది, ఆదండము లేనియెడల నాఘటరూపకార్యోత్పత్తి యగుట లేదు. ఈరీతిగా దండమునకేయన్వయవ్యతిరేకము లున్నవో తదనుసారిగానే ఘటమున్నది. అందువలన నాఘటము దండజన్యమే యగుచున్నది. ఈలాగుననే యీయుత్తమవృద్ధపురుషునియొక్క "ఘటమానయ" అనువాక్యముయొక్కయన్వయవ్యతిరేకానుసారి యగుటవలన నామధ్యమపురుషునియొక్కజ్ఞాన మీవాక్యముచేతనే జన్యమై యున్నది. ఈప్రకారముగా నాబాలుఁ డామధ్యమపురుషునియొక్కజ్ఞానమందు "ఘటమానయ" అను వాక్యజన్యత్వానుమానము చేసి యనంతర మామధ్యమపురుషకృతఘటానయనమును జూచి యాఘటపదమునకు ఘటవ్యక్తియందు శక్తిని నిశ్చయము చేయుచున్నాఁడు. అనఁగా "ఘటమానయ" అనువాక్యమందుండు ఘటపదమునకీఘటవ్యక్తియందు శక్తి యున్న దని యాబాలునకు శక్తిజ్ఞానము కలుగుచున్నది. ఈప్రకారముగా నాబాలునకు మొదట వృద్ధవ్యవహారముచేతనే ఘటాదిపదములయొక్కశక్తిజ్ఞానము కలుగుచున్నది. తదనంతరము వ్యాకరణము ఉపమానము కోశము ఆప్తవాక్యము వాక్యశేషము వివరణము సిద్ధపదసమీపత అను వీనిచేతను బదములయొక్కశక్తిజ్ఞానము కలుగుచున్నది. ఆవ్యాకరణాదులచేత నేప్రకారము పదములయొక్కశక్తిజ్ఞానము కలుగుచున్నదో ఆప్రకారము న్యాయప్రకాశముయొక్కషష్ఠపరిచ్ఛేదమున శబ్దప్రమాణనిరూపణమందు మాచేత విస్తరముగా నిరూపింపఁబడి యున్నది. గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిచ్చట విరమించితిమి.

[*] (23) మతభేదముచేత శక్తివిషయార్థనిరూపణము. [*]

ఇఁక నాశక్తివిషయభూతార్థము మతభేదముచేత నిరూపింపఁబడుచున్నది. అందు నైయాయికులైననో యిట్లు చెప్పుచున్నారు. ఈపదముచేత శ్రోతకీయర్థముయొక్కబోధ మగుఁగాక యను నేయీశ్వరేచ్ఛ యున్నదో అది శక్తియై యున్నది. మఱియు నవీననైయాయికులైననో పూర్వోక్తరీతిగా జీవేచ్ఛకూడ శక్తి యనుచున్నారు. ఘటాదిపదములకు శక్తి ఘటాదిరూపపదార్థములయందే యున్నది. ఘటాదిపదార్థములయొక్కసంబంధరూపసంసర్గమం దాశక్తి లేదు. ఏకారణముచేత ననఁగా, ఘటపదముయొక్కశ్రవణముచేత శ్రోతకాఘటరూపార్థముయొక్కస్మరణమే కలుగుచున్నది. సంసర్గముయొక్కస్మరణ కలుగుట లేదు. మఱియు "ఘటమానయ" ఇత్యాదివాక్యములయం దుండు ఘటాదిపదములయొక్క లేక అర్థములయొక్కపరస్పరసంసర్గరూప మయిన యేవాక్యార్థ మున్నదో ఆవాక్యార్థముయొక్కబోధ యాఘటాదిపదములయొక్కసమభివ్యాహారముచేతనే కలుగుచున్నది. అందు

వలన నాసంసర్గమందు ఘటాదిపదములయొక్క శక్తి నంగీకరించుట నిష్ఫలమై యున్నది.

మఱియు మీమాంసకు లైననో యిట్లు చెప్పుచున్నారు. ఘటాదిపదములకుఁ గేవలఘటాదిరూపార్థమందే శక్తి యుండుట లేదు. ఇంకే మనఁగా కార్యాన్వితఘటాదులయందే ఘటాదిపదములకు శక్తి యున్నది. ఇచ్చటఁ బురుషప్రయత్నరూపకృతిచేత సాధ్య మగు నేక్రియ యున్నదో అది కార్య మనఁబడును. ఆకార్యసంబంధసహితము కార్యాన్విత మనఁబడును. ఉదా—ఘటమానయ అనువాక్యమందు ఘటానయనరూపక్రియ యాపురుషప్రయత్నముచేత సాధ్య మగుటవలనఁ గార్యమై యున్నది. ఆయానయనరూపకార్యసంబంధసహితము ఘటమై యున్నది. అందువలన నాఘటము కార్యాన్విత మనఁబడును. ఆకార్యాన్వితఘటమందే ఘటపదమునకు శక్తి యున్నది. ఈరీతిగాఁ బటాదిపదములకును గార్యాన్వితపటాదులయందే శక్తి చూడఁబడుచున్నది. ఒకవేళ ఘటాదిపదములకుఁ గార్యాన్వితఘటాదులయందు శక్తి నంగీకరింపనియెడల ఆఘటాదిపదార్థములయొక్క సంసర్గరూపవాక్యార్థబోధము కాకపోవలయును. అట్లే పూర్వోక్తరీతిగా బాలునకుఁ బ్రథమమునఁ గార్యాన్వితఘటాదులయందే ఘటాదిపదములయొక్క శక్తిజ్ఞానము కలుగుచున్నది. అదియును గాకపోవలయును. ఏల యన, కృతిసాధ్యత్వరూపకార్యతాజ్ఞానమే పురుషునియొక్క ప్రవృత్తికి హేతువై యున్నది. కేవలేష్టసాధనతాజ్ఞానము పురుషునియొక్క ప్రవృత్తికి హేతు వగుట లేదు. చంద్రమండలాదికమం దిష్టసాధనతాజ్ఞానముండినను ఈపురుషునకుఁ బ్రవృత్తి కలుగుట లేదు. యద్యపి, విషభక్షణకూపపతనాదులయం దాకార్యాన్వితజ్ఞాన ముండినను ఈపురుషునకుఁ బ్రవృత్తి కలుగుట లేదు. తథాపి, ఇష్టసాధనతాజ్ఞానమునకు సమానకాలికి మైన యేకార్యాన్వితజ్ఞానమున్నదో అదియే పురుషప్రవృత్తికి హేతువై యున్నది. ఆవిషభక్షణాదికమందుఁ బురుషున కిష్టసాధనతాజ్ఞానము లేదు. అందువలనఁ బ్రవృత్తి కలుగుట లేదు. దీనిచేత నాకృతిసాధ్యత్వరూపకార్యముయొక్క వాచక మైన లిఙ్ లోట్ తవ్య ఇత్యాదులేపదము లున్నవో తత్పదఘటితవాక్యమే ప్రమాణవాక్యమై యున్నది. ఉదా—"ఘటమానయ" ఇత్యాదిలౌకికవాక్యములును "స్వర్గకామో యజేత" ఇత్యాది వైదికవాక్యములునై యున్నవి. ఆ లిఙాదిపదరహితవాక్యములు ప్రమాణ మగుట లేదు. ఉదా—"భూతలే ఘటః" ఇత్యాది లౌకికవాక్యములును "తత్త్వమసి" ఇత్యాదివైదికవాక్యములునై యున్నవి.

మఱియు వేదాంతసిద్ధాంతమత మే మనఁగా, ఘటాదిపదములకుఁ గేవల ఘటాదిరూపార్థమందుఁ గాని కార్యాన్వితఘటాదులయందుఁ గాని శక్తి లేదు. మఱి యే మనఁగా ఇతరాన్వితఘటాదులయందే యాఘటాదిపదములకు శక్తి యున్నది. యద్యపి, బాలునకుఁ బ్రథమమునఁ గార్యాన్వితఘటాదులయందే ఘటాది పదములయొక్క శక్తిజ్ఞానము కలుగుచున్నది. తథాపి, అనంతరము గౌరవదోషము వలన నాకార్యాంశమును బరిత్యాగము చేసి యితరాన్వితఘటాదికములయందే యాఘటాదిపదములయొక్క శక్తిజ్ఞానము కలుగుచున్నది. ఆయితరపదార్థము కార్య మగుఁగాక. లేక, కార్యముకన్న భిన్న మగుఁగాక. ఎట్లు, ఘటమానయ అను కార్యపరవాక్యముచేతఁ బూర్వోక్తరీతిగా శక్తి గ్రహింపఁబడినదో, అట్లు "పుత్రస్తే జాతః" ఇత్యాదికసిద్ధార్థపరవాక్యములచేతను ఆశక్తి గ్రహణ మగుచున్నది.

ఉదా—ఒకానొకధనికపురుషునకుఁ బుత్రుఁడు జన్మించెను. ఆపుత్రపదాంకిత మగువస్త్రమును గొని వార్తఁ జెప్పునట్టి పురుషుఁ డాధనికపురుషునియొక్క సమీపమునకుఁ బోయి యావస్త్రమును వానిముం దుంచి "పుత్రస్తే జాతః" అని చెప్పెను. దానిని విని యాధనికపురుషుఁడు పుత్రునియొక్క జననజ్ఞానముచేత హర్షము పొందెను. ఆహర్షమువలన వానియొక్క ముఖము వికాసయుక్త మైనది. దానిని జూచి పుత్రపదముయొక్క శక్తిజ్ఞానము లేనివాఁ డగు మఱియొకపురుషుఁ డాముఖవికాసరూపహేతువుచేత నాధనికపురుషునియొక్క హర్షము ననుమానము చేయుచున్నాఁడు. తదనంతర మాహర్షమునందు జ్ఞానజన్యత్వము ననుమానము చేయుచున్నాఁడు. తదనంతర మాజ్ఞానమం దన్వయవ్యతిరేకములచేత "పుత్రస్తే జాతః" అనువాక్యజన్యత్వము ననుమానము చేయుచున్నాఁడు. తదనంతర మాయుత్పత్తిసహితబాలకపిండమం దాపుత్రపదముయొక్క శక్తిని నిశ్చయము చేయుచున్నాఁడు. అందువలన నెట్లు "ఘటమానయ, స్వర్గకామో యజేత" ఇత్యాది కార్యపరవాక్యములు ప్రమాణరూపములై యున్నవో అట్లు "భూతలే ఘటః, తత్త్వ మసి" ఇత్యాది సిద్ధార్థపరవాక్యములు గూడఁ బ్రమాణములే యగుచున్నవి.

మఱియు, పూర్వోక్తఘటాదిపదములకు శక్తి ఘటత్వాదిజాతియందే యున్నది. ఘటాదివ్యక్తులయందు లేదు. ఒకవేళ నాశక్తి ఘటాదివ్యక్తులయం దంగీకరించినయెడల ఆఘటాదివ్యక్తు లనంతములై యున్నవి. అందువలన నాశక్తులు గూడ ననంతము లని యంగీకరింపవలయును. మఱియు నే[illegible]వ్యక్తియందు ఘటపదముయొక్క శక్తిజ్ఞానము కలుగుచున్నదో ఆవ్యక్తికన్న భిన్న[illegible]ఘటమునకుఁగూడ ఆ ఘటపదముచేత బోధ యగుచున్నది. అదియును గాక [illegible] వలయును [illegible] వలయున ఆ

ఘటవ్యక్తియందు దాఘటపదముయొక్క శక్తిజ్ఞానము కలుగుట లేదు. ఆఘటత్వజాతియో సర్వఘటవ్యక్తులయందు నేకమై యున్నది. అందువలన నాజాతియందు శక్తి నంగీకరించుటయందు దాశక్తి కనంతత్వమును వ్యభిచారదోషమును బ్రాప్తమగుట లేదు. అందువలన ఘటాదిపదములకు ఘటత్వాదిజాతియందే శక్తి నంగీకరించుట యుచితమై యున్నది.

శంక:—ఘటాదిపదములకు ఘటత్వాదిజాతియందే శక్తి నంగీకరించిన యెడల "ఘటమానయ" అనువాక్యమును వినుటచేత శ్రోత కాఘటపదముచేత ఘటత్వజాతియొక్క బోధయే కావలయును. ఘటవ్యక్తియొక్క బోధ కాఁగూడదు. మఱియు ఆఘటవ్యక్తిబోధ కలుగక ఆఘటవ్యక్తి కానయనముగూడ సంభవించుట లేదు.

సమాధానము:—శ్రోతకు ఘటపదముచేత ఘటత్వజాతియొక్క బోధయే కలుగుచున్నది. అయినను, యాఘటవ్యక్తి లేక ఆఘటత్వజాతికి స్వతంత్రముగా నానయనము సంభవించుట లేదు. అందువలన నాశ్రోత కాక్షేపముచేత నాఘటవ్యక్తియొక్క బోధ యగుచున్నది. లేక, ఆఘటపదముయొక్క లక్షణచేత ఘటవ్యక్తియొక్క బోధ యగుచున్నది. ఇచ్చటఁ గొందఱు గ్రంథకారులు సమానవృత్తివేద్యత్వమునే * యాక్షేప మని చెప్పుచున్నారు. మఱికొంద ఱనుమాన మనాక్షేప మని చెప్పుచున్నారు. మఱికొంద ఱర్థాపత్తి నాక్షేప మని చెప్పుచున్నారు. ఈ త్రివిధపక్షములును న్యాయప్రకాశముయొక్క షష్ఠపరిచ్ఛేదమునందు స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నవి.

లేక, ఘటత్వాదిజాతివిశిష్టఘటాదివ్యక్తులయందే ఘటాదిపదములకు శక్తి యున్నది. కేవలజాతియం దైనను, లేక, కేవలవ్యక్తియం దైనను ఆశక్తి లేదు. అయినను, జాతియందు శక్తి జ్ఞాతమయ్యే శాబ్దబోధమున కుపయోగి యగుచున్నది. వ్యక్తియందు శక్తి యైననో స్వరూపముచేతనే యుపయోగి యగుచున్నది. జ్ఞాతమై యుపయోగి యగుట లేదు. ఈప్రకార మైనశక్తినే శాస్త్రమునందుఁ గుబ్జశక్తి యందురు.

శంక:—పూర్వము ఘటాదిపదముల కితరాన్వితఘటాదులయందు శక్తి చెప్పితిరి. ఇప్పు డాఘటాదిపదములకు ఘటత్వజాతియందు, లేక, ఘటత్వజాతివిశిష్ట ఘటవ్యక్తియందు శక్తి చెప్పుచున్నారు. అందువలన గ్రంథమునకుఁ బూర్వోత్తర విరోధము ప్రాప్త మగుచున్నది.

---

* జాతివ్యక్తులు [illegible] ఏకజ్ఞానమునకు విషయ మగుట సమానవృత్తివేద్యత్వము.

సమాధానము:—ఆశక్తి యనుభావిక స్మారిక యనుభేదముచేత ద్వివిధమై యున్నది. అందుఁ బూర్వ మితరాన్వితఘటాదులయందు ఘటాదిపదముల కనుభావకశక్తి చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు ఘటత్వజాతియందు, లేక, ఘటత్వజాతి విశిష్టఘటవ్యక్తియందు ఘటపదమునకు స్మారకశక్తి చెప్పఁబడినది. అందువలన గ్రంథమునకుఁ బూర్వోత్తరవిరోధము ప్రాప్త మగుట లేదు. ఈప్రకారమే మీామాంసకమతమందును గార్యాన్వితఘటాదులయందు ఘటాదిపదముల కనుభావకశక్తియును ఘటత్వాదిజాతియందు స్మారకశక్తియు నున్నది. ఇంతపర్యంతము ప్రథమ మగుశక్తివృత్తి నిరూపింపఁబడినది.

[*] (24) లక్షణావృత్తినిరూపణము. [*]

ఇఁక ద్వితీయ మగు లక్షణావృత్తి నిరూపింపఁబడుచున్నది. "శక్యసంబంధః లక్షణా" — భావము॥ పూర్వోక్తశక్తివృత్తి కేది విషయమై యున్నదో అది శక్యమై యున్నది. ఈశక్యమును వాచ్య మనియును జెప్పుదురు. ఆశక్యపదార్థమునకు లక్ష్యమాణపదార్థముతోఁ గల యేసంబంధ మున్నదో అది లక్షణ యనఁబడును. ఉదా—ఒకయాప్తుఁ డగువక్త మండపస్థపురుషుని భోజనము చేయించు నభిప్రాయముచేత "మండపం భోజయ" అని యొకపురుషుని జూచి చెప్పెను. ఆ వచనమును శ్రవణము చేసినయాపురుషుఁడు జడ మగుమండపమందు భోజనకర్తృత్వముయొక్క యయోగ్యతను దెలిసి యామండపపదమునకు మండపస్థపురుషుని యందు లక్షణ చేయుచున్నాఁడు. అచ్చట మండపపదమునకు శక్యార్థ మగు నే గృహవిశేష మున్నదో దాని కాపురుషునితో సంయోగసంబంధ మున్నది. ఇది లక్షణ యనఁబడును. ఇఁక ఆలక్షణావృత్తియొక్క విభాగము వర్ణింపఁబడుచున్నది. అచ్చట ఆలక్షణావృత్తి, కేవలలక్షణ లక్షితలక్షణ యనుభేదముచేత ద్విప్రకార మగుచున్నది.

[*] (25) కేవలలక్షణానిరూపణము. [*]

"శక్యసాక్షాత్సంబంధః కేవలలక్షణా" — భావము॥ పదముయొక్క శక్యార్థమునకు లక్ష్యమాణార్థముతోఁ గల యేసాక్షాత్సంబంధ మున్నదో అది కేవలలక్షణ యనఁబడును. ఆకేవలలక్షణ, జహల్లక్షణ అజహల్లక్షణ జహదజహల్లక్షణ యనుభేదముచేతఁ ద్రిప్రకార మగుచున్నది.

"శక్యార్థపరిత్యాగేన తత్సంబంధ్యర్థాంతరే వృత్తిః జహల్లక్షణా" — భావము॥ పదముయొక్క శక్యార్థమును బరిత్యజించి యాశక్యార్థముయొక్క సంబం

ధము గల యన్యపదార్థమం దాపదముయొక్క యేలక్షణావృత్తి యున్నదో అది జహల్లక్షణ యనఁబడును. ఉదా—శ్రోతకు గంగాతీరమునందు ఘోషముయొక్క బోధ కావలయు నను నభిప్రాయముచేత, ఆప్తవక్త యగుపురుషునిచేత నుచ్చరింపఁబడిన "గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతి" అను నేవాక్య మున్నదో ఆవాక్యశ్రవణముచేత శ్రోత గంగాపదముయొక్క శక్యార్థరూపజలప్రవాహమందు ఘోషాధారతానుపపత్తిని జూచి గంగాపదమునకుఁ దీరమునందు లక్షణ చేయుచున్నాఁడు. అచ్చట గంగాపదమునకు శక్యార్థ మైన యేజలప్రవాహ మున్నదో దానిని బరిత్యజించి యాశక్యార్థముయొక్క సంయోగసంబంధము గల యేతీరరూపార్థ మున్నదో ఆతీరమునం దాగంగాపదముయొక్క లక్షణావృత్తి యున్నది. ఇది జహల్లక్షణ యనఁబడును.

ఇఁక, అజహల్లక్షణ చెప్పఁబడుచున్నది. అచ్చట "శక్యార్థా ఉపరిత్యాగేన తత్సంబంధ్యర్థాంతరే వృత్తిః అజహల్లక్షణ" — భావము॥ పదముయొక్క శక్యార్థమునకుఁ బరిత్యాగము లేకయే ఆశక్యార్థముయొక్క సంబంధము గల యన్యపదార్థమం దాపదముయొక్క యేలక్షణావృత్తి యున్నదో అది యజహల్లక్షణ యనఁబడును.* ఉదా—మంచస్థపురుషునియొక్క బోధ కావలయు నను నభిప్రాయముచేత నాప్తవక్త యగుపురుషునిచే నుచ్చరింపఁబడిన "మంచాః క్రోశంతి" అను నేవచన మున్నదో ఆవచనమును శ్రవణము చేసి యాశ్రోత యగుపురుషుఁడు జడ మగుమంచమందు శబ్దకర్తృత్వముయొక్క యనుపపత్తిని జూచి మంచపదమునకు మంచస్థపురుషునియందు లక్షణ చేయుచున్నాఁడు. అచ్చట మంచపదముయొక్క శక్యార్థరూప మంచమునకుఁ బరిత్యాగములేకయే యామంచపదమునకు మంచస్థపురుషునియం దేలక్షణావృత్తి యున్నదో దాని నజహల్లక్షణ యందురు.

ఇఁక జహదజహల్లక్షణ చెప్పఁబడుచున్నది. అచ్చట "శక్యైకదేశపరిత్యాగే నైకదేశే వృత్తిః జహదహల్లక్షణా" — భావము॥ పదముయొక్క శక్యార్థముయొక్క యేకదేశము పరిత్యాగము చేసి యేకదేశమందుఁ బదముయొక్క యేలక్షణా

---

* ఇచ్చట మూలగ్రంథకారులు అజహల్లక్షణోదాహరణము "మంచాః క్రోశంతి" యని చెప్పియున్నారు. విచారసాగరాద్యన్యగ్రంథములయందు నీరీతిగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది. "అశ్వము పరుగెత్తుచున్నది" అను బోధ కావలయు నను నభిప్రాయముచేత నాప్తవక్త యగుపురుషునిచే నుచ్చరింపఁబడిన "శోణో ధావతి" అను నేవాక్య మున్నదో ఆవాక్యమును శ్రవణము చేసి శ్రోత యగుపురుషుఁడు రక్తవర్ణమందు ధావనానుపపత్తిని జూచి శోణపదమునకు రక్తవర్ణసహితాశ్వమునందు లక్షణ చేయుచున్నాఁడు. అచ్చట శోణపదశక్యార్థరూపరక్తవర్ణమునకుఁ బరిత్యాగము లేకయే యాశోణపదమునకు రక్తవర్ణసహితాశ్వమునం దేలక్షణావృత్తి యున్నదో దానిని అజహల్లక్షణ యందురు.

వృత్తి యున్నదో అది జహదజహల్లక్షణ యనఁబడును. ఈలక్షణను భాగత్యాగ లక్షణ యనియును జెప్పుదురు. ఉదా—దేవదత్తపురుషునియొక్క యభేదమును బోధించుతాత్పర్యముచేత నాప్తవక్త యగుపురుషునిచే నుచ్చరింపఁబడిన "సో ఽయం దేవదత్తః" అను నేవాక్య మున్నదో ఆవాక్యమును శ్రవణము చేసి శ్రోత యగు పురుషుఁడు సః అయమ్ అను రెండుపదములకు దేవదత్తపిండమాత్రమందు లక్షణ చేయుచున్నాఁడు. అచ్చట, తద్దేశకాలవిశిష్టదేవదత్తపిండము సః అనుపదమునకు శక్యార్థమై యున్నది. మఱియు నేతద్దేశకాలవిశిష్టదేవదత్తపిండము అయమ్ అను పదమునకు శక్యార్థమై యున్నది. అచ్చట నారెండుశక్యార్థముల కభేదము సంభవించుట లేదు. అందువలన సః అనుపదముయొక్క శక్యార్థమందుఁ దద్దేశకాలవిశిష్టత్వరూపైకదేశ మేది గలదో దానిని బరిత్యాగము చేసి ఆదేవదత్తపిండరూపైకదేశమందు సః అనుపదముయొక్క లక్షణావృత్తి యున్నది. అయమ్ అనుపదముయొక్క శక్యార్థమం దేతద్దేశకాలవిశిష్టత్వరూపైకదేశ మేది గలదో దానిని బరిత్యాగము చేసి యాదేవదత్తపిండరూపైకదేశమందు అయంపదముయొక్క లక్షణావృత్తి యున్నది. దీనిని జహదజహల్లక్షణ యందురు.

లేక, జీవబ్రహ్మములయొక్క యభేదబోధనతాత్పర్యముచేత బ్రహ్మవేత్త యగు గురువుచేత నుచ్చరింపఁబడిన "తత్త్వమసి" యను నేమహావాక్య మున్నదో దానిని శ్రవణము చేసి యధికారి యగు శ్రోత తత్ త్వమ్ అను రెండుపదములకు నఖండచైతన్యమునందు లక్షణ చేసెను. అచ్చట మాయోపహితచైతన్యము తత్పద శక్యార్థమై యున్నది. స్థూలసూక్ష్మాదిశరీరోపహితచైతన్యము త్వంపదశక్యార్థమై యున్నది. ఆరెండుశక్యార్థముల కభేదము సంభవించుట లేదు. అయినను ఆవాక్యమందుఁ దత్త్వంపదములయొక్క సామానాధికరణ్యముచేత తత్త్వమ్ అను రెండుపదార్థములకు నభేదమే ప్రతీత మగుచున్నది. అందువలనఁ దత్పదశక్యార్థమందు మాయారూపైకదేశమును బరిత్యాగము చేసి చైతన్యరూపైకదేశమునందుఁ దత్పదముయొక్క లక్షణావృత్తియును త్వంపదశక్యార్థమునందు స్థూలసూక్ష్మాదిశరీరరూపైకదేశమును బరిత్యాగము చేసి చైతన్యరూపైకదేశమునందుఁ ద్వంపదముయొక్క లక్షణావృత్తియు నున్నది. దీనిని సిద్ధాంతమునందు జహదజహల్లక్షణ యనియును భాగత్యాగలక్షణ యనియును జెప్పుదురు. అందువలన, ఆలక్ష్యార్థరూపాఖండచైతన్యమున కభేదము సంభవించుచున్నది.

శంక:—తత్త్వమ్ అను రెండుపదములకు నఖండచైతన్యమునందే లక్షణ యైనయెడల. ఒక్కొకపదముచేత నాయఖండచైతన్యరూపము సాక్షాత్కా–

రము సంభవించు చున్నది. అందువలన రెండవపదము వ్యర్థమే యగును. మఱియు నేకార్థబోధకము లగు రెండుపదములు చెప్పుటవలనఁ బునరుక్తిదోషముగూడఁ బ్రాప్త మగును.

సమాధానము:—[illegible]మైననో తనయర్థముయొక్క కేవలస్మరణమాత్రమే చేయుచున్నది. రెండవపదము లేక యాయేకపదము శాబ్దబోధమునకు హేతువు కాదు. అందుచేత ప్రథమమునఁ దత్త్వమ్ అను రెండుపదములయొక్క భాగత్యాగలక్షణచేత నిర్వికల్పకాఖండచైతన్యముయొక్క స్మరణమాత్రము కలుగుచున్నది. తదనంతర మాపదసముదాయరూప మగు తత్త్వమసి యనువాక్యముచేత బ్రహ్మాత్మైక్యవిషయక మగు "అహం బ్రహ్మాస్మి" యను శబ్దముయొక్క యపరోక్షానుభవ మగుచున్నది. ఆయపరోక్షానుభవ మేకపదముచేత సంభవించుట లేదు. అందువలన రెండవపదము వ్యర్థము కాదు. మఱి యే మనఁగా, ఆరెండుపదములును సార్థకములై యున్నవి. మఱియుఁ బూర్వోక్తప్రకారముగాఁ దత్త్వమ్ అను రెండుపదములయొక్క వాచ్యార్థములకు భేదమే యున్నది. అందువలనఁ బునరుక్తిదోషముగూడఁ బ్రాప్త మగుట లేదు.

అచ్చట, జహల్లక్షణయందు సర్వవాచ్యార్థమునకుఁ బరిత్యాగ మున్నది. తత్త్వంపదములయొక్క సర్వవాచ్యార్థములకుఁ బరిత్యాగము లేదు. మఱి యే మనఁగా, ఏకదేశమునకుఁ బరిత్యాగ మున్నది. అందువలన నాతత్త్వంపదములయందు జహల్లక్షణయును సంభవింపదు. అజహల్లక్షణయం దైననో వాచ్యార్థముకంటె నధికార్థమునకును గ్రహణ మున్నది. తత్త్వంపదములకు వాచ్యార్థములకంటె నధికార్థగ్రహణము కొంచెమైనను గలుగుట లేదు. అందువలన నాతత్త్వంపదములయం దజహల్లక్షణయును సంభవించుట లేదు. మఱి యే మనఁగా, పూర్వోక్తరీతిగా జహదజహల్లక్షణయే సంభవించుచున్నది. ఈకారణమువలన నాచార్యులచేత "తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు లక్షణా భాగలక్షణా" అనువచనముచేతఁ దత్త్వమస్యాదివాక్యములయందు భాగత్యాగలక్షణయే చెప్పఁబడి యున్నది.

ఇచ్చటఁ గొందఱు గ్రంథకారులు తత్త్వమస్యాదివాక్యములయందు భాగత్యాగలక్షణ లేకయే యఖండచైతన్యముయొక్క బోధ యంగీకరించుచున్నారు. వారి యభిప్రాయ మే మనఁగా, "అనిత్యో ఘటః" అనువాక్యమందు ఘటత్వవిశిష్టఘటవ్యక్తి ఘటపదమునకు వాచ్యార్థమై యున్నది. ఆవాచ్యార్థముయొక్క యేకదేశరూప మగు నేఘటత్వజాతి యున్నదో ఆఘటత్వజాతి కనిత్యత్వముతో నన్వయము సంభవించుట లేదు. మఱి యే మనఁగా, ఆఘటవ్యక్తికే యీయనిత్యత్వముతో నన్వ

క్షము సంభవించుచున్నది. ఎట్లు ఘటపదమునకు ఘటవ్యక్తియందు భాగత్యాగలక్షణ లేకయే యోగ్యతాబలముచేత నాఘటపదముయొక్క శక్తివృత్తివలన నుపస్థితమైన ఘటవ్యక్తికే యాయనిత్యత్వముతో నన్వయ మగుచున్నదో, అట్లే తత్త్వంపదములయొక్క వాచ్యార్థములకు నేకదేశరూప పరోక్షత్వాపరోక్షత్వ సర్వజ్ఞత్వాల్పజ్ఞత్వాసంసారిత్వ సంసారిత్వాదు లయిన యేధర్మముఁ లున్నవో వానికిఁ బరస్పరాభేదము సంభవించుట లేదు. మఱి యే ట్లనఁగా, చైతన్యరూపవిశేష్యాంశమునకే యభేదము సంభవించుచున్నది. అందువలన నాతత్త్వంపదములయందు భాగత్యాగలక్షణ లేకయే యోగ్యతాబలమువలనఁ దత్త్వంపదములయొక్క శక్తివృత్తిచేత నుపస్థితమైన యఖండచైతన్యమునకే యభేదాన్వయబోధ మగుచున్నది. అందువలన, తత్త్వమస్యాదివాక్యములయందు భాగత్యాగలక్షణ యంగీకరించుట వ్యర్థమై యున్నది.

ఈమతము సర్వాచార్యోక్తికి విరుద్ధ మగుటవలన నసంగతమై యున్నది. ఇంతపర్యంతము కేవలలక్షణ నిరూపింపఁబడినది.

[*] (26) లక్షితలక్షణాకథనము. [*]

ఇఁక, ద్వితీయ మగు లక్షితలక్షణయొక్క నిరూపణ చేయఁబడుచున్నది. “శక్యపరంపరాసంబంధః లక్షితలక్షణా”—భావము॥ పదముయొక్క శక్యార్థమునకు లక్ష్యమాణార్థముతో నేపరంపరాసంబంధ మున్నదో అది లక్షితలక్షణ యనఁబడును. ఉదా—మధుకరము శబ్దించుచున్న దను నర్థమును బోధించుటకొఱ కాప్తవక్త యగు పురుషునిచే నుచ్చరింపఁబడిన “ద్విరేఫో రౌతి” అను నేవాక్య మున్నదో ఆవాక్యశ్రవణముచేత శ్రోత యాద్విరేఫపదముయొక్క శక్యార్థరూప మగు రెండు రేఫములయందు శబ్దకర్తృత్వముయొక్క యనుపపత్తిని జూచి ఆద్విరేఫపదమునకు మధుకరవ్యక్తియందు లక్షణ చేయుచున్నాఁడు. ఆలక్షణ లక్షితలక్షణ యనఁబడును.

అచ్చట, ద్విరేఫపదమునకు శక్యార్థము రెండు రేఫములై యున్నది. ఆ రెండు రేఫములకు మధుకరవ్యక్తితో సాక్షాత్సంబంధ మేదియు సంభవించుట లేదు. ఇఁక నే మనఁగా, ఆరెండు రేఫములకు భ్రమరపదముతో సంబంధ మున్నది. ఆభ్రమర పదమునకు మధుకరవ్యక్తితో సంబంధ మున్నది. ఈరీతిగా నారెండు రేఫములకు స్వఘటితపదవాచ్యత్వరూప పరంపరాసంబంధ మామధుకరవ్యక్తితో నున్నది. ఇచ్చట, స్వశబ్దముచేత నాద్విరేఫపదముయొక్క శక్యార్థరూప మగు రెండు రేఫము

అను గ్రహింపబడును. ఆరెండు శేఖములచేత ఘటిత మైనది భ్రమరపదము. ఆ భ్రమరపదవాచ్యత్వము మధుకరవ్యక్తియం దున్నది. ఇట్లు శక్యార్థముయొక్క పరంపరాసంబంధము లక్షితలక్షణ యనఁబడును.

[*] (27) గౌ ణీ వృ త్తి ని రూ ప ణ ము. [*]

ఇచ్చటఁ గొందఱుశాస్త్రకారులు శక్తిలక్షణలకన్న భిన్నముగాఁ దృతీయమగు గౌణి యనువృత్తినిగూడ నంగీకరించుచున్నారు. ఉదా—"సింహో దేవదత్తః"— భావము॥ ఈదేవదత్తనామపురుషుఁడు సింహము. అనువాక్యమందు సింహపదమునకు దేవదత్తనామపురుషునియందు గౌణీవృత్తి యున్నది. ఈగౌణీవృత్తి లక్షణావృత్తికన్న భిన్నముగా సిద్ధ మగుట లేదు. ఇఁక నే మనఁగా, ఉక్తలక్షితలక్షణయందే యంతర్భూతమై యున్నది. అచ్చట సింహపదమునకు సింహ మనుపశువు శక్యార్థమై యున్నది. ఆశక్యార్థమునకుఁ గ్రూరత్వశూరత్వములతో సంబంధ మున్నది. ఆ క్రూరత్వశూరత్వములకు దేవదత్తనామపురుషునితో సంబంధ మున్నది. ఈప్రకారముగా నాసింహపదముయొక్క శక్యార్థమునకు దేవదత్తపురుషునితో స్వవృత్తి క్రూరత్వాదిమత్త్వరూపపరంపరాసంబంధ మున్నది. అందువలన గౌణి యనువృత్తి లక్షితలక్షణయం దంతర్భూతమే యగుచున్నది.

ఈప్రకారముగా నేపురుషునకుఁ బదములయొక్క శక్తివృత్తి లక్షణావృత్తులయొక్క జ్ఞానము కలుగు చున్నదో ఆపురుషునకే ఉక్తవాక్యముచేత శాబ్దప్రమ కలుగుచున్నది. ఆవృత్తి జ్ఞానరహితులగు నవ్యుత్పన్నపురుషుల కావాక్యముచేత శాబ్దప్రమ కలుగుట లేదు. మఱియు, ఎట్లు శక్తిలక్షణారూపవృత్తిజ్ఞానము శాబ్దప్రమోత్పత్తియందుఁ గారణమై యున్నదో, అట్లు ఆకాంక్ష యోగ్యత ఆసత్తి తాత్పర్య మను నీచతుర్విధములయొక్క జ్ఞానమును శాబ్దప్రమోత్పత్తియందుఁ గారణమై యున్నది. ఆకాంక్షా యోగ్యత లను రెంటియొక్క స్వరూపము పూర్వము నిరూపింపఁబడినది.

[*] (28) ఆ స త్తి ని రూ ప ణ ము. [*]

ఇఁక, ఆసత్తియొక్క నిరూపణము చేయఁబడుచున్నది. అచ్చట, "శక్త్యా లక్షణయా ఽన్యతరసంబంధేనా ఽవ్యవధానేన పదజన్యపదార్థోపస్థితిః ఆసత్తిః"— భావము॥ పదమునకుఁ దనయర్థమునం దేశక్తిరూపసంబంధ మున్నదో, లేక, లక్షణారూపసంబంధ మున్నదో, ఆసంబంధముచేత వ్యవధానరహితముగాఁ బదజన్యపదార్థముయొక్క యేస్మృతి యున్నదో అది యాసత్తి యనఁబడును. ఉదా—"ఘటమా

నయ" అను వాక్యశ్రవణముచేత శ్రోతకు ఘటపదమువలన శక్తిరూపసంబంధముచేత ఘటరూపార్థముయొక్క స్మృతి కలుగుచున్నది, మఱియు ఆనయ అనుపదమువలన శక్తిరూపసంబంధముచేత నానయనరూపక్రియయొక్క స్మృతి కలుగుచున్నది. అట్లే "గంగాయాం ఘోషః" అనువాక్యశ్రవణముచేత శ్రోతకు గంగాపదమువలన లక్షణారూపసంబంధముచేతఁ దీరరూపార్థముయొక్క స్మృతి కలుగుచున్నది, మఱియు ఘోషపదమువలన శక్తిరూపసంబంధముచేత ఘోషరూపార్థముయొక్క స్మృతి కలుగుచున్నది. ఇది యాసత్తి యనఁబడును.

[*] (29) తాత్పర్యనిరూపణము. [*]

ఇఁక, తాత్పర్యముయొక్క నిరూపణము చేయఁబడుచున్నది. ఆ తాత్పర్యము, వక్తృతాత్పర్యము శబ్దతాత్పర్యమను భేదముచేత ద్వివిధమై యున్నది. అందు, "పురుషాభిప్రాయః వక్తృతాత్పర్యమ్"—భావము॥ ఈమదీయవచనమువలన శ్రోతకీయర్థముయొక్క బోధ కావలయు నను వక్తయొక్క యేయిచ్ఛావిశేష మున్నదో అది వక్తృతాత్పర్య మనఁబడును. ఆవక్తృతాత్పర్యజ్ఞానము శాబ్దబోధమునకుఁ గారణము కాదు. ఎట్లనఁగా, ఏపదార్థ ముండుటవలన నేకార్య ముత్పన్న మగుచున్నదో మఱియు నేపదార్థము లేనియెడల నేకార్య ముత్పన్న మగుట లేదో ఆ పదార్థమే యాకార్యమునకుఁ గారణమై యున్నది. ఉదా—కులాలదండచక్రాదికము ఘటమునకుఁ గారణమై యున్నది. ఏపదార్థము లేక పోయినను ఏకార్య ముత్పన్న మగుచున్నదో ఆపదార్థ మాకార్యమునకుఁ గారణ మగుట లేదు. మ ఱేమనఁగా, ఆపదార్థ మాకార్యమున కన్యథాసిద్ధమే యగుచున్నది. ఉదా—రాసభాదికము ఘటమున కన్యథాసిద్ధమై యున్నది. ఈలాగే వక్తృతాత్పర్యజ్ఞానము లేకపోయినను శాబ్దబోధము చూడఁబడుటవలన నదియు నన్యథాసిద్ధమే యగుచున్నది. ఎట్లనఁగా ఈవాక్యమువలన శ్రోతకీయర్థముయొక్క బోధ కలుగవలయు నను నిచ్ఛారూప తాత్పర్యము శుకపక్ష్యాదులకును అవ్యుత్పన్నపురుషులకును లేదు. అయినను వ్యుత్పన్నశ్రోత యగుపురుషున కాశుకపక్ష్యాదికముయొక్క వాక్యమువలన శాబ్దబోధము చూడఁబడుచున్నది. అందువలన వక్తృతాత్పర్యజ్ఞానమునకు శాబ్దబోధముయొక్క కారణత్వము సంభవించుట లేదు.

మఱియు "తదర్థప్రతీతిజననయోగ్యత్వం శబ్దతాత్పర్యమ్"—భావము॥ ఆయాశబ్దమం దాయాశాబ్దబోధము నుత్పన్నము చేయుయోగ్యత యేది గలదో అది శబ్దతాత్పర్య మనఁబడును. ఈ శబ్దతాత్పర్యజ్ఞానము శాబ్దబోధమునకు నియ

ణముగాఁ గారణ మగుచున్నది. అచ్చట లౌకికశబ్దములకుఁ దాత్పర్య మైననో ప్రకరణాదికములచేత నిశ్చిత మగుచున్నది. ఉదా—"సైంధవ మానయ" అను నీవాక్యమునందుండు నేసైంధవపద మున్నదో అది లవణము అశ్వ మను రెంటియొక్క వాచకమై యున్నది. అచ్చట భోజనకాలమం దావాక్యశ్రవణముచేత శ్రోతకు భోజనప్రకరణవశమువలన సైంధవపదమునకు లవణమునందే తాత్పర్యము నిశ్చిత మగుచున్నది. మఱియు గమనకాలమునం దావాక్యశ్రవణముచేత శ్రోతకు గమనప్రకరణవశమువలన నాసైంధవపదమున కశ్వమునందే తాత్పర్యము నిశ్చిత మగుచున్నది. ఒకవేళ నాతాత్పర్యజ్ఞానమును శాబ్దబోధమునకుఁ గారణముగా నంగీకరింపనియెడల నొకప్పుడు సైంధవపదముచేత నొకప్పుడు లవణబోధమును ఒకప్పు డశ్వబోధమును గాకపోవలయును. అందువలన శబ్దతాత్పర్యజ్ఞానమునకు శాబ్దబోధముయొక్క కారణత్వ మవశ్య మంగీకరింపవలయును.

[*] (30) షడ్విధలింగనిరూపణము. [*]

మఱియు, వైదికశబ్దతాత్పర్య మైననో షడ్విధలింగములచేత నిశ్చిత మగుచున్నది. ఆషడ్విధలింగములు శాస్త్రమునం దిట్లు చెప్పఁబడియున్నవి. అందు, "శ్లో. ఉపక్రమోపసంహారా వభ్యాసో ఽపూర్వతా ఫలమ్ । అర్థవాదోపపత్తీచ లింగం తాత్పర్యనిర్ణయే" — భావము॥ ఉపక్రమోపసంహారములు, అభ్యాసము, అపూర్వత, ఫలము, అర్థవాదము, ఉపపత్తి, అను నీషడ్విధలింగములు వైదికశబ్దములయొక్క తాత్పర్యమును నిర్ణయించుచున్నవి.

ఇఁక, క్రమముగా నాషడ్విధలింగములయొక్క లక్షణమును ఉదాహరణమును జెప్పఁబడుచున్నవి. అందు, "ప్రకరణప్రతిపాద్యస్యాద్వితీయవస్తునః ఆద్యంతయోః ప్రతిపాదన ముపక్రమోపసంహారా"—భావము॥ ప్రకరణముచేతఁ బ్రతిపాదిత మగు నేబ్రహ్మరూపాద్వితీయవస్తు వున్నదో ఆయద్వితీయవస్తువును ఆప్రకరణముయొక్క యాదియందును అంతమందును బ్రతిపాదనము చేయుట యుపక్రమోపసంహారము లనఁబడును. అచ్చట ఆదియందుఁ బ్రతిపాదనము చేయుట యుపక్రమ మనఁబడును. అంతమందుఁ బ్రతిపాదనము చేయుట యుపసంహార మనఁబడును. ఉదా—సామవేదీయచ్ఛాందోగ్యోపనిషత్తు షష్ఠాధ్యాయముయొక్క యాదియందు నుద్దాలకమునిచేత శ్వేతకేతు వను పుత్రునిగూర్చి యీవచనము చెప్పఁబడియున్నది. "సదేవ సోమ్యే దమగ్ర ఆసీ దేక మే వాద్వితీయమ్"—భావము॥ ఓప్రియదర్శనుఁ డగు శ్వేతకేతూ! ఈదృశ్యమానసర్వజగత్తు తనయుత్పత్తికిఁ బూర్వము సద్బ్రహ్మరూపముగానే

యుండెను. ఆసద్వస్తువు ఏకమే అద్వితీయరూపమే, అనఁగా సజాతీయ విజాతీయ
స్వగతభేదరహితమై యున్నది. ఈప్రకారముగా నాషష్ఠాధ్యాయముయొక్క యాది
యం దేయద్వితీయవస్తువుయొక్క ప్రతిపాదన మున్నదో అది యుపక్రమ మనఁబడును.
మఱియు నాషష్ఠాధ్యాయముయొక్క యంతమం దిది చెప్పఁబడి యున్నది. "ఐత
దాత్మ్య మిదం సర్వమ్"—భావము॥ ఈదృశ్యమానసర్వజగత్తు అద్వితీయబ్రహ్మరూ
పమే, ఆయద్వితీయబ్రహ్మముకన్న భిన్నము కాదు. ఈప్రకార మాషష్ఠాధ్యాయము
యొక్క యంతమం దేయద్వితీయసద్బ్రహ్మముయొక్క ప్రతిపాదన మున్నదో అది
యుపసంహార మనఁబడును. ఈ యుపక్రమోపసంహారములు రెండును ఏకలింగము
గాఁ జెప్పఁబడుచున్నవి.

మఱియు "ప్రకరణప్రతిపాద్యస్య పునః పునః ప్రతిపాదన మభ్యాసః"—
భావము॥ ప్రకరణముయొక్క యాద్యంతములయందుఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన యేవస్తు
వున్నదో ఆవస్తువున కాప్రకరణముయొక్క మధ్యమం దేపునఃపునఃప్రతిపాదన
మున్నదో అది యభ్యాస మనఁబడును. ఉదా—ఆషష్ఠాధ్యాయమందే "తత్త్వ మసి
శ్వేతకేతో" అనువాక్యమును నవవారములు పఠించుటచేత నాయద్వితీయసద్వస్తువే
పునఃపునఃప్రతిపాదన చేయఁబడి యున్నది.

మఱియు "ప్రకరణప్రతిపాద్యస్య మానాంతరావిషయతా అపూర్వతా"—
భావము॥ ప్రకరణముచేతఁ బ్రతిపాదిత మగు నేవస్తు వున్నదో ఆవస్తువునకు శ్రుతి
ప్రమాణముకంటె భిన్న మైన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణముల కవిషయత్వ మేది గలదో
అది యపూర్వత యనఁబడును. ఆయద్వితీయవస్తువుయొక్క యపూర్వత యాషష్ఠా
ధ్యాయమందు "యం వై సో మ్యైతమణిమానం ననిభాలయసే" ఇత్యాదివచనముల
చేతఁ బ్రతిపాదింపఁబడి యున్నది.

మఱియు "ప్రకరణప్రతిపాద్యస్య శ్రూయమాణం తద్జ్ఞానాత్తత్ప్రాప్తి
రూపప్రయోజనం ఫలమ్"—భావము॥ ప్రకరణముచేతఁ బ్రతిపాదిత మగు నేవస్తు
వున్నదో ఆవస్తువుయొక్కజ్ఞానమువలన శ్రుతిచేతఁ జెప్పఁబడిన యావస్తువుయొక్క
ప్రాప్తిరూపమగు నేప్రయోజన మున్నదో అది ఫల మనఁబడును. ఉదా—ఆ షష్ఠా
ధ్యాయమునం దిట్లు చెప్పఁబడి యున్నది. "ఆచార్యవా న్పురుషో వేద, తస్య తావ
దేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యే ఽథ సంపత్స్యే"—భావము॥ ఏయధికారిపురు
షునిచేత బ్రహ్మవేత్తయగుగురుముఖమునందుండి వేదాంతశాస్త్రశ్రవణము చేయఁ
బడినదో ఆయధికారిపురుషుఁడే తత్త్వమస్యాదివాక్యములచేతఁ బ్రత్యగభిన్నబ్రహ్మ
మును "అహం బ్రహ్మాస్మి" యని సాక్షాత్కరించుకొనుచున్నాఁడు. మఱియు నా

బ్రహ్మవేత్త యగుపురుషునకు ఎంతకాలపర్యంతము ప్రారబ్ధకర్మముయొక్క ఫలభోగము చేత దేహాదిబంధములనుండి విముక్తి కలుగుట లేదో అంతకాలపర్యంతమే వానికి స్థితి యున్నది, మఱియు భోగముచేత నా ప్రారబ్ధకర్మనివృత్తి యైనప్పుడు ఆ బ్రహ్మవేత్త యగుపురుషుఁడు బ్రహ్మరూపుఁడే యగుచున్నాఁడు. ఈ శ్రుతిచేత నద్వితీయబ్రహ్మజ్ఞానమువలన నద్వితీయబ్రహ్మప్రాప్తిరూపప్రయోజనము చెప్పఁబడి యున్నది. ఇది ఫల మనఁబడును.

మఱియు, "ప్రకరణప్రతిపాద్యస్య ప్రశంసన మర్థవాదః" — భావము॥ ప్రకరణముచేతఁ బ్రతిపాదిత మగు నేవస్తు వున్నదో ఆవస్తువుయొక్క స్తుతిరూప మయిన యేప్రశంస యున్నదో అది యర్థవాద మనఁబడును. ఉదా—ఆ షష్ఠాధ్యాయమునం దిట్లు చెప్పఁబడి యున్నది. "యే నాశ్రుతం శ్రుతం భవ త్యమతం మత మవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమ్" — భావము॥ ఓ శ్వేతకేతూ! ఏ యేకవస్తువును వినుటచేత వినఁబడనివస్తువుకూడ వినఁబడిన దగుచున్నదో మఱియు నేయేకవస్తువుయొక్క మననముచేత మననము చేయఁబడనివస్తువుకూడ మననము చేయఁబడిన దగుచున్నదో మఱియు నేయేకవస్తువును దెలియుటచేతఁ దెలియఁబడనివస్తువుకూడఁ దెలియఁబడిన దగుచున్నదో ఆయేకవస్తువును నీవు నీగురువులయొద్దఁ బ్రశ్నచేసితివా? లేదా? ఈవచనముచేత నాయద్వితీయబ్రహ్మవస్తువుయొక్క స్తుతిరూపప్రశంస చెప్పఁబడి యున్నది. ఇది యర్థవాద మనఁబడును.

మఱియు, "ప్రకరణప్రతిపాద్యస్య దృష్టాంతైః ప్రతిపాదన ముపపత్తిః"— భావము॥ ప్రకరణముచేతఁ బ్రతిపాదిత మగు నేవస్తు వున్నదో ఆవస్తువున కనేక దృష్టాంతములచేత నేప్రతిపాదన మున్నదో అది యుపపత్తి యనఁబడును. ఉదా—ఆ షష్ఠాధ్యాయమునందు మృత్తికాసువర్ణాదికదృష్టాంతములచేతఁ గారణముకన్న భిన్నముగాఁ గార్యమునకు సత్తను నిషేధించి యాయద్వితీయబ్రహ్మవస్తువు ప్రతిపాదింపఁబడి యున్నది. ఇది యుపపత్తి యనఁబడును.

ఈ యుద్దాలక శ్వేతకేతువులసంవాద మాత్మపురాణముయొక్క ద్వాదశాధ్యాయమందు మాచే విస్తరముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది. దాని నచ్చటఁ దెలియవలయును. ఎట్లు ఛాందోగ్యోపనిషత్తుయొక్క షష్ఠాధ్యాయమునందుఁ బూర్వోక్తషడ్విధలింగములచేత నద్వితీయబ్రహ్మముయొక్క తాత్పర్యనిశ్చయ మగుచున్నదో అట్లు సర్వోపనిషత్తులకును ఆయద్వితీయబ్రహ్మమునందే తాత్పర్య మున్నది. ఈరీతిగాఁ బూర్వోక్తషడ్విధలింగములచేత సర్వవేదాంతవాక్యములకు నద్వితీయబ్రహ్మమునందే తాత్పర్యనిశ్చయ మున్నదో అది శ్రవణ మనఁబడును.

[*] (31) మనననిదిధ్యాసనస్వరూపనిరూపణము. [*]

ఇఁకఁ బ్రసంగానుసారముగా మనననిదిధ్యాసనములయొక్క స్వరూపము నిరూపింపఁబడుచున్నది. అచ్చట "శ్రుతస్యార్థస్యోపపత్తిభిశ్చింతనం మననమ్"— భావము॥ శ్రవణము చేయఁబడిన యద్వితీయబ్రహ్మరూపార్థమును శ్రుతికి ననుకూలము లగు ననుమానాదియుక్తులచేతఁ జింతన చేయుట మనన మనఁబడును. మఱియు "విజాతీయప్రత్యయ తిరస్కారేణ సజాతీయప్రత్యయ ప్రవాహీకరణం, నిదిధ్యాసనమ్" — భావము॥ విజాతీయవృత్తులయొక్క తిరస్కారముచేత సజాతీయవృత్తులను బ్రవాహముగాఁ జేయుట యేది గలదో అది నిదిధ్యాసన మనఁబడును. అచ్చట దేహాద్యనాత్మపదార్థములయం దాత్మబుద్ధియును ద్వైతప్రపంచముయొక్క దర్శనమును విజాతీయవృత్తియై యున్నది. "అహం బ్రహ్మాస్మి" యనువృత్తి సజాతీయవృత్తియై యున్నది.

శ్రవణముచేతఁ బ్రమాణగతాసంభావనయును మననముచేతఁ బ్రమేయగతాసంభావనయును నిదిధ్యాసనముచేత విపరీతభావనయును నివృత్తములగుచున్నవి. దేహాదులయం దేయాత్మబుద్ధి యున్నదో అది విపరీతభావన యనఁబడును. మఱియుఁ బ్రమాణగతాసంభావన ప్రమేయగతాసంభావన యను నీరెండును ముందు తృతీయపరిచ్ఛేదమునందుఁ జెప్పఁబడును. ఈప్రకారముగా శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనములచేత నసంభావనావిపరీతభావనలయొక్క నివృత్త్యనంతర మెవ్వనిచేతఁ దత్త్వంపదార్థశోధన చేయఁబడుచున్నదో అట్టి యధికారిపురుషునకుఁ దత్త్వమస్యాదిమహావాక్యములవలన "అహం బ్రహ్మాస్మి" యను నపరోక్షజ్ఞానము కలుగుచున్నది. ఆబ్రహ్మసాక్షాత్కారముచేత నీయధికారి కజ్ఞాననివృత్తిపూర్వకముగాఁ బరమానందప్రాప్తిరూపమోక్షము కలుగుచున్నది. ఈరీతిగా శ్రవణాదులు బ్రహ్మసాక్షాత్కారద్వారమున మోక్షమున కుపయోగులుగా నున్నవి.

[*] (32) శ్రవణాదులయొక్క యధికారివర్ణనము. [*]

ఇఁకఁ బూర్వోక్తశ్రవణాదులయొక్క యధికారి వర్ణింపఁబడుచున్నాఁడు. వివేకాదిచతుస్సాధనసంపన్నుఁ డైన యేసన్న్యాసి యున్నాఁడో వానికే యీశ్రవణాదిత్రయము బ్రహ్మసాక్షాత్కారమున కంతరంగసాధనమై యున్నది. అందు శ్రుతి— "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః" — భావము॥ ఓ మైత్రేయీ! ముముక్షుజనములచేత ఈయాత్మ సాక్షాత్కరించుకొనుటకు యోగ్యమైనది. అనఁగా మోక్షరూపేష్టప్రాప్తికి ఈయాత్మసాక్షాత్కారమే సాధనమై

యున్నది. అతఁడాత్మ సాక్షాత్కారప్రాప్తికొఱకై యధికారిపురుషుఁడు శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనములు చేయువలయును. ఈశ్రుతిచేత నాత్మసాక్షాత్కారప్రాప్తికొఱకు శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనము లను త్రివిధసాధనములు విధింపఁబడి యున్నవి.

మఱియు లౌకికవైదికకర్మములచేత విక్షిప్త మగుచిత్తముగలవాని కాశ్రవణా దికము సంభవించుట లేదు. మఱియు "సన్న్యస్య శ్రవణం కుర్యాత్" ఇత్యాది వచనములచేతను సన్న్యాసపూర్వకముగానే శ్రవణాదులు కర్తవ్యము లని చెప్పఁబడి యున్నది. అందువలన వివేకాదిచతుష్టయసాధనసంపన్నసన్న్యాసికే యాత్మ సాక్షాత్కారప్రాప్తికొఱకై శ్రవణాదులు కర్తవ్యములై యున్నవి.

[*] (33) వివేకాదిచతుస్సాధనవర్ణనము. [*]

ఇఁక వివేకాదిసాధనచతుష్టయము చెప్పఁబడుచున్నది. వివేకము, వైరాగ్యము, శమాదిషట్కసంపత్తి, ముముక్షుత యను నీచతుష్టయము సాధనము లని చెప్పఁబడును. అందు ఆత్మ యొకఁడే నిత్యమై యున్నది. మఱియు, ఆత్మకన్నను భిన్న మైన బ్రహ్మలోకపర్యంతసర్వానాత్మవస్తువు లనిత్యములై యున్నవి. అను నీ ప్రకారముగా శ్రుతిస్మృతియుక్తులచేత విచారణ చేయుట వివేక మనఁబడును. అచ్చట "ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః, అజో నిత్యః శాశ్వతో௨యం పురాణః, అవినాశితు త ద్విద్ధి యేన సర్వ మిదం తతమ్। వినాశ మవ్యయ స్యాస్య న కశ్చిత్కర్తు మర్హతి" ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతులచేత నాత్మకు నిత్యత్వము సిద్ధ మగుచున్నది. మఱియు "తద్య థేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే ఏవ మేవా௨ముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే, అంతవంత ఇమే దేహా నిత్యస్యోక్తాః శరీరిణః" ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతులచేతను, ఏది యేది కార్యమై యున్నదో అది యది యనిత్యమే యగుచున్నది ఘటాదికమువలె ఇత్యాద్యనుమానరూపయుక్తులచేతను అనాత్మవస్తువుల కనిత్యత్వము సిద్ధ మగుచున్నది. ఈప్రకార మైన వివేకముచేత నీయధికారిపురుషునకు సర్వానాత్మవస్తువులయందు వైరాగ్యము కలుగుచున్నది.

ఈలోకమునందుండు విషయసుఖమునందును దత్సాధన మైన స్రక్చందన వనితాదికమునందును స్వర్గాదిపరలోకమునందుండు విషయసుఖమునందును దత్సాధన మైన యమృతపానాప్సరఃప్రభృతికమునందును ఈ సర్వసాధనసహిత సర్వ విషయసుఖములయం దనిత్యత్వాదిదోషబుద్ధిచేత శ్వానవాంతపాయసమందువలె నే త్యాగేచ్ఛ యున్నదో అది వైరాగ్య మనఁబడును. శ్రుతి.—"పరీక్ష్యలోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయా న్నాస్త్యకృతః కృతేన"—భావము॥ కర్మోపాస

నలచేతఁ బొందుటకు యోగ్యము లైన యే బ్రహ్మలోకాదిలోకము లున్నవో వాని యం దనిత్యత్వనిశ్చయముచేతను గర్మములచేత మోక్షము ప్రాప్తింప దను నిశ్చయముచేతను బ్రహ్మజిజ్ఞాసగలపురుషు లాకర్మములనుండియు నాకర్మసాధ్యము లగు లోకములనుండియు వైరాగ్యమును బొందవలయును. ఈప్రకారముగా వైరాగ్యోత్పత్త్యనంతరమే యీయధికారిపురుషుఁడు, శమము దమము ఉపరతి తితిక్ష శ్రద్ధ సమాధాన మను నీయాఱును బొందవలయును. ఈషట్కముయొక్కస్వరూపము ముందు తృతీయపరిచ్ఛేదమునఁ జెప్పఁబడును. శ్రుతి.— "శాంతో దాంత ఉపరత స్తితిక్షుః సమాహితో భూ త్వాత్మన్యే వాత్మానం పశ్యతి" — భావము॥ అధికారి పురుషుఁడు శమాదిసాధనసంపద్యుక్తుఁడై తనమనస్సునందు "అహం బ్రహ్మాస్మి" యని ఆత్మను సాక్షాత్కరించుకొను చున్నాఁడు.

తదనంతర మీయధికారిపురుషుఁడు మోక్షప్రాప్తికొఱకు నుత్కటేచ్ఛారూప మగు ముముక్షుత్వము పొందవలయును. ఇచ్చట, వివేకము వైరాగ్యము శమాదిషట్కసంపత్తి ముముక్షుత్వ మను నీచతుస్సాధనములు సముచ్చితము లయ్యే యధికారికి విశేషణము లగుచున్న వని యాచార్యు లంగీకరించి యున్నారు. మఱియు నన్యగ్రంథకారు లైననో కేవలముముక్షుత్వమే అధికారికి విశేషణ మగుచున్న దనియును అవివేకాదులు ముముక్షుత్వమునకు సాధనము లనియు నంగీకరించుచున్నారు.

ఈప్రకారముగా వివేకాదిచతుస్సాధనసంపన్నపురుషుఁడే సన్న్యాసమున కధికారి యగుచున్నాఁడు. అట్టి చతుస్సాధనసంపన్నసన్న్యాసియే బ్రహ్మసాక్షాత్కారప్రాప్తికొఱకు బ్రహ్మవేత్త యగుగురువును శరణు పొంది వేదాంతశాస్త్రశ్రవణాదులను జేయవలయును. అచ్చట, శ్రుతి.—"తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమే వాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్" — భావము॥ చతుస్సాధనసంపన్నాధికారి పురుషుఁడు సర్వకర్మములను సన్న్యసించి మోక్షప్రాప్తికి సాధన మైన బ్రహ్మసాక్షాత్కారప్రాప్తికొఱకు హస్తమునందుఁ గించిత్పూజాయోగ్యద్రవ్యములను గొని శ్రోత్రియబ్రహ్మనిష్ఠగురువుయొక్కసమీపమునకుఁ బోవలయును. ఇచ్చట, శిష్యునియొక్కసంశయనివృత్తి చేయుటయం దుపయోగముగల శాస్త్రజ్ఞానముతోఁ గూడిన గురువు శ్రోత్రియుఁ డనఁబడును. మఱియు, కరతలామలకమువలె సంశయవిపరీతభావనారహితాఖండైకరసానందబ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలగురువు బ్రహ్మనిష్ఠుఁ డనఁబడును. ఈ ద్వివిధవిశేషణములతోఁ గూడినగురువుయొక్క యుపదేశమువలననే శిష్యున కాత్మసాక్షాత్కారము కలుగుచున్నది.

[*] (౩౪) సన్న్యాసస్వరూపనిరూపణము. [*]

ఇఁక సన్న్యాసముయొక్క స్వరూపము నిరూపింపఁబడుచున్నది. అచ్చట "విహితానాం కర్మణాం విధినా పరిత్యాగః సన్న్యాసః"—భావము॥ శ్రుతిస్మృతిరూపశాస్త్రములవలన నీయధికారిపురుషుని గుఱించి కర్తవ్యతారూపముచేత విధింపఁబడిన యగ్నిహోత్రసంధ్యోపాసనాదికర్మములను విధిపూర్వకముగాఁ బరిత్యజించుటయేది గలదో అది సన్న్యాస మనఁబడును. ఆకర్మసన్న్యాసముయొక్క విధి యాత్మపురాణముయొక్క యేకాదశాధ్యాయమునం దతివిస్తరముగా నిరూపింపఁబడి యున్నది. అందు "కర్మణాం త్యాగః సన్న్యాసః" అను నింతమాత్రమే సన్న్యాసమునకు లక్షణ మనిన యెడల, అవిహితకర్మములను లేక నిషిద్ధకర్మములను బరిత్యజించు పురుషునియందును సన్న్యాసిత్వము ప్రాప్త మగును. దానిని నివర్తించుటకొఱకు కాకర్మములకు "విహితానా" మ్మను విశేషణము చెప్పఁబడినది. మఱియు నాలక్షణమునందు "విధినా" అనుపదముఁ జెప్పనియెడల నాలస్యాదిదోషములచేత విహితకర్మములను బరిత్యజించుపురుషునియందును ఆసన్న్యాసిత్వము ప్రాప్త మగును. దానిని నివర్తించుటకొఱకు విధిపూర్వకకర్మత్యాగము సన్న్యాస మని చెప్పఁబడినది.

పూర్వోక్తసన్న్యాసమునకు వైరాగ్యమే కారణమై యున్నది. అనఁగా వైరాగ్యవంతుఁ డగుపురుషునకే యాసన్న్యాసము యోగ్యమై యున్నది. శ్రుతి.— "య దహ రేవ విరజే త్తదహ రేవ ప్రవ్రజేత్"— భావము॥ ఈ యధికారిపురుషుఁ డేదినమునందు వైరాగ్యమును బొందుచున్నాఁడో ఆదినమునందే సర్వకర్మములను త్యాగము చేయువలయును. స్మృతి.—"వైరాగ్యం పర మేతస్య మోక్షస్య పరమో ఽవధిః" — భావము॥ ఈసన్న్యాసమునకుఁ బరవైరాగ్యమే పరమావధియై యున్నది. అను నీశ్రుతిస్మృతులచేత వైరాగ్యమే సన్న్యాసమునకు హేతు వని సిద్ధమగుచున్నది. ఆసన్న్యాసముగూడ వైరాగ్యముయొక్క తారతమ్యముచేతఁ గుటీచక బహూదక హంస పరమహంస లను భేదముచేతఁ జతుర్విధమై యున్నది.

[*] (౩౫) వైరాగ్యవిభాగకథనము. [*]

ఇఁక నావైరాగ్యముయొక్క న్యూనతాధికతలను నిరూపించుటకొఱకు వైరాగ్యముయొక్క విభాగము చెప్పఁబడుచున్నది. ఆవైరాగ్యము, అపరవైరాగ్యము పరవైరాగ్య మను భేదముచేత ద్వివిధమై యున్నది. ఆద్వివిధవైరాగ్యములలోఁ బ్రథమ మగు నపరవైరాగ్యమును, యతమానము వ్యతిరేకము ఏకేంద్రియము వశీకార మను భేదముచేతఁ జతుర్విధమై యున్నవి. అందు సంసారమునం దీవస్తువు

సారము అవస్తువసార మను నీసారాసారవివేక మున్నదో అది యతమానవైరాగ్య మనఁబడును. మఱియుఁ జిత్తమునందు రాగద్వేషాదు లగు నేదోషము లున్నవో ఆదోషములయం దింతమాత్రముదోషము నాయందు నివృత్త మైనది, మఱియు నింతమాత్రముదోషము నాయం దున్నది యనువిచారముచేత నాశేషించినదోషములను నివర్తించుటకొఱకే ప్రయత్న మున్నదో అది వ్యతిరేకవైరాగ్య మనఁబడును. మఱియు మనస్సునందు విషయేచ్ఛ యుండియు నేయింద్రియనిరోధప్రయత్న మున్నదో అది యేకేంద్రియవైరాగ్య మనఁబడును.

మఱియు నిహపరలోకములయొక్క విషయములు నాశవంతములని తెలిసి వాని త్యాగము చేయవలయు నను నేయిచ్ఛ యున్నదో అది వశీకారవైరాగ్య మనఁబడును. ఈ వశీకారవైరాగ్యముయొక్క స్వరూపమునే పతంజలిభగవానులచేతను "దృష్టానుశ్రవికవిషయవితృష్ణస్య వశీకారసంజ్ఞా వైరాగ్యమ్" అను సూత్రముచేతఁ జెప్పఁబడి యున్నది. మఱియు నావశీకారవైరాగ్యమును, మందము తీవ్రము తీవ్రతర మనుభేదముచేతఁ ద్రివిధమై యున్నది. అందుఁ బుత్రస్త్రీధనాదిప్రియపదార్థముల వియోగమునం దీసంసారము దుఃఖద మనుబుద్ధిచేత నావిషయములయొక్క యేత్యాగేచ్ఛ యున్నదో అది మందవైరాగ్య మనఁబడును. మఱియు నీజన్మమునందు నాకుఁ బుత్రస్త్రీధనాదిపదార్థములు ప్రాప్తింపక పోవుఁ గాక యను స్థిరబుద్ధిచేత నావిషయములయొక్క యేత్యాగేచ్ఛ యున్నదో అది తీవ్రవైరాగ్య మనఁబడును. మఱియుఁ బునరావృత్తియుక్త మగు బ్రహ్మలోకపర్యంతసర్వలోకములు నాకుఁ బ్రాప్తింపక పోవలయు నను స్థిరబుద్ధిచేత నాసర్వవిషయములయొక్క పరిత్యాగేచ్ఛ యేది గలదో అది తీవ్రతరవైరాగ్య మనఁబడును.

అందు మందవైరాగ్యసహితపురుషున కేవిధమైన సన్న్యాసమునందును అధికారము లేదు. అందులకు స్మృతి.—"యథా మనసి వైరాగ్యం జాయతే సర్వవస్తుషు । తదైవ సన్న్యసే ద్విద్వా నన్యథా పతితో భవేత్"— భావము॥ ఏకాలమునం దీపురుషునియొక్క మనస్సునందు సర్వవస్తువిషయకవైరాగ్యము కలుగుచున్నదో ఆకాలమునందే యావివేకిపురుషుఁడు సర్వకర్మములను సన్న్యసింపవలయును. వైరాగ్యము లేక సన్న్యసించినపురుషుఁడు పతితుఁ డగుచున్నాఁడు. మఱియుఁ దీవ్రవైరాగ్యసహితపురుషునకుఁ గుటీచకబహూదకము లను ద్వివిధసన్న్యాసముల యం దధికార మున్నది. అందుఁ దీవ్రవైరాగ్యవంతుఁ డగు నేపురుషునియొక్క శరీరము తీర్థయాత్ర చేయుటయం దశక్తమై యున్నదో వానికి గుటీచకసన్న్యాసము

నం దధికార మున్నది. ఎవనియొక్క శరీరము తీర్థయాత్ర చేయుటయందు శక్తిమంత మై యున్నదో వానికి బహూదకసన్న్యాసమునం దధికార మున్నది. మఱియుఁ దీవ్ర తరవైరాగ్యము నొందినపురుషునకు హంససన్న్యాసమునం దధికార మున్నది.

అట్టి కుటీచక బహూదక హంస లను త్రివిధసన్న్యాసములయొక్క స్వరూపమును దదాచారమును మను పరాశరస్మృత్యాదిధర్మశాస్త్రములయందుఁ బ్రసిద్ధమై యున్నది. అట్లే ఆత్మపురాణమునందును జెప్పఁబడి యున్నది. మఱియుఁ బూర్వోక్తసర్వవైరాగ్యములకన్నను ఉత్కృష్టమైన యేవైరాగ్య మున్నదో అది పరవైరాగ్య మనఁబడును. *ఈపరవైరాగ్యముయొక్క స్వరూపము ముందు చెప్పఁ బడును. అట్టి పరవైరాగ్యమును బొందినయధికారిపురుషునకుఁ బరమహంససన్న్యాసమునం దధికార మున్నది.

ఆ పరమహంససన్న్యాసముకూడ, వివిదిషాసన్న్యాస విద్వత్సన్న్యాసము లను భేదముచేత ద్వివిధమై యున్నది. అందు వివేకాదిచతుష్టయసాధనసంపన్న పురుషుఁడు తత్త్వజ్ఞానప్రాప్తికొఱకు గ్రహించునట్టి యేసన్న్యాస మున్నదో అది వివిదిషాసన్న్యాస మనఁబడును. అందులకు శ్రుతి.—"ఏత మేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతి"—భావము॥ విరక్తపురుషులు పొందుటకు యోగ్యమైన యే యాత్మరూపలోక మున్నదో దానిని బొందుటకిచ్ఛించు నధికారిపురుషులు సన్న్యాసమును గ్రహించుచున్నారు. ఇచ్చటఁ దాత్పర్య మే మనఁగా, ఆత్మలోకా నాత్మలోకము లనుభేదముచేత లోకములు ద్వివిధములై యున్నవి. అందు "అథ త్రయో వావ లోకా మనుష్యలోకః పితృలోకో దేవలోకః" ఇత్యాదిశ్రుతులచేత నాయనాత్మలోకము మనుష్యలోక పితృలోక దేవలోకము లనుభేదముచేతఁ ద్రివిధ ముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది. మఱియు "అథ యో హవా ఉస్మాల్లోకాత్స్వం లోక మదృష్ట్వా ప్రైతి స ఏత మవిదితో న భునక్తి, ఆత్మాన మేవ లోక ముపాసీత, కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నో ఽయ మాత్మా ఽయం లోకః" ఇత్యాదిశ్రుతులచేత నాత్మలోకము చెప్పఁబడి యున్నది. అందువలనఁ బూర్వోక్తశ్రుతియందుండు లోక శబ్దముచేత నాత్మరూపలోకమును గ్రహించుట యుచితమై యున్నది.

[*] (36) వివిదిషాసన్న్యాసవిభాగము. [*]

పూర్వోక్తవివిదిషాసన్న్యాసముగూడ ద్వివిధమై యున్నది. ఒకటి జన్మములను బ్రాప్తింపఁజేయునట్టికర్మములయొక్క త్యాగరూపమై యున్నది. మఱియొకటి ప్రేషమంత్రోచ్చారణపూర్వకదండధారణాద్యాశ్రమరూపమై యున్నది. అచ్చటఁ